

Kateřina Štréblová Hronovská
Jiří Kupka, Ivan Vorel
(editoři)

OSOBITOST KULTURNÍ KRAJINY **OD ROZPOZNÁNÍ K OCHRANĚ**

České vysoké učení technické v Praze
2014

vědecká recenze:

prof. Ing. Petr Sklenička, CSc.

Ing. Kristina Janečková Molnárová, Ph.D.

Kateřina Štréblová Hronovská – Jiří Kupka – Ivan Vorel
(editoři)

OSOBITOST KULTURNÍ KRAJINY OD ROZPOZNÁNÍ K OCHRANĚ

INDIVIDUALITY OF CULTURAL LANDSCAPE FROM RECOGNITION TO PROTECTION

*Kniha byla vydána za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001
Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných
památkových zón.*

České vysoké učení technické v Praze
Praha 2014

ISBN 978-80-01-05607-3

Obsah

Slovo úvodem	5
Preface	6
I. ČÁST	
<u>OSOBITOST KULTURNÍ KRAJINY – PROJEV SPECIFICKÝCH VLASTNOSTÍ</u>	
Tvářnost krajiny – vizuální scéna a kulturní dědictví	
Ivan VOREL	9
Duchovní krajina Lemberska – krajina české svěťice	
Lucie MEDKOVÁ	15
Zahradně architektonické dědictví krajinné památkové zóny	
Libějovicko-Lomecko a proměny jeho charakteru	
Jozef SEDLÁČEK, Lenka TRPÁKOVÁ	27
Novohradsko – cennost komponované kulturní krajiny	
a individualita jejího charakteru	
Ivan VOREL, Simona ŠVECOVÁ	41
Praha – úvahy nad kulturní identitou městské krajiny	
Jiří KUPKA, Barbora HEJTMÁNKOVÁ	55
Hodnocení vizuálních kvalit krajiny na příkladu chráněných krajinných oblastí	
Zuzana SKŘIVANOVÁ, Ondřej KALIVODA, Jiří VOJAR, Daniel ZAHRADNÍK	73
Identita krajiny košských mokradí	
Želmíra NOVOTNÁ	91
II. ČÁST	
<u>NÁSTROJE OCHRANY RÁZOVITOSTI KRAJINY</u>	
Rozdílné nástroje ochrany charakteru krajiny a jejich koordinované použití	
Ivan VOREL, Simona ŠVECOVÁ	109
Úloha územního plánování v tvorbě a ochraně krajiny – možnosti a problémy	
Dagmar SAKTOROVÁ	117
Krajinný ráz – předmět ochrany v CHKO	
Vladimír MIKEŠ	127
Identifikace a zachování genetického potenciálu alejových dřevin v Čechách	
Jan HENDRYCH, Jiří OBDRŽÁLEK, Jiří ŽLEBČÍK	143
Ochrana lužní krajiny	
Vladimír LÁZNIČKA, Barbora SOBOTKOVÁ	157
Krajinný ráz a jeho interpretace z grafických výstupů	
Kateřina ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, Jan ŠLEMR	167

Slovo úvodem

Osobitost, identita, *genius loci*, krása...pojmy, se kterými se v souvislosti s kulturní krajinou setkáváme poměrně často. Jejich exaktní definice však není jednoduchá. Od ochrany přírody a krajiny se dostáváme na pole nejrůznějších vědeckých disciplín, k estetice, filosofii, psychologii, architektuře, umění. Kulturní krajina jako kombinované dílo přírody a člověka v sobě navíc vždy skrývá určité napětí. Jedinečné přírodní podmínky jsou konfrontovány s konkrétními zásahy člověka v průběhu dějin zabydlování a polidšťování prostředí, přičemž jejich vzájemný vztah může nabývat nejrůznějších odstínů, od harmonie po nepřátelství.

U člověka bývá identita chápána jako prožívání toho, čím jedinec je, jeho vlastní autenticity, jedinečnosti a konzistentnosti v čase a prostoru. Osobitost, identitu kulturní krajiny můžeme analogicky chápat jako to, čím konkrétní krajina je, jako její individuálnost, jejího ducha. Jde o přítomnost charakteristických, pro lokalitu specifických vlastností, které jí jsou vlastní a projevují se jako svérázné znaky v krajinné scéně. Asi nejlépe to umí zachytit ve svých dílech umělci – malíři, spisovatelé, fotografové, hudební skladatelé... – kteří dokáží vystihnout onu atmosféru a *genia* dané krajiny. Nemusí však jít jen o fyzicky přítomné prvky a struktury v krajině, ale jde i o místa, která jsou spjata i s její duchovní rovinou, kulturní, historickou, symbolickou či náboženskou.

Právě tyto vlastnosti jsou tím, pro co nám jsou určité krajiny bližší než jiné, získáváme k nim vztah, spojujeme si je se vzpomínkami, zážitky, asociacemi, skrytými významy, jež nemusí být nutně pozitivní. Naproti tomu krajina indiferentní, nezajímavá, bez zapamatovatelných vlastností je krajinou méně osobitou, těžko rozlišitelnou a vymezitelnou z desítek dalších.

Předkládaná kniha předestírá pestrou mozaiku rozdílných pohledů na různé krajiny, z nichž každá je bezesporu osobitá, neobyčejná, v rámci našeho území nezaměnitelná. Jsou to krajiny s jedinečnými přírodními podmínkami (mokřady), krajiny cenné pro své přírodní i kulturní hodnoty (chráněné krajinné oblasti), krajiny historické s dochovanými stopami plánovité kultivace (komponované krajiny), organické krajiny vytvářející se po staletí, krajiny s duchovním nábojem i krajiny měst. Různé přístupy řady autorů, z nichž každý se ve své profesi odborně krajinou zabývá, odkrývají možné perspektivy pohledů. Ze všech kapitol knihy vysvítá vedle nadšení autorů pro danou krajinu závěr, že naše kulturní krajina má dodnes nezměrnou hodnotu jako nenahraditelná součást kulturního bohatství národa. Druhá část knihy pak nahlíží na tyto krajinné hodnoty jako na dědictví, které je nutné zachovat pro budoucí pokolení a prezentuje legislativní a praktické možnosti ochrany těchto hodnot.

Jiří Kupka

Preface

Individuality, identity, genius loci, beauty... terms often associated with the cultural landscape. The definition, however, is not simple. From nature and landscape protection we get to aesthetics, philosophy, psychology, architecture, art. Cultural landscape as a combined work of nature and mankind hides some tension. The unique natural conditions are confronted with specific human intervention and their relationship may take various forms – from harmony after hostilities.

Human identity is understood as man being himself; it is his own authenticity, uniqueness and consistency over time and space. The identity of the cultural landscape can be analogically seen as the individuality of a particular landscape, its spirit. It is the presence of characteristic, for the site-specific characteristics, which manifest as peculiar sign in a landscape scene. It's not just physically present elements and structures in the landscape but also places that are linked with the spiritual, cultural, historical, symbolic or religious plane.

Because of these properties we favour some landscape than to others, they are associated with memories, experiences or hidden meanings, which may not be necessarily positive. In contrast, indifferent uninteresting landscape or landscape without memorable feature is less distinctive, hardly distinguishable and identifiable from dozens of others.

The book presents a rich mosaic of different views on different landscapes, each of them undoubtedly peculiar, extraordinary and unmistakable within our region. There are landscapes with unique natural conditions (wetlands), the landscape precious for its natural and cultural values (protected area), historic landscape with preserved traces of planned cultivation (composed landscape), organic landscapes formed for centuries, landscapes with spiritual feeling or landscape cities. Different approaches of authors dealing with landscape reveal possible perspective views. Of all the chapters rises a conclusion that our cultural landscape still has immense value as an irreplaceable part of the cultural wealth of the nation. The second part of the book looks at these landscape value as a heritage, which must be preserved for future generations, it presents legislative and practical ways to protect those values.

Jiří Kupka

OSOBITOST KULTURNÍ KRAJINY PROJEV SPECIFICKÝCH VLASTNOSTÍ

Tvářnost krajiny – vizuální scéna a kulturní dědictví

(The face of the landscape – visual scene and cultural heritage)

Ivan VOREL

Osobitost, rázovitost či svéráznost je významnou vizuálně vnímanou kvalitou krajiny. Je závislá na přítomnosti a jedinečnosti resp. odlišnosti či individualitě určitých jevů. Může se jednat o jevy přírodní povahy. U kulturní krajiny se ale jedná též o velmi zranitelné jevy kulturní povahy. Kulturní dědictví, vzniklé specifickým historickým vývojem ve specifických kulturních, sociálních, ekonomických a politických podmínkách, představuje velmi silné znaky osobitosti a individuality krajiny.

1 Obraz krajiny, harmonie, osobitost

Obraz harmonické krajiny před námi vyvstává v různých situacích a za různých okolností – v širokých panoramatech, v dalekých průhledech nebo v drobných scénériích uzavřených partií, v ostrosti a barevnosti slunečního podvečera nebo v neostré a tajemné perspektivě mlhavého podzimního rána a vždy vyvolává určité nálady a pocity. Mohou to být pocity typické pro určitou situaci, nebo naopak výlučné vzhledem k pozorovaným scénériím. U harmonické scénérie jsou to zpravidla pocity klidu, radosti a potěšení z vnímaného souladu bez rušivých vlivů a bez nepříjemných asociací. Takové dojmy se pak vynořují jako vzpomínky a představy, které jsou tím silněji uloženy v paměti, čím je větší síla zážitku, čím působivější je pozorovaný obraz a o čím více zapamatovatelný prožitek se jedná.

Tento prožitek může být velmi proměnlivý. Jeho proměnlivost bude závislá na proměnlivosti vizuální percepce – subjektivního vnímání. Proměnlivost krajinného obrazu tkví totiž v pohybu místa pozorování a v pohybu zdroje světla – slunce (Gibson, 1979). Proměnlivost či trvalost krajinného obrazu však spočívá také (a to zejména) v objektivních vlastnostech a kvalitách krajiny. V případě proměnlivosti se jedná o takovou proměnlivost, která tkví v procesech a událostech. U terénu se jedná např. o dlouhodobé a těžko postřehnutelné procesy eroze, ale též o poměrně rychle probíhající procesy terénních změn při povrchové těžbě (těžba uhlí, kamenolomy), u vody o dlouhodobé procesy přirozených změn koryt vodotečí, nebo o náhlé nebo dokonce sezónní události záplav. U vegetačního pokryvu je proměnlivost krajinného obrazu nejbohatší a závisí na změnách v průběhu let i v průběhu roku. Gibson (1979) klade velký důraz na textury a barevnost ploch a povrchů hmot při definování trvalosti či proměnlivosti optické (vizuální) struktury – obrazu krajiny.

Většina zmiňovaných procesů a událostí může být antropogenního charakteru (změny v zemědělských kulturách, v těžbě apod.). Nejvýraznější stopy přináší kulturní vývoj krajiny – vývoj osidlování a hospodářské kultivace. I zde se v proměnách obrazu krajiny projevují společenské procesy a významné události. Mohou to být např. rozdílné způsoby organizace společnosti a hospodářského vývoje mezi koncem středověku a počátkem renesance včetně převratného vlivu „události“ třicetileté války a pobělohorského období nebo vlivy nových ideí končícího baroka a nastupujícího klasicismu a romantismu koncem 18. století a počátkem 19. století

Vizuálně vnímanou kvalitou krajiny je její osobitost, rázovitost či svéráznost, která je významným podnětem k síle emocionálních prožitků. I když jistě nelze v obecné rovině předvídat intenzitu zážitků, je možno předpokládat, že určité vlastnosti pozorované krajiny, přítomnost určitých jevů a jejich seskupení nebo určité okolnosti pozorování, budou mít na působivost obrazu krajiny velký vliv. Přítomnost určitých jevů může podpořit estetickou atraktivnost, tedy iniciovat či podpořit příznivé estetické hodnocení krajiny nebo některých jejích scénérií pozorovatelem – návštěvníkem či uživatelem krajiny.

Jistě musí existovat určité jevy ve vizuálně vnímané krajinné scéně, které se stávají znaky rozlišitelnosti, znaky osobitosti a svéráznosti krajiny. Stejně jako ve tváři člověka nacházíme určité rysy individuality, tak i v tvářnosti krajiny nacházíme rysy individuality jejího charakteru. Jedná se sice výlučně o záležitosti vizuálního (možná i vícesmyslového) vnímání, ale ty nepochybně reflektují vnitřní strukturu krajiny, její přírodní podmínky a její kulturní vývoj. Všechny tyto jevy, znaky a rysy, jejich rozdílný význam a jejich seskupování, můžeme nazvat atributy osobitosti a individuality krajiny.

Právě dochované prvky a struktury kultivace, přetváření a komponované tvorby historické kulturní krajiny představují v dochované i fragmentární podobě významné znaky osobitosti (individuality – individuálních znaků) krajiny. Rozpoznání atributů osobitosti a hledání nástrojů, procesů a mechanismů průmětů zájmů památkové péče a ochrany přírody a krajiny do plánovacích nástrojů vytváří možnosti předcházení konfliktů a nenahraditelných ztrát hodnot kulturní historické krajiny.

2 Osobitost jako výraz jedinečnosti přírodních a kulturních znaků vizuální scény

Podle Burekhardta (2006) je možno krajinu vnímat jako systém znaků, vyjadřujících výpověď společenských proměn. Je však nutno se naučit řeči krajiny a významu znaků. Pokud řeč krajiny neslyšíme, pak krajinu v její podstatě ani nevidíme. Vidíme pouze barvy, tvary. Společenský charakter a výpověď neleží pouze v přítomnosti určitého objektu, ale lze jej vnímat pouze kulturní interpretací...(Burckhardt, 2006). Znak vyjadřuje fyzickou přítomnost jevu a projevuje se formou a výrazem. Forma je

vyjádřením objektivně platných vlastností. Může se jednat o formu jednotlivých objektů, ale také o formu uspořádání objektů v prostoru. Vzhled vyjadřuje charakter a individualitu (Wöbse, 2002). Vzhled tudíž vyjadřuje jak obsah, sdělení o procesech a událostech, tak i emocionální působivost (expresivitu). Vizuálně se znaky terénního reliéfu (extrémní svahy a vrcholy, skály), vody (velká území mokřadů, bažin a jezer) nebo vegetačního pokryvu (souvislé plochy tundry, deštné pralesy, nebo plochy bez viditelné vegetace) projevují v „extrémních krajinách“, které jsou na jedné straně rozeznatelné (rozlišitelné), ale na druhé straně v podstatě vizuálně a dojemově monotónní (Burckhardt, 2006). Mnohem méně jsou znaky vizuální scény výrazné v našich kulturních krajinách, které se vyznačují velkou diverzitou elementů a struktur přírodního i antropogenního charakteru.

Právě elementy a struktury kulturní historické krajiny – relikty historických záměrných krajinářských úprav (např. skladba lesních porostů, bažantnic, obor, zahrad a parků, alejí a soliterních stromů a skupin) představují často velmi výrazné znaky a dávají krajině specifický výraz – osobitost. Přitom použité kompoziční principy vyprávějí mnoho o obsahu a symbolice tvorby určitého období.

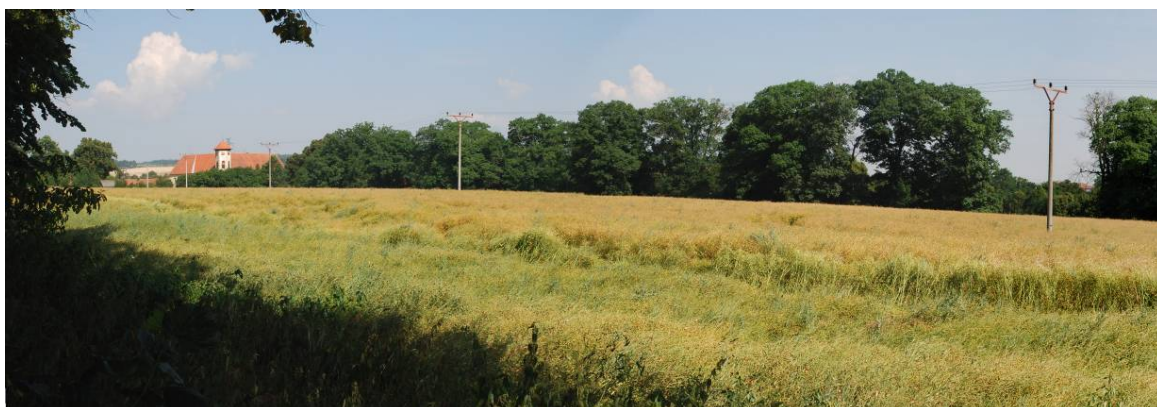
Komponované scénérie krajiny vytvářejí pomocí linií alejí, směřujících k budově zámku nebo k jiným významným stavbám (poutní kostel) v období baroka výrazné kompoziční uspořádání obrazu do geometrie centrální perspektivy. Tato perspektiva vytváří výrazný efekt hloubky prostoru. Zdůrazňuje obraz světa, který má svůj střed. Celý prostor se sbíhá ve směru k centru. Izometrický prostor je homogenní. Nedává možnost pro jiné rozložení dominant (Arnheim, 1978).

Tento princip je ve výtvarném umění typický pro období renesance, ale v období baroka má stále svoji platnost pro zdůraznění hierarchie a řádu uspořádání krajiny, zejména centra panství – zámku či významného místa – kostela. Vizuální účinek a výraznost kompozice závisí též na místě pozorování. Pokud je ústřední bod pozorování scénérie umístěn tak, že je centrum kompozice mimo střed obrazu, pak se jedná o velmi dynamickou centrální perspektivu. Vzniká dramatický kompoziční konflikt, který vedle ústředního motivu „centra“ uvolňuje prostor i pro další významy (Arnheim, 1978). Takové uspořádání krajinné kompozice by odpovídalo spíše krajinářským úpravám pozdního baroka a nastupujícího romantismu.

Příkladem rozmanitých znaků kulturní povahy, formujících historickou krajinářskou kompozici, může být krajina Čimelicka na rozhraní Středních a Jižních Čech, na rozhraní dynamické Mirovické vrchoviny a mírnější Zvíkovské pahorkatiny. Představuje krajinu s nepřetržitým vývojem krajinářských úprav od období pozdního baroka konce první třetiny 18. století, přes klasicistní období konce 18. století a počátku 19. století až ke vzniku lovecké krajiny období 19. století (východně od říčky Skalice, která tvoří osu tohoto území). Dochovanost rozdílných charakterů západní a východní části krajiny Čimelicka poskytuje jedinečnou možnost porovnání obrazu krajin, které se vyvíjely sice společně, ale které mají různé přírodní i historické podmínky a jejichž proměny byly

postupné. Tato krajina byla vyhlášena v roce 2002 za Krajinnou památkovou zónu Čimelicko-Rakovicko a jednotlivé prvky krajiny, promítající se do její rázovitosti, jsou předmětem pozornosti památkové péče.

O čem vypovídá tato líbezná krajina, co znamenají jednotlivé znaky – jejich forma a výraz? Vypovídají o ekonomické síle a kulturní úrovni střídajících se majitelů panství. O proměně významu panského sídla od renesanční úpravy středověké tvrze k baroknímu zámku s parkem, o významu panských dvorů v období hospodářských proměn baroka. Svědčí též o proměně uměleckého cítění a vývoje slohů od tvrdé barokní geometrie k souladu geometrických osnov klasicismu a prolínání přírodně krajinářských principů romantismu.

Obr. 1: Čimelicko – pohled z lipové aleje k zámku v Rakovicích (Foto: I. Vorel, 2013)

Obr. 2: Čimelicko – krajina lesů, bažantnic a alejí východně od Skalice (Foto: I. Vorel, 2014)

Oproti mírné krajině Jižních Čech, ve které jsou sídla i dominantní stavby harmonicky zapojeny do přírodního rámce lesů, zeleně podél potoků, mezí a cest a jejíž měřítko je dáno dimenzemi prostorového členění terénu, dimenzemi stop hospodářského využití a menšími dimenzemi vizuálně otevřených částí krajiny, je možno uvést historickou kulturní krajinu jižního Toskánska v povodí řeky Orcia jihozápadně od Sieny,

kteřá je vyhlášena chráněným územím *Area protetta di Val d'Orcia* a v roce 2004 byla zapsána mezi památky Světového dědictví UNESCO. Krajina odráží proces kultivace a využití území od 14. století.

Obr. 3: Crete Senesi (Foto: I. Vorel, 2014)

Obr. 4: Val d'Orcia – opatství San Antimo (Foto: I. Vorel, 2014)

Hlavními rysy tvárnosti krajiny je intenzivní zemědělské využití krajiny – pěstování obilí, oliv a vína a chov ovcí a rozložení opevněných vesnic a městeček na vrcholech kopců, hospodářských statků (*fattoria*) a usedlostí (*podere*) v dominantních polohách krajiny, výraznost cypřišových alejí a soliterních stromů a přítomnost cenné historické architektury měst a klášterů při poutní cestě Via Francigena, směřující z Francie do Říma. Jedná se o velmi výrazné scénérie ovlivněné charakteristickým reliéfem terénu, dimenzemi otevřených prostorů s možnostmi výhledů do krajiny a ohraničujícími horizonty mohutných hor (Monte Amiata). Velmi osobitou tvárností vyniká navazující krajina Crete Senesi (Sienské jíly), rozkládající se blíže k Sieně, kde otevřenost rozsáhlých nečleněných ploch orné půdy a luk kontrastuje s o samotě stojícími usedlostmi. Skladba horizontů a linie cypřišových alejí vytvářejí proměnlivost působivých scénérií při průchodu krajinou. Ve výrazných rysech harmonie (Val d'Orcia)

a naproti tomu výrazných rysech až extrémně využitě zemědělské krajiny (Crete Senesi) spočívá expresivnost – emocionální působivost, skrytá v přírodních i antropogenních znacích obrazu krajiny. Co je skryto v obrazu krajiny? O čem vypovídá? Vypovídá o specifických biogeografických, geologických, geomorfologických a půdních podmínkách, o způsobu organizace společnosti rané a pozdní renesance, která specifickými formami organizovala hospodářskou činnost a vytvářela harmonii krajiny jako harmonii vzájemných vztahů lidí ke krajině a vztahů mezi sebou samými.

Hledání charakteristických znaků a rysů krajiny, rozpoznání toho, co ve vizuální scéně nejvíce vytváří nezaměnitelnost, co přispívá k dojmu estetické působivosti, osobitosti a individuality, to je důležitý krok analýzy vizuální kvality kulturní krajiny. Tento krok, věnovaný vnějšímu projevu tvářnosti krajiny, je provázen analýzou a rozpoznáním charakteristických rysů vnitřní struktury krajiny – přírodních složek i složek kulturních. Tak je vytvořen soubor hodnot, které se mohou stát jak limity rozvoje území, tak také zdrojem inspirace a součástí soudobé identity krajiny.

Originality, distinctiveness or peculiarity is a significant visually perceived quality of the landscape. It is dependent on presence and uniqueness, dissimilarity or individuality of the certain phenomena. It may concern the natural phenomena, but at the cultural landscape it is also about very vulnerable cultural phenomena. The cultural heritage originated during the specific historical development in specific cultural, social, economical and political conditions represents very strong features of originality and individuality of the landscape.

Literatura:

- (1) GIBSON, James Jerome (1979). *The Ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- (2) WÖBSE, Hans Hermann (2002). *Landschaftästhetik*. Stuttgart: Ulmer Verlag.
- (3) BURCKHARDT, Lucius (2006). *Warum ist die Landschaft schön?* Berlin: Martin Schmitz Verlag.
- (4) ARNHEIM, Rudolf (1978). *Kunst und Sehen*. Berlin und New York: de Gruyter.

Kontakt:

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí

Katedra biotechnických úprav krajiny

Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchbát, e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

Duchovní krajina Lemberska – krajina české světice

(Spiritual landscape of Lembersko – landscape of the czech saintess)

Lucie MEDKOVÁ

Krajinná památková zóna Lembersko představuje jedinečný příklad asociativní kulturní krajiny po staletí formované křesťanskou spiritualitou. Silná duchovní hodnota území je dána symbolickou vazbou míst odkazující na život a místní působení významné české světice – Zdislavy z Lemberka. Prostorové uspořádání těchto míst vytváří sakrální komponovanou krajinu s centrálním prvkem Zdislavina hrobu (bazilika minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy), který je od středověku dodnes cílem náboženských poutí.

1 Duchovní hodnoty krajiny

Jako hodnoty krajiny jsou nejčastěji vnímány její vizuální charakteristiky spojované s přírodními prvky či architektonicky cennými stavbami. Existují však krajiny, které nevykazují významnější hmotné hodnoty, a přesto na nás působí hlubokým dojmem. Mluvíme o krajinách se silným duchem místa, pamětí, příběhem. Význam takovýchto krajin tkví v jejich duchovních hodnotách. Nehmotný příběh, vnitřní obsah či myšlenka místa (vnitřní kompozice) se propisují do vnější fyzické krajiny v podobě hmotných symbolů (vnější kompozice). Pro porozumění těmto symbolům a pro pochopení vnitřního myšlenkového obsahu krajiny je nutná hluboká osobní zkušenost s místem, intenzivní prožitek místa, ale i znalost historického pozadí a širšího kontextu krajiny. Otevřenému posluchači krajina vypráví svůj příběh, vyvolává v člověku silné náboženské, umělecké nebo kulturní asociace. Dle typologie světových krajin UNESCO jsou takováto území klasifikována jako asociativní kulturní krajiny (Kučová, 2008; Kupka, 2009; Flekalová et al., 2011).

Asociativní krajiny bývají spojeny s mytologií a pověstmi (např. hora Říp a pověst o praotci Čechovi), významnými historickými událostmi (např. území bojiště bitvy u Slavkova), osobnostmi (např. kraj Oty Pavla), legendami (např. Sázavský klášter a legenda o svatém Prokopu) či zázraky (poutní místa) (Kupka, 2009). Mají-li tato místa náboženský charakter, můžeme mluvit o sakrální krajině. Jedná se o místa bližšího prožitku Boží přítomnosti, jsou spojeny se zázračnými zjeveními, uzdraveními, záchranou života, či s životem a smrtí Ježíše Krista, Panny Marie, apoštolů a svatých. Často je duchovní příběh krajiny symbolizován sakrální stavbou či souborem staveb, které jsou usazeny do promyšlené krajinné kompozice, bývají cílem náboženských poutí (Červinka, 2004; Flekalová et al., 2011; Kupka, 2009).

2 Krajinná památková zóna Lembersko

Krajinné památkové zóny představují nástroj ochrany kulturních hodnot území definovaný památkovým zákonem 20/1987 Sb. v platném znění. Jako kulturní hodnoty jsou vnímány hodnoty vytvořené člověkem, a to hodnoty hmotné i duchovní, které reflektují určitý vývojový stupeň společnosti (Kupka, 2009).

Ke konci roku 2014 je v České republice vyhlášeno 24 krajinných památkových zón (dále jen KPZ), přičemž u pěti z nich je možno říci, že jejich význam tkví především v duchovních hodnotách a asociativním charakteru. Jedná se o území významných bojišť (KPZ Území bojiště bitvy u Slavkova, KPZ Území bojišť u Přestanova, Chlumce a Varvažova, KPZ Území bojiště u Hradce Králové 1866) či o krajiny se sakrálním rozměrem (KPZ Římovsko, KPZ Lembersko).

Území Lemberska bylo prohlášeno krajinnou památkovou zónou v roce 1996. Svou rozlohou 353 ha patří mezi jednu z nejmenších krajinných památkových zón.

Podhorská krajina Lemberska se nachází v severních Čechách v podhůří Lužických hor mezi Libercem, Českou Lípou a německou Žitavou na historické žitavské obchodní stezce. Území přiléhá k městu Jablonné v Podještědí, s nímž je úzce provázáno. Přírodní osu území tvoří údolí Panského potoka, ze kterého se zvedají strmé svahy s četnými výchozy pískovcových skal. Tato přirozená linie byla predispozicí pro vznik základní kompoziční osy území, která spojuje dvě výrazné krajinné dominanty – zámek Lemberk na skalním ostrohu nad soutokem Panenského a Kněžického potoka a baziliku minor svatého Vavřince a svaté Zdislavy v Jablonném v Podještědí, které jsou neodmyslitelně spjaté s osobností svaté Zdislavy. Zdislavin příběh tak tvoří duchovní obsahovou náplň krajiny, její vnitřní kompozici, která je v symbolické rovině propřána do vnější kompozice krajiny, tedy do její fyzické podoby. Území KPZ Lembersko však zahrnuje pouze část této sakrální kompozice, jádro území (bazilika minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy) se nachází za hranicí KPZ. Příspěvek se zaměřuje na spirituální hodnoty krajiny a jejich průběh do fyzické podoby krajiny, profánní hodnoty krajiny Lemberska nejsou předmětem tohoto článku, přestože představují významnou vrstvu zdejší krajiny.

2.1 Vnitřní kompozice krajiny – příběh Zdislavy z Lemberka

Při odkrývání příběhu svaté Zdislavy zapsaného v krajině Lemberska je třeba rozlišit historická fakta, která jsou velmi skoupá, a legendistické vyprávění, které se stalo pro příběh krajiny určující.

Zdislava se narodila kolem roku 1220 v Křižanově na Moravě. Zdislavin otec, Přibyslav z Křižanova, byl královským správcem Moravy a purkrabím hradu Veveří. Byl to muž velmi zbožný, který projevoval náklonnost k johanitům a mnišským řádům. Spolu se svým švagrem, Bočkem z Obřan, založil cisterciácký klášter se špitálem ve Žďáru nad Sázavou, je mu připisován i podíl na založení kláštera minoritů v Brně. Zdislavina matka

Sibyla byla dvorní dámou královny Kunhuty Štaufské, ženy Václava I. Pocházela ze Sicílie, tehdejšího centra křesťanského i arabského lékařství. Můžeme se tedy domnívat, že měla lékařské znalosti, které mohla předat svým dětem. Další vzdělání se Zdislavě dostává v Brně u dominikánů, ke kterým získává velmi vřelý vztah, stává se terciářkou a laickou spolupracovnicí dominikánského řádu (Kalista, 1991; Bauer, 2006; Němec, 2009; Černá – Procházková, 2010).

V Brně se patrně seznamuje s Havlem z Lemberka z významného českého rodu Markvarticů, předního člena královské družiny Václava I. a mistra českého převorství rytířského řádu johanitů (Aschenbrenner, 2010). Po svatbě s Havlem Zdislava odchází do severních Čech na lemberské panství na nově vybudovaný hrad Lemberk, kde se plně věnuje nejen roli manželky a matky (s Havlem z Lemberka měla čtyři děti), ale po vzoru svých současnic, Anežky České, Elisabety z Durynska či Hedviky ze Slezska, i charitativní činnosti a intenzivní péči o chudé a nemocné (Waldstein-Wartenberg, 2000; Šindar, 2007; Zlámal, 2007; Němec, 2009; Černá – Procházková, 2010). Je spojována s mnohými zázračnými uzdraveními, jak dokládá kronika tzv. Dalimila z roku 1314: „*Pět mrtvých jest boží mocí vzkřísila, mnoho slepých prosvietila, chromých a malomocných mnoho uzdravila a nad jinými pracnými veliké divy činila.*“ (Růžička, 1989). Dle legendy užívá Zdislava k léčení vody ze studánky pod zámek Lemberk, v kapli na ostrohu nad studánkou se modlí za vyléčení nemocných (Sedláček, 1895; Pinkava, 1897) (obr. 1).

Obr. 1: Zdislava vyprošujíc u kaple pomoc potřebným u Panny Marie. Deskový obraz patrně ze 17. století od neznámého autora, původně umístěný v Zdislavině kapli, nyní v klášteře v Jablonném v Podještědí (Svatoš et al., 1989).

Spolu se svým manželem zakládá v Jablonném dominikánský klášter se špitálem a klášterním kostelem sv. Vavřince a na tehdejší dobu velkorysý farní kostel sv. Kříže. Jejich jména jsou spojována i se založením dominikánského kláštera se špitálem

v Turnově a johanitské komendy v Českém Dubu (Kalista, 1991; Waldstein-Wartenberg, 2000; Šindar, 2007; Zlámal, 2007; Němec, 2009; Černá – Procházková, 2010).

Zdislava umírá roku 1252 ve svých 32 letech, patrně na tuberkulózu. Je pohřbena v kostele sv. Vavřince v Jablonném. Záhy po její smrti se rozvíjí kult jejího uctívání, místo jejího hrobu je cílem mnohých poutníků a je spojováno se zázračnými uzdraveními. Již v 17. století jablonští dominikáni a pražský arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé usilují o Zdislavino svatořečení. Potrvá však tři století, než je jejich úsilí naplněno. Teprve roku 1907 je Zdislava blahořečena a roku 1995 svatořečena (Růžička, 1989; Bauer, 2006; Němec, 2009). Svatá Zdislava je uctívána jako symbol rodiny, vzor manželky a matky, je patronkou Libereckého kraje (Šindar, 2007; Němec, 2009; Černá – Procházková, 2010).

2.2 Vnější kompozice sakrální krajiny – Lembersko v období středověku

Základ sakrální kompozice krajiny Lemberska byl položen ve 13. století rodem Markvarticů, především Havlem z Lemberka a jeho ženou Zdislavou. Centrálním prvkem je kostel sv. Vavřince s dominikánským klásterem v Jablonném v Podještědí (dnes bazilika minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy), místo Zdislavina působení v péči o chudé a nemocné, místo jejího hrobu a dějiště zázračných uzdravení (obr. 2, 5). V blízkosti kláštera se nachází farní kostel sv. Kříže (později kostel Narození Panny Marie, po zničení požárem roku 1788 využíván jako pivovar, dnes jako vyhlídková věž), na jehož založení se Zdislava spolupodílela (obr. 2).

Obr. 2: Pohled ze zámku Lemberk na baziliku minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy (1), dříve kostel sv. Vavřince, a vyhlídkovou věž (2), dříve kostel sv. Kříže. (Foto: L. Medková, 2013)

Protiváhu kostelu sv. Vavřince tvoří hrad Lemberk (dnes zámek Lemberk) vybudovaný Havlem z Lemberka nad soutokem Panenského a Kněžického potoka, místo Zdislavina rodinného života (obr. 3). Symbolická osa spojující tyto dvě výrazné krajinné dominanty je doplněna o Zdislavinu kapli (též kaple Nejsvětější Trojice) na vyvýšeném skalním ostrohu, místo, kde se dle legendy Zdislava modlila za potřebné (obr. 1, 3). Písemné zprávy o této kapli se však datují až do roku 1358, kdy je zde pohřben poslední

z rodu Markvarticů – Hašek z Lemberka se svou ženou Marií (Pinkava, 1897). Pod kaplí vyvěrá Zdislavina studánka, jejíž vodou dle legendy Zdislava léčila nemocné. (obr. 3)

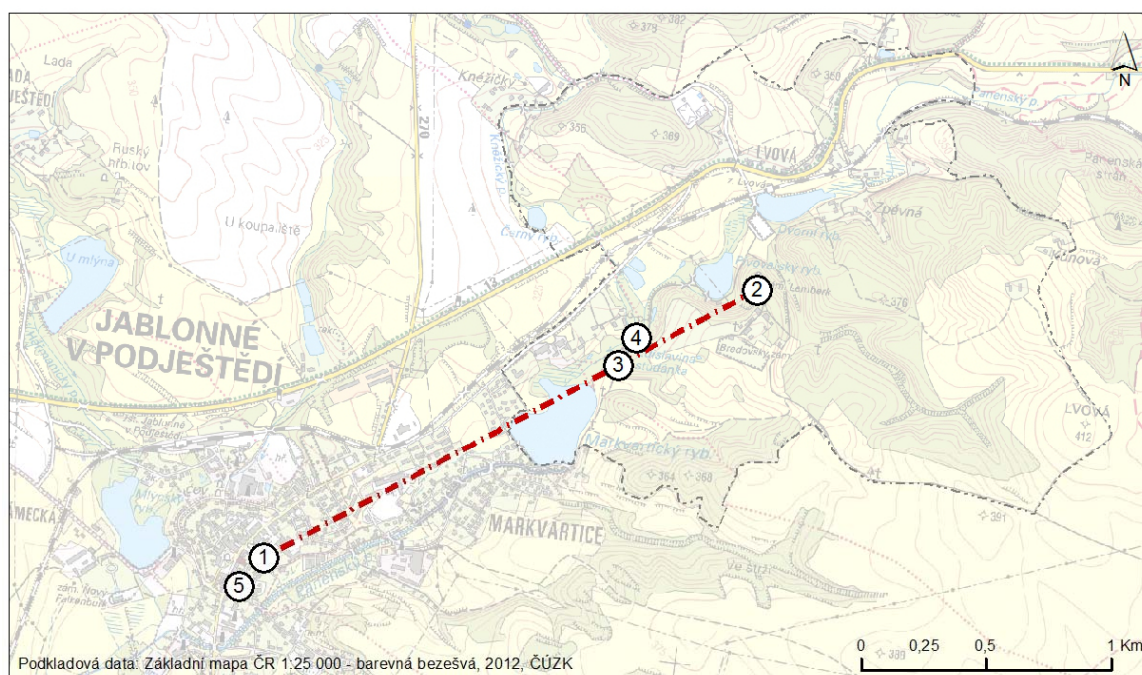

Obr. 3: Zámek Lemberk (nahore vlevo), místo působení Zdislavy manželky a matky, Zdislavina kaple (též kaple Nejsvětější Trojice, nahore vpravo), místo Zdislaviných modliteb za potřebné, a Zdislavina studánka s pozdějším empírovým gloriem (dole), místo spojené se Zdislaviným léčitelským působením. (Foto: L. Medková, 2013)

Tato osa vypráví příběh o Zdislavě manželce a matce, o jejím duchovním a léčitelském působení a o její smrti a zázracích spojených s jejím hrobem (obr. 4). V den církevního svátku svaté Zdislavy a konání hlavní pouti (30. 5. 2014) vychází slunce právě v této uvažované symbolické ose, vědomý záměr provázání této osy s pohybem nebeských těles však byl vyvrácen.

Vznik svatých míst a rozvoj poutní tradice na místa spojená s českými svěťci a patrony není ve středověkých Českých zemích ojedinělým jevem. Již z raného středověku jsou doloženy pouti na Tetín (místo zavraždění svaté Ludmily), do Staré Boleslavi (místo zavraždění svatého Václava), do Prahy ke kostelu sv. Víta (uložení ostatků svatého Václava), do Sázavy (místo poustevnického života sv. Prokopa), na Velehrad (místo

spojené s působením Cyrila a Metoděje) a další. Pro uchování ostatků a relikvií patronů a světců jsou budovány kostely a kláštery, které jsou usazovány do promyšlené krajinné kompozice. Např. v 14. století Karel IV. zakládá Nové Město Pražské na symbolickém půdorysném základu kříže (kříž jakožto symbol požehnání městu), který spojuje církevní stavby Nového Města (kostel sv. Kateřiny, kostel Panny Marie a sv. Jeronýma, kostel sv. Apolináře, kostel Panny Marie a sv. Karla Velikého, kostel Zvěstování Panny Marie, kostel sv. Petra a Pavla) (Červinka, 2004; Flekalová et al., 2011; Kučera et al., 2012).

Legenda

○ Stavby odkazující na život svatě Zdislavy	1 Bazilika minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy (kostel sv. Vavřince)
--- Hlavní symbolická kompoziční osa	2 Zámek Lemberg (hrad Lemberg)
□ Hranice krajinné památkové zóny	3 Zdislavina kaple (též kaple Nejsvětější Trojice)
	4 Zdislavina studánka
	5 Bývalý kostel sv. kříže (Narození Panny Marie)

Obr. 4: Vnější sakrální kompozice krajiny Lemberska v období středověku.

2.3 Vnější kompozice sakrální krajiny – Lembersko v období baroka

Období reformace znamenalo úpadek sakrální krajiny Lemberska. Během husitských válek je dominikánský klášter významně poničen, na hradě Lemberg je usídlena husitská posádka. Většina obyvatel se přiklání k protestantské víře, úcta k světcům je tak oslabena (Pinkava, 1897; Svatoš et al., 1989). Renesance orientovaná na světské záležitosti spíše než na duchovní se do krajiny Lemberska promítla jejím hospodářským zvelebením (budovány nové rybníky na Panenském potoce, mlýny, hamry, hospodářské dvory, apod.), Zdislavin příběh zapsaný v krajině však významněji neovlivnila. Zásadní změna nastává v době barokní vyzdvihující katolickou spiritualitu, kdy je v rámci rekatolizačního úsilí Zdislavin kult znovu oživen. Po bitvě na Bílé hoře se

jablonské panství dostává do rukou Berků z Dubé, lemberské panství do vlastnictví nizozemského rodu Bredů. Z iniciativy Františka Antonína Berky získává kostel sv. Vavřince se Zdislaviným hrobem monumentální barokní podobu podle návrhu Johana Lukase von Hildebrandta (obr. 5), barokní přestavbou prochází i zámek Lemberk dle projektu Nicola Sebregondiho.

Obr. 5: Barokní podoba baziliky minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy, v pozadí zámek Lemberk (1), Bredovský letohrádek se zahradou (2) a Palmův dvůr se zahradou (3). (Foto: M. Weber, 2013)

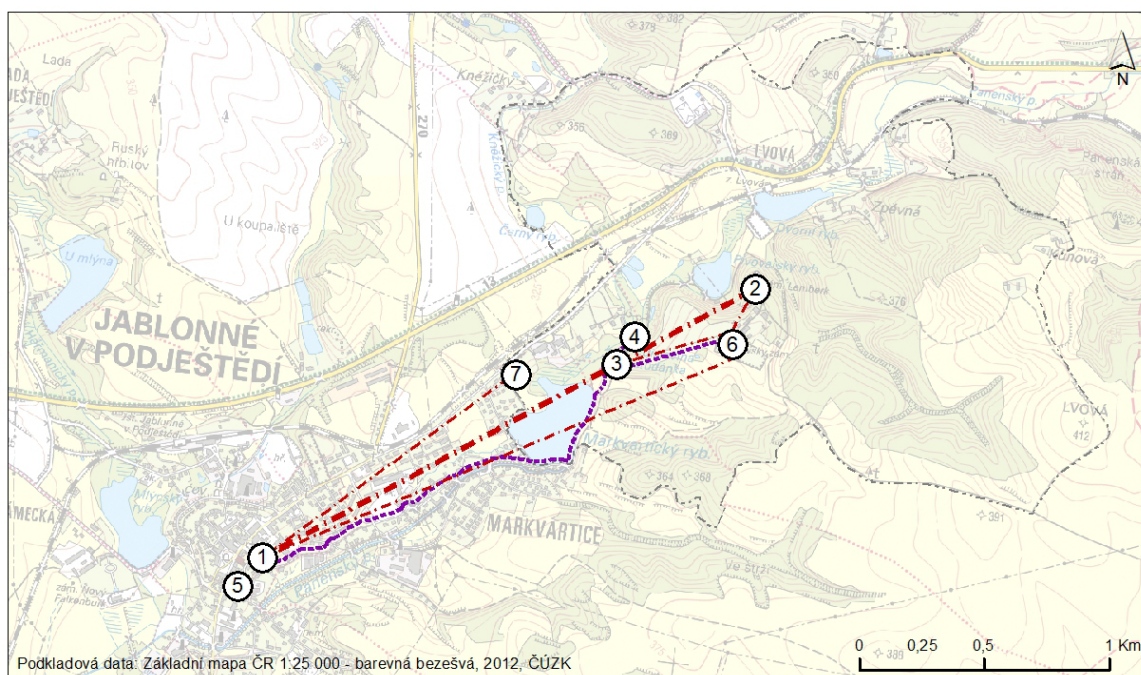
Kryštof Rudolf Breda své sídlo rozšiřuje do krajiny a nechává nedaleko zámku Lemberk vystavět Bredovský letohrádek s raně barokní terasovitou zahradou, která je osově propojena se zámek a která se pohledově otevírá na kostel sv. Vavřince a kostel Narození Panny Marie (dříve sv. Kříže) v Jablonném (obr. 6).

Mezi Bredovským letohrádkem a Zdislavinou kaplí je vybudována křížová cesta (zanikla patrně v polovině 19. století), která je na konci 18. století doplněna o lipovou alej dochovanou dodnes. Na protějším břehu Panenského potoka vzniká u Markvartického rybníka pozdně barokní Palmův dvůr se zahradou, která je obdobně jako Bredovská zahrada osově provázaná s kostelem sv. Vavřince (obr. 5). Vlivem soudobé zástavby je však tato pohledové osa narušena.

Sředověká kompozice sakrální krajiny je tak doplněna o nové objekty, které ctí základní myšlenku Zdislavina příběhu (s náboženským ohniskem krajiny v místě Zdislavina hrobu) a dále ji rozvíjí soudobými výrazovými prostředky pracujícími s geometrickým řádem (nové osy zdůrazněné alejí, křížovou cestou, průhledy, či akcentované stavebními objekty) (obr. 7).

Obr. 6: Pohledová osa z Bredovské zahrady na baziliku minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy a na vyhlídkovou věž (dříve kostel Narození Panny Marie, předtím sv. Kříže). (Foto: M. Weber, 2013)

Legenda

○ Stavby odkazující na život svatě Zdislavy	1 Bazilika minor sv. Vavřince a sv. Zdislavy (kostel sv. Vavřince)
— Hlavní symbolická kompoziční osa	2 Zámek Lemberk (hrad Lemberk)
— Vedlejší kompoziční osa	3 Zdislavina kaple (též kaple Nejsvětější Trojice)
— Poutní a křížová cesta	4 Zdislavina studánka
— Hranice krajinné památkové zóny	5 Bývalý kostel sv. kříže (Narození Panny Marie)
	6 Bredovský letohrádek se zahradou
	7 Palmův dvůr se zahradou

Obr. 7: Vnější sakrální kompozice krajiny Lemberska v období baroka.

Oživení poutí a svatých míst v krajině je charakteristické pro pobělohorskou dobu v Českých zemích, kdy jsou v rámci rekatolizačního úsilí budovány monumentální poutní areály, které mají prezentovat moc katolické církve. Církevní stavba má v krajině výrazné dominantní působení, stává se centrálním bodem, od kterého se rozvíjí krajinná kompozice s jasným geometrickým řádem. Podoba a prostorové řešení těchto krajinných komplexů odráží vlastní vnitřní obsahovou náplň, která v symbolické rovině zprostředkovává člověku příběh Kristova utrpení, Panny Marie (je patrná velká obliba mariánského kultu), světců. Vznikají tak četné svaté vrchy, svaté chýše, lorety, pašijové a křížové cesty, kalvárie. Jako příklad je možno uvést Římovskou křížovou cestu vybudovanou v 17. století českokrumlovskými jezuity. Podoba a umístění 25 zastavení křížové cesty v krajině vychází z jeruzalémského originálu (Flekalová et al., 2011). Kopii jeruzalémské křížové cesty budují jezuité např. i na Slovensku v blízkosti Spišské Kapituly. Cílem těchto sakrálních krajin je umožnit věřícím co nejvěrnější prožití posledních dní Kristova života (Jančura – Horník, 2011). Barokní sakrální krajiny však vznikají nejen z iniciativy církve, ale i z podnětu aristokracie. Na přelomu 17. a 18. století budují Schlikové na svém velišském panství mariánskou duchovní krajinu vyprávějící příběh Panny Marie. Jádrem území je loreta, od které se rozvíjí čtyři kompoziční osy ve tvaru kříže ukončené církevními i světskými dominantami (kaple sv. Anny, zámek ve Vokšicích – sídlo Schliků, kaple Andělů Strážců, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Holý vrch se Schlikovskou myslivnou) (Flekalová et al., 2011).

3 Závěr

Krajinná památková zóna Lembersko představuje specifický příklad duchovní krajiny, do které se výrazně propsal příběh významné české světice, svaté Zdislavy z Lemberka. Stopy jejího místního působení vytváří dvě výrazné historické vrstvy krajiny – středověkou a barokní. Zatímco středověká vrstva je tvořena krajinnými prvky vzniklými za života světice a mající reálnou vazbu na její působení, barokní vrstva tyto prvky nově interpretuje a základní duchovní myšlenku krajiny dále rozvíjí soudobými výrazovými prostředky.

Tyto duchovní hodnoty krajiny Lemberska vytváří její jedinečnou identitu, která formuje obraz nejen daného území, ale má nadmístní význam a je důležitou součástí kulturního bohatství českého národa. Oživení Zdislavina příběhu po roce 1989 dokládá zájem nejen místních obyvatel po zachování těchto hodnot, ale i potřebu nalezení nové identity českého pohraničí, kde byl přirozený vývoj násilně přerušen událostmi 20. století.

Lembersko landscape conservation area represents an example of associative cultural landscape formed for centuries by Christian spirituality. The symbolic links of places referring to life and local activities of significant czech saintess, Zdislava from Lemberk, create a unique spiritual value of the area. Spatial composition of these places forms sacred designed landscape with the central core of Zdislava tomb (St. Lawrence and St. Zdislava basilica minor), that has been a destination of religious pilgrimages from Middle Ages till nowadays.

Příspěvek byl vytvořen za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

Literatura:

- (1) ASCHENBRENNER, Martin (2009). Panství Lemberk z urbáře z roku 1615. *Zpravodaj města Jablonné v Podještědí*, červenec 2009, s. 13-17.
- (2) BAUER, Jan (2006). *Čeští světcí a kacíři*. Brno: MOBA.
- (3) ČERNÁ, Renata – PROCHÁZKOVÁ, Šárka (2010). *Zámek Lemberk*. Nymburk: Vega-L.
- (4) ČERVINKA, Pavel (2004). Česká sakrální krajina. In: LEDVINA, Petr. *Venkovská krajina 2004 – sborník příspěvků konference*. Hostětín: ZO ČSOP Veronica.
- (5) FLEKALOVÁ, Markéta, et al. (2011). *Komponované krajiny*. Brno: Mendelova univerzita.
- (6) JANČURA, Peter – HORNÍK, Anton (2011). *Urbanisticko-architektonická štúdia religióznej krajiny Spišský Jeruzalém*.
- (7) KALISTA, Zdeněk (1991). *Blahoslavená Zdislava z Lemberka: Listy z dějin české gotiky*. Praha: Zvon.
- (8) KUČOVÁ, Věra (2008). Kulturní krajina a krajinné památkové zóny v České republice v kontextu světového kulturního a přírodního dědictví. *Zprávy památkové péče* 68. č. 4, s. 295-301.
- (9) KUČERA, Petr, et al. (2012). *Katolická poutní místa v Česku na počátku 21. století podle konání poutě během kalendářního roku*. Praha: P3K.
- (10) KUPKA, Jiří (2009). Duchovní význam místa jako hodnota území. *Urbanismus a územní rozvoj* XII, č. 3. s. 46-50.

- (11) NĚMEC, Jaroslav (2009). *Zázraky ke kanonizaci českých světců*. Olomouc: Matice cyrilometodějská.
- (12) PINKAVA, Viktor (1897). *Geschichte der Stadt Gabel und Des Schlosses Lämberg in Böhmen*. Gabel.
- (13) RŮŽIČKA, Václav (1989). Paní Zdislava z Lemberka – významná osobnost českého středověku. In: SVATOŠ, Ambrož, et al. *Zdislava z Lemberka*. Česká Lípa: Okresní národní výbor v České Lípě a Okresní vlastivědné muzeum.
- (14) SEDLÁČEK, August (1895). *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl desátý [Boleslavsko]*. Praha: Šolc a Šimáček.
- (15) SVATOŠ, Ambrož, et al. (1989). *Zdislava z Lemberka*. Česká Lípa: Okresní národní výbor v České Lípě a Okresní vlastivědné muzeum.
- (16) ŠINDAR, Jiří (2007). *Putování po poutních místech Čech, Moravy a Slezska*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- (17) WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold (2000). *Markvartici – z historie nejstarší české šlechty z rané doby vlády Přemyslovců*. Praha: Klub pro českou heraldiku a genealogii.
- (18) ZLÁMAL, Bohumil (2007). *Příručka českých církevních dějin III.: Doba gotické katolicity (1200-1400)*. Olomouc: Matice cyrilometodějská.

Kontakt:

Ing. Lucie Medková, Ph.D.

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.
Květnové náměstí 391, Průhonice, e-mail: medkova@vukoz.cz

Krajinná památková zóna Libějovicko-Lomecko (Foto: J. Kupka, 2011)

Zahradně architektonické dědictví krajinné památkové zóny Libějovicko-Lomecko a proměny jeho charakteru.

(Architectural heritage of landscape protection zone Libejovicko-Lomecko and changes of its character)

Jozef SEDLÁČEK – Lenka TRPÁKOVÁ

Dle definice UNESCO lze rozdělit historickou kulturní krajinu jako komponovanou – s jasným kompozičním záměrem, historickou nebo asociativní. Ve všech kategoriích se jedná o prostorově spojitý celek, jehož hodnota je dána kulturními památkami, ale i vztahy mezi nimi. Krajinná památková zóna Libějovicko-Lomecko je souborem stavebních a vegetačních prvků, sídelních útvarů a vztahů mezi nimi. Příspěvek analyzuje území zóny Libějovicko-Lomecko a jeho složitý, zahradně-architektonický, vývoj kontextu krajinného rázu území a v závěru shrnuje možná ohrožení a východiska pro ochranu.

1 Krajinný rámec

Krajinná památková zóna (dále jen KPZ) se rozkládá přibližně v území mezi Netolicemi a Vodňanami, do kterých hranice zóny zasahuje. Libějovicko-Lomecko se nachází přibližně 26 km severozápadně od krajského města České Budějovice.

Území leží na rozhraní ploché Českbudějovické pánve (Vodňanská pánev) a výběžku Šumavského podhůří, tvořeného Netonickou vrchovinou (Bína, Demek, 2012). Do okrajové části Netonické vrchoviny spadají obce Chelčice, Záhorčí, Truskovice, část Libějovic v okolí Nového zámku a hospodářského dvora a poutní areál Lomec. Hvozd'any, Vodňany, Újezd, Libějovice, Nestanice a Černěves společně s dvorem Rábím spadají do Vodňanské pánve. Většinu rozlohy KPZ tvoří plošiny, které v její jihozápadní části přecházejí v erozně denudační svahy se sklonem 5–15°, z nichž vystupuje migmatitový suk Lomec.

Z klimatického hlediska patří území do mírně teplé oblasti. Pro většinu území je charakteristické dlouhé, teplé a suché léto a krátká, mírně teplá až velmi suchá zima. V západní části je podnebí o něco chladnější, s normálním až krátkým létem a normální dlouhou zimou s normální sněhovou pokrývkou.

Charakter sídel, jež jsou od sebe navzájem vzdáleny 1–3 km je venkovský (vyjma města Vodňany) se zachovalým urbanismem. Dle Kuči (2010) se zde uplatňuje několik subtypů sídel návesního typu. Těsně za hranicí KPZ se nachází typ malé návesní vsi, reprezentované Truskovicemi, Malovicemi a Malovičkami. V samotné KPZ převládá ves neortogonální návesní lokace několika subtypů: ves návesní kyjovitá (Černěves), návesní

nepravidelná (Nestanice), návesní větvená (Újezd, Libějovice), návesní vidlicovitá (Hvožd'any). Jako malá návesní ves jsou charakterizovány Truskovice a víska Záhorčí. Chelčice jsou charakterizovány jako ulicový typ vsi. V intravilánu obcí jsou časté malé rybníky (Chelčice, Hvožd'any, Truskovice, Nestanice, Černěves).

Pro území je typické vysoké zastoupení ovocných sadů (22%; vysoký podíl sadů třešňových a rybízových plantáží), situovaných na jihovýchodních, východních a severovýchodních svazích Netonické vrchoviny. Rozsáhlé lesní porosty (10%) se nacházejí pouze na Lomci. Vysoké zastoupení mají orné půdy (52%). V údolních polohách je množství drobných rybníků (necelě 3%; rybníky do velikosti 0,1 ha jsou převážně součástí intravilánu obcí, velikost rybníků ve volné krajině se pohybuje od 0,1 do 7 ha, výjimku tvoří pouze Černěveský rybník o velikost 19 ha). Trvalé travní porosty (10%) jsou vázány na polohy podél vodních toků a sídel. Vodní toky mají charakteristický směr a území protínají ve směru východ–západ. Mimo zájmové území se vlévají do řeky Blanice. Nelesní dřevinná vegetace (0,5%) má charakter doprovodných porostů vodních toků a břehových porostů rybníků. Územím protéká několik malých vodních toků, které napájejí v území hojně zastoupené rybníky. Nejvýznamnější jsou Šírovská strouha, Libějovický potok a Malovický potok. Výrazné je zastoupení alejí a ovocných stromořadí podél cest. Nově jsou vysazovány lípová stromořadí podél cest v k. ú. obcí Újezd, Hvožd'any, Nestanice, Černěves.

2 Vývoj krajinářských úprav

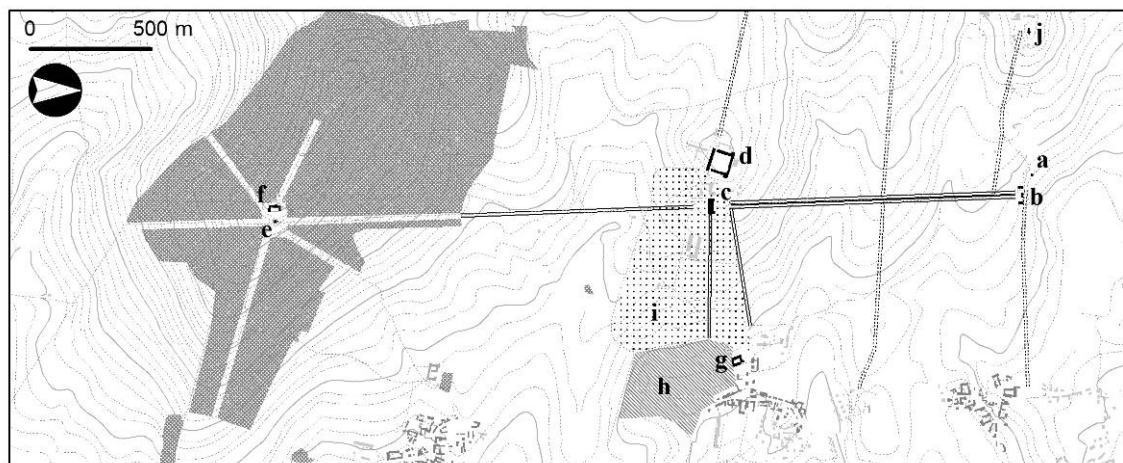
Vývoj v Libějovickém panství lze zobecnit do tří, resp. čtyř vývojových etap: předbuquoyskou 12. století–1621, buquoyskou 1621–1801 a schwarzenberskou 1801–1923. Poslední čtvrtá etapa zahrnuje období od roku 1923 po současnost. Určující pro vývoj pro celou krajinou kompozici je druhá etapa, kdy vznikají stavební objekty Lomec, Nový zámek a Lázně na ose, vytyčené kočárovou cestou a později zvýrazněnou čtyřřadou alejí. Třetí etapa je zásadní pro formování krajinářského parku a francouzské zahrady v okolí Nového zámku. Pokud předchozí období znamenalo hospodářský a kulturní rozvoj území, poslední, čtvrtá etapa je ve znamení vleklého úpadku.

První vlastníci panství, Malovcové, nezanechali na území výraznější stopy. Jejich následovníci, Rožmberkové (1559–1611), přetvářeli krajinu v duchu utilitárního zemědělství, stavěli rybníky na Libějovickém a Malovickém potoce a poplužní dvory (Nový dvůr 1587–1590) a vepsali do krajiny základní rysy, kterým Buquoyové vdechli duchovní rozměr.

2.1 Lomec, alej, Lázně – vývoj kompoziční osy

Po krátké etapě působení rodu Švamberků, kterým bylo panství zkonfiskováno za účast na protihabsburském povstání, nabyli libějovické majetky rod Buquoyů. Prvním

majitelem byl Karel Bonaventura Buquoy, nejvyšší polní maršál vojsk císaře Matyáše Habsburského, jenž panství získal za zásluhy v protipovstaleckých bojích. Na správě panství se však de facto nepodílel, padl v boji o necelé dva roky později a dědická práva získala manželka Marie Magdaléna (rozená de Biglia), která po přestěhování do Nových Hradů spravovala Buquoyská panství až do své smrti v roce 1654. Kaple sv. Marie Magdalény, první stavba barokního souboru postavená v letech 1660–1663, kterou nechal postavit její vnuk, hrabě Albrecht Heinrich Karl Buquoy, nese její jméno (Krummholz, 2012). Jedná se o raně barokní, šestibokou, stavbu s křížovou chodbou po obvodu, pod jejímž dřevěným oltářem vyvěral léčivý pramen. Tento pramen byl hojně navštěvován poutníky kvůli schopnosti léčit zimnic a otoky. Nejvíce poutníků, až stovky, přicházelo o slavnostní pouti, která se konala na den sv. Marie Magdalény 22. července v Chelčickém kostele sv. Michala (Blesík, 1954).

Obr. 1: Schéma barokní krajinářské úpravy v jádru krajinné památkové zóny dle císařských otisků z roku 1836. A. kaple sv. Marie Magdalény, B. Lázně, C. Nový zámek, D. Nový dvůr, E. Poutní kostel Jména Panny Marie, F. Lovecký zámček – nynější fara, G. Starý zámek, H. obora, I. Krajinářský park (vznikl později), J. kostel. Sv. Michala v Chelčicích. Plné čáry představují aleje, přerušované ovocná stromořadí. (Schéma: autor, 2014).

Na opačném pólu kompozice se nachází poutní kostel Jména Panny Marie situovaný na hřebenu rulového masivu nazývaného Lomec. Jedná se o radiálně symetrickou stavbu vrcholného baroka na čtvercovém půdorysu s vchody ze čtyř stran. Hlavní cibulovitá věž je provázená čtyřmi postranními věžičkami. Lesní porosty v okolí poutní kaple Panny Marie jsou souměrně rozčleněny šesti lesními průseky, které svým směřováním akcentují kostel a další významné body v okolní krajině. Nejvýraznější osa sever-jih míří na Nový Zámek v Libějovicích a Lázně a je vizuálně propojena s kostelem Narození Panny Marie ve Vodňanech. Směrem na jih pokračuje lesní cestou mířící na kostel sv. Václava v Netolicích, po 600 m se lomí a pokračuje ke dvoru Rábín. Dle legendy měl polohu poutního kostela určit sám Karel Filip Buquoy v roce 1690 poté, co se zavázal postavit kostel Panně Marii jako projev díky za záchranu jeho lodě a posádky při bouři ve

Středozemním moři (Pavlátová, 2009). Samotnou stavbu však zahájil v roce 1692 položením základního kamene až jeho syn Filip Emanuel Buquoy (1673–1703).

V roce 1710 byl v blízkosti kostela postaven také lovecký zámek, který svému účelu sloužil pouze čtyři roky a posléze se stal farou. Původně měla stavba sloužit lovcům k oddechu po honu v lesích na hřebenu Lomce a v Libějovických Svobodných horách.

Filip Emanuel Buquoy inicioval také založení Nového zámku v roce 1696, jediné profánní barokní novostavby rodu Buquoyů (Krummholz, 2012), jejíž dispozice a hmota přesně akcentuje hlavní kompoziční osu Libějovicka-Lomecka. Původně jednopodlažní zámek byl dostavěn v letech 1747–1754 z popudu Franze Leopolda Buquoye.

Kaple na Lázní (Lázně) vznikla až v roce 1768, téměř o sto let později od založení kaple sv. Marie Magdaleny. Byla situována zhruba 50 m východně od starší kaple a sestávala z obytného stavení, tanečního sálu a ubytovacího hostince. Symetricky řešená budova ukončovala čtyřřadou alej vedoucí od Nového zámku. V roce 1879 byly Lázně rekonstruovány z popudu Jana Adolfa II. Schwarzenberga, jako hostinec slouží od 30. let 20. století.

Nový zámek se nachází zhruba ve vzdálenosti 1300 metrů jižně od Lázní a zhruba 1800 m severně od kostela na Lomci. Propojení těchto tří objektů bylo zdůrazněno alejemi a průseky. Čtyřřadá hlavní alej (obr. 1, vpravo), založená mezi lety 1766–1772 (Pavlátová, 2009), vedla od Nového zámku k Lázním. Středem aleje vedla kočárová cesta, zatímco postranní aleje sloužily pěším. Dvouřadá hlavní alej (obr. 1, uprostřed), zřetelná na mapě 2. vojenském mapování z roku 1843, směřovala ve stejné linii od Nového zámku ke kostelu na Lomci. Na křížení cest, mezi obcemi Nestanice a Truskovice, vstupovala do lesního průseku ke kostelu a na jižní stranu hřebene Lomce. Mapa lesních porostů z konce 19. století alej zřetelně ukazuje na severní straně Lomce, kdežto na jižní straně je pouze průsek. Pojmenování alejí se odvíjí od současného stavu. Je možné, že aleje za 300 let měnily svoji podobu.

Dvě příčné aleje mířily k Starému zámku v Libějovicích (obr. 1.), původnímu centru Libějovického panství. Severní alej navazovala na severní vstupy do obou objektů, zatímco jižní byla směřována kolmo na hlavní čtyřřadou alej a směřovala od východního křídla Nového zámku do bažantnice u Starého zámku. Jižní příčná dvouřadá alej navazovala na příčnou osu bažantnice, zatímco severní alej směřovala na náves v Libějovicích.

2.2 Bažantnice

Dle plánu bažantnice z roku 1811 (obr. 3), byla bažantnice velkoryse řešena jako parková plocha. Bažantnice byla oplocená, přičemž vstupy do ní navazovaly na cestní síť a aleje uvnitř bažantnice. Dominantním prvkem bažantnice byla široká promenádní alej ve směru sever-jih (obr. 4, obj. 5) a dvě příčné aleje (obr. 4, obj. 4). Všechny aleje byly zřejmě lemovány střihanými živými ploty. Podélná alej na severu ústila do louky s

rybníkem (3) u Starého zámku, na jejímž konci byla akcentována solitérním stromem (a) a při pohledu na opačnou stranu poskytovala průhledy do krajiny směrem k hřebenu Lomce. Příčná alej byla z obou stran otevřená a směřovala k Novému zámku na západě, kde zřejmě pokračovala alejí (jak je zachyceno na císařských otiscích z roku 1837 na obrázku 4) a k cestě z Libějovic do Nestanic na východě. Podélná alej měřila 375 metrů do délky, příčná byla 250 metrů. Jižní ústí aleje bylo zřejmě oploceno.

Obr. 2: Veduta barokní krajiny Libějovicka s dominantami Starého a Nového zámku v Libějovicích a kostela sv. Martina v Chelčicích z jižních svahů Lomce. Na olejomalbě jsou zachyceny hlavní stavební objekty i vegetační prvky Libějovického panství: Nový zámek (1), Nový dvůr (2), Lázně (3), kaple Marie Magdaleny (4), kostel Jména Panny Marie ve Vodňanech (5), kostel sv. Michala v Chelčicích (6), Starý zámek (7), bažantnice u Starého zámku (8), příčná alej k Starému zámku (9), okružná cesta lemovaná stromořadím (10) (Ferdinand Runk, počátek 19. století. Státní oblastní archiv v Třeboni, pobočka Český Krumlov)

Severní část bažantnice u rybníka tvořila samostatný prostor v rámci bažantnice, který byl od příčné aleje a od užitkových zahrad oddělen lesíkem. Okružní cesta vedla z příčné aleje loukami až k velké centrální louce (3), uprostřed které stála dvojice lip. Návštěvník zde mohl spočinout pod lípou a kochat se pohledem na rybník v dolní části louky a na potůček lemovaný olšemi. Pokud pokračoval v cestě, prošel lesíkem a rozvolněnou skupinou dubů znovu na louku a přes mostek ke kruhovému rondelu z olší (b). Zde se mohl otočit a vrátit se k rybníku a k zámku, nebo pokračovat do jižní části bažantnice.

V jižní části bažantnice čekalo na návštěvníka několik odpočinkových míst. Hned za příčnou osou se les kolem pěšiny rozestoupil a chodec se dostal na palouk s třemi lípami (c). Zde mohl odbočit a vydat se přes les zpátky k zámku nebo pokračovat přes alej a mostek na louku v jižní části bažantnice (6). Také zde mohl volit mezi delší okružní cestou lemovanou jehličnatým lesem, nebo kratší cestou lesíkem s drobným paloukem. Obě cesty se spojovaly a vyústily na hlavní alej, po které se mohl návštěvník vydat přímo zpátky jda kolem jezírka s vodopádem na levé straně (e) (Pavlátová, 2009).

Pokud návštěvník zvolil úzkou pěšinu místo široké aleje, dostal se do levé části bažantnice s dvěma loukami, komponovanými jako dva nezávislé prostory. V zúženém místě prošel návštěvník kolem lovecké chýše (na mladších mapách označovaných jako Schiessstatte (i)). Odsud pokračoval mezi skupinami stromů a keřů (f) zpátky k zámku a k příčné aleji.

2.3 Vývoj krajinářského parku

Krajinářský park (resp. území, na kterém se dnes nachází) lze vystopovat na několika mapových podkladech ve velkém měřítku; mapa bažantnice z roku 1811 v měřítku 1:2880, indikační skica v měřítku 1:2880 (obr. 5) a plán zavlažovacích zařízení pro zámecký park (obr. 4., bez datace, zřejmě po roce 1844). Mapa z roku 1811 – *Furßb Schwanzenbergißcher Zur Libiegitz* (obr. 3), zobrazující poměrně detailně rozvržení bažantnice zachycuje i různorodost prostorů a okrasných prvků v bažantnici. Lze tedy předpokládat, že tato tvořila základ krajinářského parku již před rokem 1822, kdy jak uvádí Pavlátová (2009), začal s budováním parku Josef Jan Nepomuk Schwarzenberg. Krom samotné bažantnice mapa detailně zobrazuje také rozvržení okrasných a užitkových zahrad okolo Starého zámku, který sloužil panským úředníkům už od začátku 18. století. Úředníci mohli využívat jak okrasnou tak užitkovou část zahrad. Ty jsou umístěny v nejbližším okolí zámku a jejich soupis je uveden v itineráři v pravé horní části mapy. Nacházejí se na vyvýšené části pozemku a jsou osově souměrné na ortogonálním půdorysu s vodním prvkem uprostřed.

Indikační skica zachycuje napojení alejí na Nový zámek. Jižní část, směřující k Lomci, je tvořena čtyřmi řadami vzrostlých stromů (líp, dubů). Severní alej je tvořena vzrostlými stromy, jižní alej je tvořena ovocnými stromy a mladými stromy uvnitř. Nový zámek tvoří point de vue pro obě aleje. V jižní části je vymezena parcela s nápisem Remise (obr. 4, obj. 8). Lze se domnívat, zda to byla školka pro bažantnici, nebo patřila ke střelnici na okraji bažantnice. Celý prostor kolem budoucího krajinářského parku ohraničovala cesta lemovaná ovocnými stromy, která vycházela u Starého zámku, kopírovala zeď bažantnice a pokračovala k Světskému rybníku, aby se posléze otočila a zahrnula k severní aleji a k Novému zámku.

Na dalším mapovém podkladu z roku 1844, mapě zavlažovacích opatření parku (obr. 4, nahoře), je vidět změny v uspořádání prostoru v duchu anglické krajinářské školy. Změny se týkaly zejména příjezdové cesty, uspořádání porostů v lučních plochách a propojení parku s krajinou. Příjezdové cestě k zámku již nedominoval Nový zámek. Severní alej byla přerušena několik desítek metrů před zámkem, kde byl zámek zakryt za

skupinou stromů, aby se následně, v posledním okamžiku cesty, odhalil návštěvníkovi zámek v plné kráse.

Příčná jižní alej, spojující Nový zámek a Starý zámek, byla rozvolněna (obr. 4, objekt 5a) a její části byly použité na ostrůvky a rondely v parku formou clumps and dots. Severní příčná alej byla doplněna keřovým a stromovým patrem, aby vytvořila přirozeně lemující se křivku (okraj) centrální louky. Remíz z parku zmizel úplně a jeho pozůstatky byly (snad) použity také k vytvoření skupin stromů.

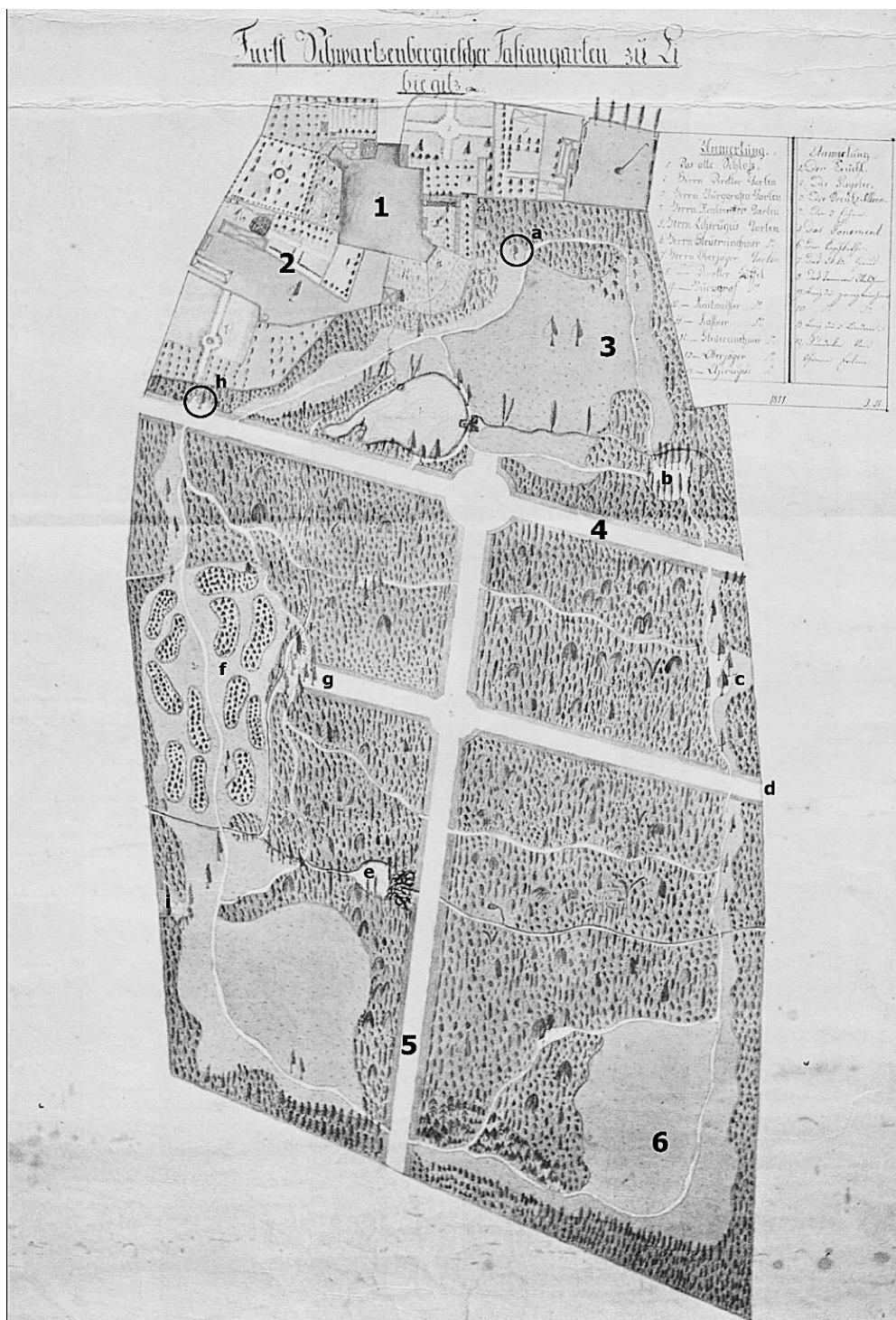
Kolem okružní cesty (obr. 4, objekt 7a) byly vytvořeny skupiny stromů a keřů, které rafinovaně dovolovaly návštěvníkovi průhled do krajiny přes Kreissovu louku a Světský rybník. Uprostřed Světského rybníku byl vybudován Ostrůvek. Také ze zámku bylo možné vidět na Světský rybník a na Hradský rybník. Na hranici bažantnice a parku se nacházela Schieshütte. Později přibyl u hlavní aleje také domek inspirovaný holandskou architekturou a za správy redemptoristů hřbitov na okraji Kreissovy louky.

V současnosti lze v parku pozorovat pouze pozůstatky kompozice z 19. století. Do prostoru centrální louky byly vloženy technické budovy a v severní části je možné vysledovat několik skupin stromů, které je možné dohledat mezi nálety pionýrských dřevin.

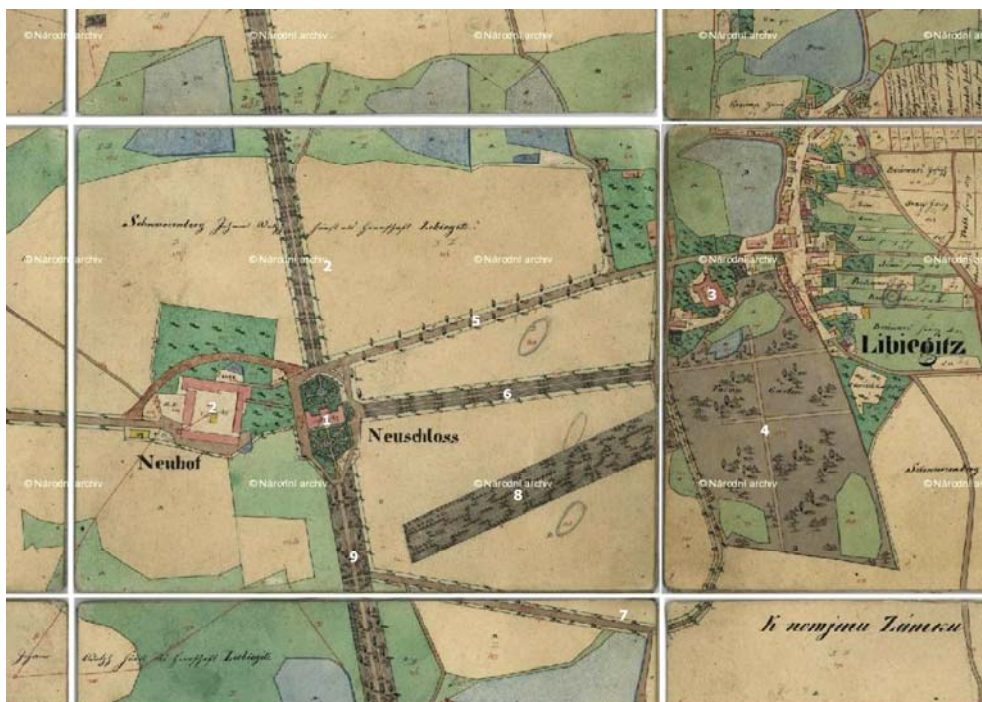
Z dendrologického hlediska patřil park k nejbohatším u nás (Pavlátová, 2009). Významný dendrolog C. Schneider uvádí ve své publikaci (1911) podrobný soupis dřevin použitých při zakládání parku. Byly to javory, buky, topoly, dřevoce, lípy, platany, červené kašany a jilmy, kavkazské jedle, balsamové jedle, různé smrčiny, borovice vejmutovky, borovice limba, douglasovy jedle, jedlovec a různé zeravy.

2.4 Formální zahrada

Formální zahrada je poprvé zachycena na císařském otisku (resp. indikační skice) v roce 1837 (obr. 5), další informace poskytují pohlednice ze začátku 20. století (obr. 6). Na indikační skice, před založením krajinářského parku, je ještě tvořena třemi částmi. Dvě jsou umístěny před severním a jižním průčelím Nového zámku, třetí přiléhá k východnímu křídlu zámku a navazuje na širokou alej, propojující areál Nového zámku s bažantnicí v Libějovicích. Severní a jižní zahrada je v půdorysu osově symetrická na podélnou osu zámku. Kompozice severní zahrady je založena na kruhovitě vedené zahradní cestě, jež je protnuta křížem dalších cest. Střed zahrady je akcentován kruhovým bazénem s fontánou. Jižní zahrada je založena na půlkruhové dispozici a je příčně i podélně protnuta dalšími zahradními cestami. Střed zahrady je zvýrazněn čtvercovou kašnou. Dispozice obou zahrad je osově symetrická na osu Lomec – Nový zámek – Lázeň, která protíná střed zahrady ve směru sever-jih. Jižní zahrada je vyvýšena nad terén o cca 2,5 metru. Dle indikační skici měla svou geometrickou kompozici i mnohem menší zahrada navazující na východní křídlo zámku. Byla členěna půlkruhovitě vedenou cestou, která byla protnuta ve směru hlavní osy směřující k libějovické bažantnici.

Obr. 3: Situační plán bažantnice, Starého zámku a k němu přiléhajících zahrad dává představu o složitějším prostorovém uspořádání bažantnice 1. budova Starého zámku, 2. okrasné a užitkové zahrady úředníků panství, 3. severní louka s rybníkem, 4. příčná osa navazující na alej k Novému zámku, 5. podélná alej, 6. jižní louka, a. solitérní strom tvořící point de vue aleje, b. rondel z olší (dodnes zřetelný), c. zastavení se skupinkou stromů, d. ohradní zeď bažantnice, e. jezírko s vodopádem (přepadem), f. louka se skupinami stromů, g. skupina jehličnatých stromů, h. solitérní strom ukončující okružní cestu bažantnicí, i. lovecká chýše. (Situační plán Starého zámku v Liběňovicích a bažantnice s rybníky a vodopádem 1811, Vs Liběňovice, inv. č. 216, i a Nro. 27. Státní oblastní archiv v Třeboni)

Obr. 4 (nahore) a 5 (dole): Plán odvodňovacích zařízení (nahore) a indikační skica z roku 1837 (dole) výborně ilustrují proměnu parku. Nový zámek (1), Nový dvůr (2), Starý zámek (3), bažantnice u Starého zámku (4) a po roce 1844 (4a), příčná alej k Starému zámku severní (5) a její rozvolněná podoba (5a), příčná alej k Starému zámku jižní (6) upravená ve skupiny stromů (6a), okružní cesta lemovaná stromořadím (7), remíz (8) a jeho následná úprava v louky a průhledy do krajiny, alej směřující k Lomci (9) a skupina stromů před Novým zámkem (9a). (Plán zavlažovacích zařízení pro zámecký park 1:2880. Po roce 1844. Státní oblastní archiv v Třeboni, pobočka Český Krumlov; Indikační skica Libějovice, 1837. Český ústav zeměměřičský a katastrální, www.archivnimapy.cuzk.cz)

Obr. 6: Nový zámek v Libějovicích s formální zahradou před severním průčelím. (Dobová pohlednice ze začátku 20. století. Státní oblastní archiv v Třeboni)

3 Současný stav a východiska ochrany

3.1 Současný stav

Schwarzenberské a Buquoyské panské sídlo Nový zámek je v současnosti v neutěšeném stavu. Hmota Nového zámku je narušena přístavbou budovy školy redemptoristů a propojením nadzemní chodbou. Z formální zahrady je patrná pouze opěrná zeď, která vyvyšovala parter nad terén a část cestní sítě, plochu pokrývají nálety pionýrských dřevin. Zídka v jižní části zahrady je částečně zbořena. Těsně na formální zahradu navazují stavby spojené s působením Výcvikového střediska psovodů, poddůstojnické školy a chovné stanice v 2. polovině 20. století. Objekty z tohoto období je území silně degradováno. Dva z objektů se nacházejí přímo na hlavní kompoziční ose krajiny. Zámek je nevyužívaný a v havarijním stavu. Přiléhající krajinářský park, který byl udržován do konce 30. let redemptoristy, je zarostlý a bez údržby. Významné skupiny stromů byly vykáceny při stavbě skladišť pohraniční stráže.

Starý zámek v Libějovicích je v soukromém vlastnictví. Bažantnice je prohlášena za Evropsky významnou lokalitu Natura 2000 a má charakter zapojeného porostu s převahou dubu letního. V porostu lze sledovat původní ortogonální dispozici bažantnice lemovanou kosterními dřevinami (dub letní) a několik prvků, které lze vidět i na plánu z roku 1811:

rondel z olší a skupiny jehličnanů. Také alej vedoucí z Nového zámku je zčásti zřetelná, část přilehající k Starému zámku byla nahrazena fotbalovým hřištěm.

Objekt Lázeň je v soukromém vlastnictví, na budově probíhají restaurátorské práce z iniciativy majitele. Objekt kaple Marie Magdaleny je restaurován, v současnosti se nachází v soukromém vlastnictví. Kaple si stále zachovává svou dominantnost z cesty spojující Vodňany s Chelčicemi (Krause, 1999). Poutní kostel Panny Marie na Lomci byl restaurován, v současnosti je vlastníkem Římskokatolická farnost Lomec.

V objektu poplužního statku Nový Dvůr má sídlo Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský. V poplužním statku Rábín sídlí soukromá firma a v postranních křídlech, které byly po roce 1945 přestavěny na byty (Krause, 1999), bydlí několik obyvatel. Kaple sv. Marie Magdaleny po roce 1948 zpustla a byla zničena vandaly. Rekonstrukce proběhla v roce 1978, přičemž pramen byl zasypán. Důslednější rekonstrukce proběhla v roce 2004 s nahrazením střešní krytiny a odkrytím pramene (Krause, 1999).

Bývalý lovecký zámek na Lomci v současnosti slouží jako klášter Kongregace Šedých sester III. řádu sv. Františka, které zde sídlí od roku 1971.

Čtyřřadá alej je dosud zřetelná, avšak vyskytují se zde dřeviny různého stáří, přičemž pěstební stav starších jedinců je zhoršený. Alej vytváří při pohledu z okolní krajiny, díky spojitému keřovému podrostu a výraznému porostnímu pláští, výraznou vizuální bariéru a pohledově uzavřený krajinný interiér. Alej tak postrádá podhlednost a vizuální spojitost s okolní krajinou i pravidelný rytmus. Druhý segment kompoziční osy, tvořený dvouřadou alejí, není v krajině téměř zřetelný. Staří jedinci, tvořící hlavní kostru aleje, jsou součástí přilehlých lesních porostů, struktura aleje je rozpadlá.

3.2 Východiska ochrany

Možná rizika představují zejména nároky obcí, které se zachovaly ve svých hranicích z 19. století, na nové rozvojové plochy a zejména jejich umístění. Tyto rozvojové plochy je potřeba umísťovat citlivě tak, aby navazovaly na urbanistickou strukturu sídla a nepotlačily viditelnost prvků barokní krajiny, nebo vztahy mezi nimi. Mezi takovéto vztahy patří zejména:

- pohledová vazba od kostela sv. Martina na věž kaple Panny Marie na Lomci (vazba je akcentovaná bočním vstupem do kostelního areálu), zakrytý panoramatický pohled na vodňanskou a českobudějovickou pánev
- pohledová vazba z hráze Světského rybníka – směřování hráze nezáměrně akcentuje kapli na Lomci
- vyhlídkové cesty z Vodňan do Chelčic

- pohledy od kaple Marie Magdalény: panoramatický pohled směr Vodňany – Vodňany, vrch Hrad, Písecká pahorkatina
- z úpatí Lomce: Chelčice, kostel sv. Martina, Vodňany, kostel Narození Panny Marie, Čavyně, Starý zámek v Libějovicích, Čičenice, Písecká pahorkatina, Bavorská pahorkatina

Dalším, aktuálním problémem jsou zakryté pohledy z prostoru čtyřřadé aleje do volné krajiny i na okolní obce. Čtyřřadá alej byla původně vyhlídkovou linií, při pohybu alejí se pomalu proměňovala krajinná scéna.

Tyto principy se částečně objevují i v stávajících územních plánech obcí v kategorii urbanisticky hodnotné území, ale pouze jako jednotlivé objekty a ne jako spojitý celek. Také vegetační prvky jsou v ochranném režimu, ale jako skladební prvek ÚSES, přičemž je dbáno na přírodní a ne na kulturní hodnotu skladebního prvku. Pozitivním příkladem je, že zastavitelné plochy, které se objevují v územních plánech, jsou lokalizovány mimo území v krajinné památkové zóně.

Článek vznikl na základě podpory při řešení projektu NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón. TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Literatura:

- (1) HNILČKA, Pavel (2005). *Sídelní kaše*. Brno: ERA.
- (2) BÍNA, Jan – DEMEK, Jaromír (2012). *Z nížin do hor*. Praha: Academia.
- (3) BLESÍK, Jan (1954). *Z pamětí Libějovic*. Libějovice: kolej redemptoristů v Libějovicích u Netolic.
- (4) EHRLICH, Marek – PAVLÁTOVÁ, Marie (2004). *Zahrady a parky jižních Čech*. Praha, České Budějovice: Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu a Nebe, s. r. o.
- (5) FENCL, Florian (1942). *Libějovické lázně sv. Máří Magdaleny u Chelčic s kaplí světice*. Vlastním nákladem.
- (6) HIEKE, Karel (1984). *České zámecké parky a jejich dřeviny*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- (7) KUČA, Karel (2009). Půdorysné typy sídel. In: HRNČIAŘOVÁ, Tatiana – MACKOVČIN, Peter – ZVARA, Ivan et al. *Atlas krajiny České republiky*, Praha: MŽP ČR, VÚKOZ, v. v. i, s. 82-83.

- (8) PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena (2004). *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri.
- (9) PAVLÁTOVÁ, Marie – MUŠKOVÁ-KAVANOVÁ, Klára. (2009): *Libějovicko-Lomecko*. Lhenice: O. s. Rozkvět zahrady jižních Čech – MAS.
- (10) KRUMMHOLZ, Martin (2012). *Buquoyské Nové Hrady: Počátky krajinných parků v Čechách*. Praha: Artefactum.
- (11) FLEKALOVÁ, Markéta at al. (2011): *Komponované krajiny*. Brno: Mendelova univerzita
- (12) KRAUSE, Josef – SVRČKOVÁ, Milada – KOZÁK, Pavel (1999): *Krajinná památková zóna Libějovicko-Lomecko (Aktualizace historického a krajinářského průzkumu, zpracováno pro NPÚ v Českých Budějovicích)*. Praha: Ateliér krajinné ekologie a krajinářské architektury.
- (13) SEDLÁČEK, August (1890). *Hrady, zámky a tvrze království Českého, Díl 7 (Písecko)*. Praha: Vydavatelství Fr. Šimáček.
- (14) SCHNEIDER, Camillo (1911). *Der Libějicer Wald-park. Die gartenanlagen Österreich-Ungarens im Wort und Bild. Heft 3*. Vídeň.
- (15) VYBÍRAL, Jindřich (1999). *Století dědiců a zakladatelů: architektura jižních Čech v období historismu*. Praha: Argo.
- (16) *Plán lesů ležících v zámeckém polesí, oddíl Libějovických lesů, konec 18. století*. (SOA Třeboň, dostupné na <http://www.starelesnimapy.cz>)

Kontakt:

Ing. Jozef Sedláček

Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta
Ústav plánování krajiny, Valtická 337, 691 44 Lednice na Moravě
e-mail: jozef.sedlacek@mendelu.cz

Ing. Lenka Trpáková

Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta
Ústav plánování krajiny, Valtická 337, 691 44 Lednice na Moravě
e-mail: lenka.trpakova@mendelu.cz

Krajinná památková zóna Novohradsko. Pohled na dominantu hradu Nové Hradky z Terčina údolí a na střední část parku a Václavovy lázně (Lázněčky) na akvarelech Josefa Schütze z let 1846–1855 (ze sbírek Státního hradu v Nových Hradech)

Novohradsko – cennost komponované kulturní krajiny a individualita jejího charakteru

(Novohradsko – Value of Composed Landscape and Individuality of its Character)

Ivan VOREL – Simona ŠVECOVÁ

Ve většině historických kulturních krajin se objevují v různých krajinných prostorech různé – dílčí – krajinářské úpravy, dokumentující jednotlivá historická období. Kultivace krajiny Novohradska probíhala v několika etapách a její relikty se objevují v různých, vzájemně prostorově do určité míry oddělených prostorech. Prostorovými vazbami se však relikty různých etap vývoje krajiny prolínají a nelze je od sebe oddělit. Zahrnují stopy středověké a renesanční kultivace rybníční krajiny, velkorysou barokní osovou kompozici, jedinečnou krajinářskou úpravu parkové krajiny Terezina údolí, přírodně krajinářský zámecký park, propojení jednotlivých krajinářsky upravených partií kočárovými cestami a geometrizaci zemědělské krajiny z druhé poloviny 19. století. Vznikla tak esteticky působivá krajiny s individualitou a kulturním obsahem – hodnotou historické výpovědi.

1 Vizuální působivost izolovaných reliktních krajinářských úprav a jejich vzájemné prostorové vazby v krajině Novohradska

Dochované fragmenty a struktury krajinářských úprav, vznikajících v dlouhém časovém období, jsou příznačné pro určité krajiny a vytvářejí její specifický obraz. Osobitost a individualita krajiny je společnou kvalitou kulturně historickou a estetickou. Jedinečnost kulturní krajiny vzniká z přírodních daností místa a z antropogenních přínosů (vkladů) s jejich vnitřními příběhy. Právě jedinečnost kulturně historických elementů přispívá ke kráse krajiny (Wöbse, 2002).

Ne všechny komponované historické krajiny mají dochovanou určující prostorovou kompoziční strukturu, která by reprezentovala jedno období a ovládala by charakter krajiny určité oblasti. To je běžnější u menších krajinných segmentů historických panství, kde se dochovaly výrazné struktury, čitelné relikty či fragmenty krajinářských úprav nebo pak u výjimečných krajinářských kompozic velkých šlechtických rodů (Lednicko-Valtický areál).

Ve většině historických kulturních krajin se však objevují v různých krajinných prostorech různé krajinářské úpravy, dokumentující jednotlivá historická období. Čitelné bývají vodohospodářské úpravy a stavby rybníků konce středověku a renesance, přísné geometrické vazby a osnovy baroka a krajinářské úpravy konce 18. a 19. století. Tyto

viditelné záměrné krajinářské zásahy mají však nejenom svůj vizuálně vnímatelný prostorový význam.

Geometrické aspekty vnímaného obrazu vyjadřují také význam v expresivním působení – emocionální působivosti. Expresivita vychází z obsahu vnímaného obrazu či scénérie v krajině např. z obsahového významu architektonické dominanty (zámek, obelisk, kostel, kaple, poustevna). Tyto scénérie mají vlastní významy, vlastní expresivitu a individualitu. Můžeme je chápat jako samostatné vizuální prostorové vjemy, přičemž scénérie jednotlivých prostorů tvoří dohromady prostorovou scénu nebo obraz krajiny (srv. „zákon diference“(Arnheim, 1978). Právě specifická a jedinečnost jednotlivých scénérií vytváří při určitých přírodních podmínkách prostoru resp. obecněji – segmentu krajiny a při stejných podmínkách kulturního vývoje specifický obraz krajiny, vyjadřující výchozí podmínky a sdělení o dějích a událostech, identitu, rozlišitelnost a individualitu.

Je velmi obtížné se rozhodovat o tom, které etapy vývoje krajiny jsou na Novohradsku nejceněnější, který stav vývoje by bylo třeba chránit nedůsledněji. Ústředním předmětem památkové ochrany by měly být krajinné úpravy konce 18. a 19. století, které nejsilněji vtiskly krajině charakter, působivost a individualitu. Sjednotily dřívější užitkové vodohospodářské úpravy rybníčních soustav i barokní osové vazby významných staveb a bodů v krajině pod velkorysou prostorovou koncepcí. Ta je sice členěna v souladu s přírodními danostmi do dílčích prostorů a fragmentů krajinářských úprav, ale je svázaná nejenom cestami jako funkčními a prostorovými osami ale i osami vizuálními, zdůrazňujícími ideové vazby míst a prostorů v krajině na Nový zámek, na Hrad, na kostel a na Dobrou Vodu a siluetu Novohradských hor.

2 Charakter krajiny

Krajinná památková zóna Novohradsko se nachází v Jižních Čechách, cca 40 km jihovýchodně od Českých Budějovic, v blízkosti rakouských hranic. Morfologie území je jedinečná svou rozmanitostí. V severní části památkové zóny se rozléhá široké údolí vodního toku Stropnice, v jižní části se krajina výrazněji modeluje v Novohradské podhůří a na jihu je zakončena horizontem zalesněných kopců Novohradských hor.

Krajina doznala v průběhu několika století několik změn, od krajinných úprav zakládáním středověkých rybníčních soustav, přes barokní změny v krajině až po úpravy krajiny v 18. a 19. století. Tím získala nezaměnitelný charakter jednotlivých etap s prvky propojujícími jednotlivé historické linie proměny krajiny.

2.1 Přírodní charakteristika území

Území Novohradska je bohaté na přírodní hodnoty, nachází se zde hranice dvou od sebe odlišných biogeografických regionů – Třeboňského a Českokrumlovského, i hranice

dvou geomorfologických subprovincií – Českomoravské a Šumavské.¹ Severní část území zaujímá pánevní oblast rozlehlého plochého údolí Stropnice, které přechází na jihu ve zvlněnou krajinu Novohradského podhůří, na západě reliéf stoupá ke Slepčím horám.

Obr. 1: Přírodní rámeček krajiny Novohradsko – pohled z usedlosti Svaryšov jižním směrem na zvlněnou krajinu Novohradsko, v druhém horizontu Novohradské hory. (Foto: S. Švecová, 2014)

2.2 Historický vývoj území

Území Novohradsko bylo po dlouhé období neobyvatelné kvůli nepříznivým podmínkám pro obživu a špatnou přístupnost. Teprve v 7. až 8. století obsadilo území slovanské obyvatelstvo, které se usidlovalo především podél obchodních stezek. Přes území vedla cesta (později označovaná jako Vitorazská, ve 13. století tzv. *Via Bohemica*), která spojovala Doudleby, Ostrolovský Újezd, Borovany, Hrádek a Žár. (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000)

První výrazné úpravy v krajině nastaly ve 12. století, kdy byly budovány středověké rybníky. Tyto přeměny krajiny byly způsobené především potřebou uzpůsobení krajiny pro hospodaření a souvisely s vlivem cisterciáckého kláštera ve Světlé (Zwettl), založeného roku 1138. K nejstarším dochovaným rybníkům v Čechách patří Rybník Žár s malou a krátkou hrází gotického typu pocházející z doby před rokem 1221 (Pavlátová – Ehrlich, 2004).

Srdcem krajinné památkové zóny Novohradsko je sídlo Nové Hrady, které má strategickou polohu. Údolí Stropnice se rozšiřuje oproti sevření v hlubokém zářezu pod Cukněstěnem, z jihovýchodu se do říčky vlévá Novohradský potok, který vytvořil rovněž hluboké údolí, ostře zařiznuté do zvlněného podhůří. Toto údolí do značné míry ovlivnilo modelaci prostoru budoucího města Nové Hrady, ležícího na okraji zvlněného podhůří,

¹ Severní část území spadá pod geomorfologický okrsek Českovelenická pánev. Reliéf je rovinný se strukturálně denudačními plošinami, plochými hřbety a odlehliky, rašeliništi a s říčními terasami Lužnice a Stropnice. Jižní část krajinné památkové zóny tvoří členitá pahorkatina složená z vyvěřelin centrálního moldanubického plutonu a jeho pláště. Podél zlomů je vyzdvížená nad Třeboňskou pánev a oddělená zlomovými svahy od Novohradských a Slepčích hor. (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000)

kteří nad stykem Novohradského potoka a Stropnice vybíhá ve výraznou ostrožnu (Kuča, 2000). Na nejzazším západním výběžku ostrohu byl postaven hrad (Kovář, 2012).

Nové Hrady mají poměrně nejasný urbanistický vývoj. Urbanistickou strukturu tvořil hrad s předhradím, později označovaným jako Hradčany. Postupně se sídlo rozrůstalo, až v roce 1248 získalo městské výsady (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000). Současné město bylo vybudováno pravděpodobně až po roce 1358, kdy se stalo majetkem Rožmberků. Bylo ohrazeno hradbou s hlubokým příkopem (Pavlátová – Ehrlich, 2004). Ze stejného století pochází i první zmínky o obcích Světlá, Žumberk, Dobrá Voda, Rychnov, Bedřichov a o poplužním dvoře Veveří, ve 14. století byla založena sídla Šejby, Kamenná a Chlupatá Ves, Jedlice a další. V 15. a 16. století došlo za vlády Rožmberků k hospodářskému rozkvětu kraje, vznikly obce Krčín (Krončov) a dvůr Svaryšov (Svavišov) s poplužím ve Střezimicích (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000).

Obr. 2: Zachovalá rybníční soustava na Novohradsku s doprovodným dubovým stromořadím.
(Foto: S. Švecová, 2014)

V 16. století byla založena na vyvýšenině za městem renesanční zahrada Viléma z Rožmberka, oddělená od opevněného sídla. V období renesance byly budovány rybníční soustavy a stavěny masivní hráze s dubovými porosty. Rybníční soustavu mezi Svaryšovem a Kapinosem napájel Jakub Krčín stokou, vycházející ze Žárského rybníka (Kuča, 2000).

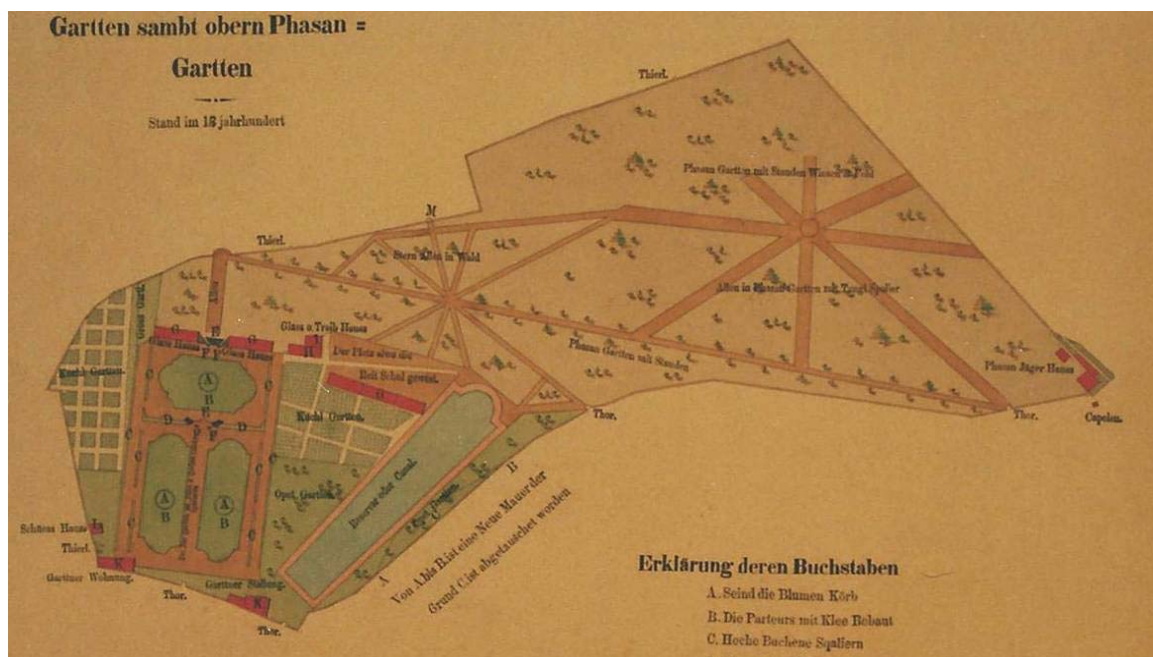
Počátkem 18. století došlo za rodu Buquoyů k úpravě rožmberské panské zahrady. Vznikla formální barokní zahrada, která vynikala osou symetrie procházející středem a pokračující alejí k vyhlídce ležící na hraně svahu ve výšce 60 m nad úrovní nivy Stropnice. Byla vymezená stříhanými špalíry, s fíkovnou, letní jízdnou, vodním bazénem, který se nacházel stranou kompozice, a skleníky. Osa zahrady přecházela v krajinnou kompoziční osu, procházející osmikilometrovým přímým lesním průsekem s kočárovou cestou, po stranách lemovanou stromořadím dubů (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

Další rozvoj v území nastal za vlády Jana Nepomuka Buquoye (1741–1803). Ten nechal po roce 1801 z kapacitních důvodů stávající rezidence postavit trojkřídlou

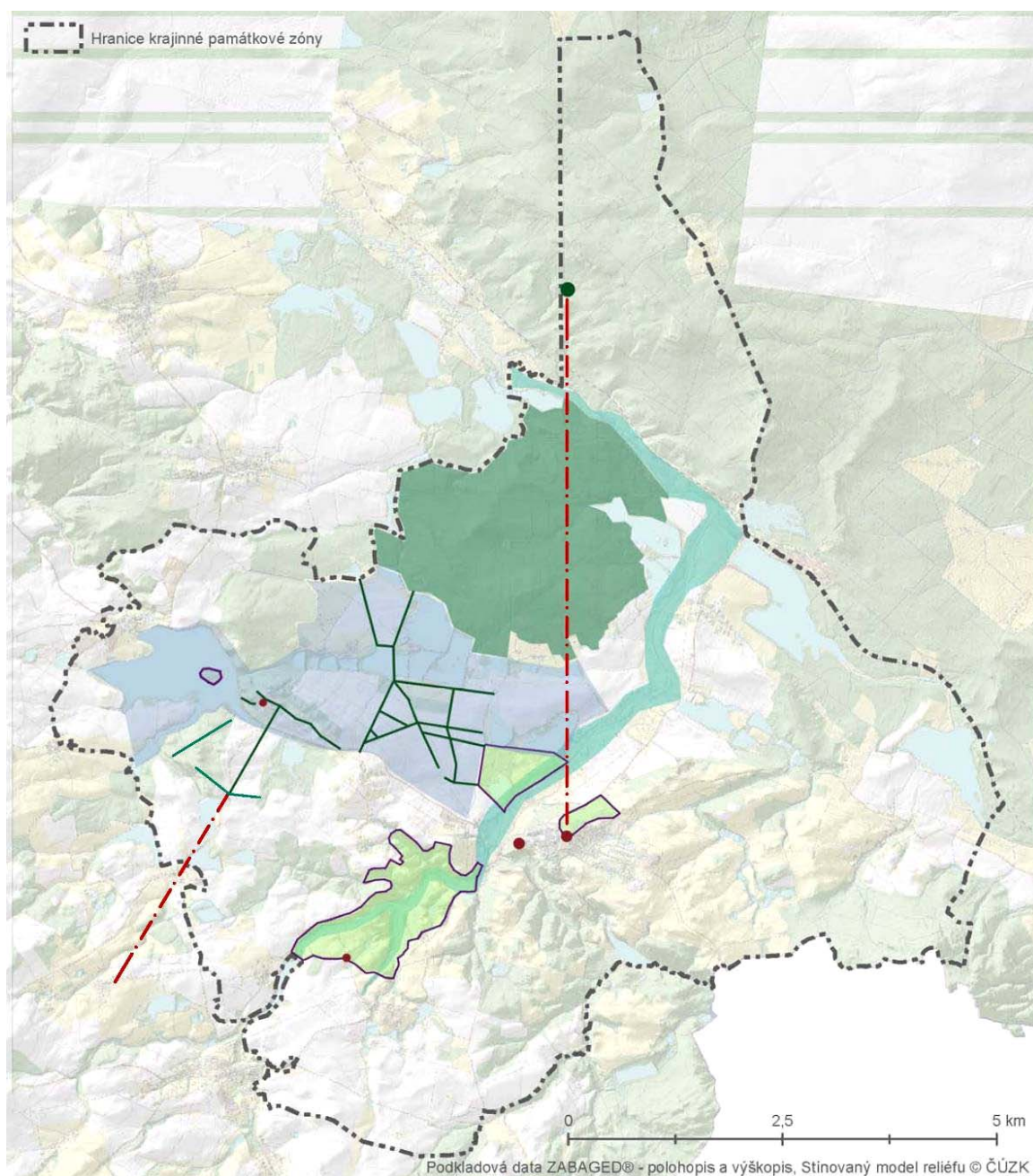
klasicistní stavbu Nového zámku mimo město podle návrhu architekta Franze von Werschafelda (návrh hrabě nechal zhotovit již v roce 1768) (Kovář, 2012). V téže době došlo i k přeměně panské zahrady a Horní bažantnice na krajinářský park s umělým vodopádem a romantickou vesničkou. Pravidelný bazén byl změněn na jezírko s ostrůvkem. V polovině 19. století bylo před zahradním průčelím postaveno dvojramenné schodiště a zahradní terasa s balustrádou (1862), vesnička byla přestavěna v novogotickém stylu (1852) (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

Obr. 3: Průhled „oknem“ v porostním plášti zámeckého parku ve směru barokní krajinné osy s průseky v oboře Kapinos a v lesích jižně od Stropnice. (Foto: I. Vorel, 2010)

Obr. 4: Horní bažantnice a panská zahrada (ještě bez empírového zámku) v 18. století. (SOA Třeboň, foto J. Hendrych, převzato z oborové dokumentace ochranných opatření st. památkové péče pro území chráněné dle § 6 zák. 20/1987, o státní památkové péči, Vorel – Hendrych, 2000)

Obr. 5: Schéma ukazuje fragmentární rozložení reliktních krajinářských úprav Novohradska s vyznačením hlavních kompozičních os, z nichž severojižní barokní osa představuje základ pro organizaci krajiny a pro orientaci polohy panské zahrady a později i Nového zámku. Osa protíná význačnou součást krajiny oblouku Stropnice – oboru Kapinos. Plochy přetrodně krajinářských kompozic Terezina údolí, Dolní bažantnice a Horní bažantnice, resp. Zámeckého parku tvoří krajinářsky atraktivní zázemí feudálního sídla Nové Dvory. Zemědělská krajina v povodí Janovského potoka zahrnuje alejové výsadby geometrizující zemědělskou krajinu 19. století a Žárský rybník s romantickým místem ostrova. (S. Švecová 2013)

Další změny krajiny Novohradska byly zaznamenány za hraběnky Terezie Buquoyové (1765–1818). Původní daňčí obora pod starým hradem byla nově upravena jako součást intenzivně udržované parkové scenérie krajiny pod Novými Hrady (Vorel –

Hendrych – Vorlová, 2000). Jedná se o meandrovité údolí řeky Stropnice, které bylo parkově upravováno. Ústřední stavbou v parku se staly v roce 1788 Václavovy lázně (dnes nazývané Lázníčky), vybudované z podnětu hraběnky Terezie v centrální části parku. Roku 1797 byla vybudována empírová vstupní brána na půlkruhovém půdorysu, která oddělila park od okolní pastorální krajiny. V roce 1803 byl na konci širší části údolí postaven obytný pavilon Modrý dům, za ním byl v roce 1817 zřízen ve skalním masivu skvostný umělý vodopád (asi 29 m vysoký) s doprovodnými verši od básníků, jako byl Goethe a Haller, vytesanými do skály okolo vodopádu (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

Obr. 6: Krásné údolí (Terezino) s Lázníčkami (původně Václavovy lázně), které jsou v současné době rekonstruovány. (Foto: Švecová, 2014)

Až v pozdější době byl tento uzavřený prostor otevřen výhledům na město i okolí. Pomohla tomu i tvrz Cunknštejn postavená Vilémem z Michnic jako vladyské sídlo Pouzarů z Michnic v letech 1488–1491, která se stala součástí krajinářských úprav. S parkem je spojena kaštanovou alejí. Se zámeckým parkem a bažantnicí je spojovala kočárová cesta (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

3 Popis fragmentů a dochovaných struktur

Krajina Novohradska je jedinečná svými dochovanými strukturami, které jsou dokladem postupně se vyvíjející krajiny. Díky dlouhodobému historickému vývoji vznikla pozoruhodná komponovaná krajina na hospodářském základě s četnými krajinářskými prvky, dokládajícími jedinečnost scenérie a harmonickou vazbu sídel a krajiny.

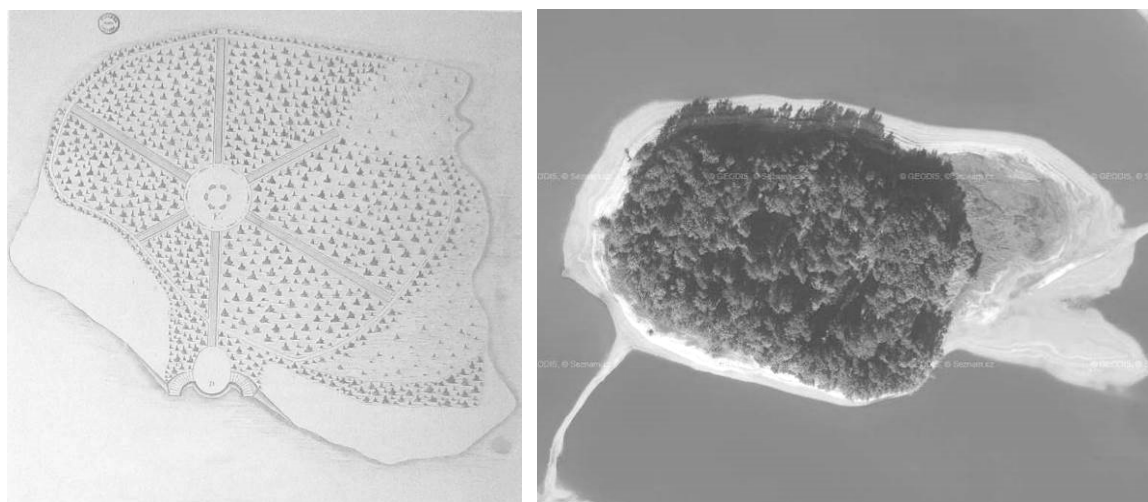
3.1 Sídlo Nové Hrady

Jedna z hlavních dominant krajiny Novohradska je hrad Nové Hrady (v němčině Gratzen) z roku 1279, vedle kterého později vzniklo předměstí (poprvé zmiňované

v písemnostech v roce 1284) a poté celé město. Stávající čtvercové náměstí města Nové Hradky vzniklo pravděpodobně až po roce 1358 za vlády Rožmberků (Kovář, 2012). Významný rozvoj zaznamenalo sídlo za vlády Buquoyů, kdy došlo k přestavbě panského domu a později stavbou nového sídla vně zástavby.²

3.2 Rybník Žár s ostrůvkem

Vzhledem k nevhodnosti území pro trvalé osídlení byla vybudována středověká rybniční soustava. Rybník Žár je označován za jeden z nejstarších rybníků v Čechách (Kuča, 2000). Byl využit jako základní prvek nové rybniční soustavy, s níž byl spojen tzv. Krčínovou stokou. Na ostrově na rybníku Žár existovala v minulosti parková úprava pravidelně uspořádaných průseků ve tvaru hvězdice doložená po roce 1718. Ve středu parku stával centrální lovecký letohrádek (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000).

Obr. 7: Plán návrhu na zřízení parku na ostrově Žárského rybníku z roku 1880 (vlevo), stávající stav (vpravo). (Zdroj: Pavlátová – Ehrlich, 2004; <http://www.mapy.cz>)

3.3 Zahrada Viléma z Rožmberka

V roce 1593 byla postavena renesanční zahrada Viléma z Rožmberka (Kuča, 2000). Za vlády rodu Buquoyů zaznamenala tato zahrada přestavbu ve francouzském stylu (1715) (Pacáková-Hošťálková et al., 2004). Zajímavostí této kompozice je výrazná krajinná osa, která vede z panské zahrady k oboře Kapinos. Z této výše položené polohy byl jedinečný výhled do údolí Stropnice s loveckou oborou a systémem rybníků.

² Významnými objekty v Nových Hradech je zmiňovaný hrad, farní kostel sv. Petra a Pavla (který existoval již od roku 1284) a barokní stavba kláštera servitů (v blízkosti kostela), Obecní dům na náměstí (doložen roku 1553), později barokně upravený, bývalý chorobinec z roku 1783 a novohradská škola doložená roku 1390. Budova školy u kostela vznikla roku 1804 (Kovář, 2012).

Další přeměny se zahrada s Horní bažantnicí dočkala na počátku 19. století. Na krajinářské ose byl postaven empírový zámek (Nový zámek)³ a v letech 1858–1860 byla osa pohledově uzavřena na druhém konci stavbou 30 m vysokého dřevěného obelisku, který se nedochoval (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

Při stavbě Nového zámku došlo i k přestavbě zahrady na krajinářský park a byla rozšířena. Parter před zámkem byl změněn v rozsáhlý palouk s rybníkem. V zahradě byl zřízen umělý vodopád, byl vysazen lipový rondel a postavena vesnička u malého dvora s perníkovou chaloupkou a poustevnou, která byla v roce 1852 přestavěna v duchu tudorské gotiky (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

Obr. 8: Původní renesanční zahrada Viléma z Rožmberka přestavěna na krajinářský park s vodní plochou a impozantní krajinářskou pohledovou osou do údolí Stropnice a obory Kapinos. (Foto: S. Švecová, 2014)

3.4 Terezino údolí

Vedle zahrady u Nového zámku se nachází na Novohradsku ještě další park – Terezino údolí. Nechala ho zřídit hraběnka Terezie Buquoyová. Jedná se o krajinářský park v údolí vodního toku Stropnice. V roce 1788 zde byly postaveny tzv. Václavovy lázně, o 9 let později byl prostor parku uzavřen vstupní půlkruhovou branou, která oddělovala park od okolní pastorální krajiny (Kuča, 2000). Krajinářsky byla upravena i bývalá dančí obora navazující na Terezino údolí.⁴ V druhé polovině 19. století se tento

³ Stavba zámku v klasicistním (empírovém) stylu probíhala v letech 1802–1810. Jedná se o dvoupatrový objekt s trojkřídlou dispozicí, boční křídla uzavírají jednopatrové pavilony (Kuča, 2000). V roce 1862 byla pak zřízena před zahradním průčelím zámku velkorysá terasa s balustrádou a vázami, na niž vedlo nové osově situované dvojramenné schodiště ze zámku do zahrady (Pacáková-Hošťálková et al., 2004).

⁴ Dančí obora se nacházela v údolí Veveřského potoka.

park otevřel průhledům do okolní krajiny, především k tvrzi Cuknštejn, k Novohradským horám a sídlu Nové Hradý (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000).

3.5 Struktura stromořadí

Výrazným prvkem v krajině Novohradska je rybníční soustava v severní části území. Tento systém výrazně ovlivnil krajinu Novohradska, mohutná dubová stromořadí, která zpevňovala hráze rybníků, ovlivnila pozdější krajinářské úpravy. Páteří krajiny Novohradska byla od počátku cesta spojující rybník Žár s Novými Hradý, která byla zahrnuta do soustavy alejí členitých prostor krajiny. Procházela Svaryšovem, Výhledy, Dolní Bažantnicí, oborou Kapinos s přílehlou rybníční soustavou až k Novým Hradům. Část této historické soustavy se zachovala. Barokní kompozice se dochovala jen torzálně, většina těchto krajinářských úprav pochází z 18. a 19. století, kdy byl barokní základ empírově a klasicistně upraven (Kuča, 2000).

Obr. 9: Dubová stromořadí členící jednotlivé krajinné prostory severní části krajinné památkové zóny Novohradska. (Foto: S. Švecová, 2014)

3.6 Barokní úpravy krajiny

V baroku doznala krajina Novohradska významných změn. V tomto období byly vytvořeny významné osy a kočárové cesty. Nejvýznamnější je pohledová krajinářská osa z panské zahrady na oboru Kapinos s lesním průsekem. Ten byl později doplněn o kočárovou cestu se stromořadím dubů, na konci stál již zmíněný dřevěný obelisk (Kovář, 2012).

Torzo kočárové cesty se dochovalo ve svahu pod Novým zámekem s dubovou alejí pod silnicí. Odtud kopíruje dnešní asfaltovou cestu Dolní bažantnicí a směřuje podél Jánského rybníka ke Kapinosu. Barokní linie a přímky se objevují např. i v krajinných úpravách a osově uspořádaných alejových cestách mezi Svaryšovem a Svěbohy (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000).

4 Členění na krajinné prostory

Z hlediska přírodních podmínek, přirozeného vymezení trvalými krajinnými strukturami georeliéfu, vodotečí a velkých lesních porostů na jedné straně a různými relikty a fragmenty krajinářských úprav na druhé straně je možno krajinu Novohradsku rozdělit do krajinných prostorů, vyznačujících se rozdílným charakterem. Znaky a uspořádání skupin znaků vytváří specifické rysy určitých scenérií krajiny, přičemž tyto scenérie mají vlastní významy, vlastní expresivitu a individualitu. Můžeme je chápat jako samostatné vizuální prostorové vjemy, přičemž scenérie jednotlivých prostorů tvoří dohromady prostorovou scénu nebo obraz krajiny (Wöbse, 2002). Právě specifická a jedinečnost jednotlivých scenérií vytváří při určitých přírodních podmínkách prostoru, resp. obecněji – segmentu krajiny a při stejných podmínkách kulturního vývoje specifický obraz krajiny, vyjadřující výchozí podmínky a sdělení o dějích a událostech, identitu, rozlišitelnost a individualitu. Takové – poměrně podrobné rozdělení – krajiny na rozlišitelné prostory bylo provedeno v Plánu limitů, regulativů a zásad péče o krajinu (Vorel – Hendrych – Vorlová, 2000). Dle tohoto materiálu se jedná o následující charakteristiky:

Jedná se o sníženinu Stropnice, která zaujímá větší – západní – část nivy s těžištěm krajinářských úprav – s Dolní bažantnicí a s oborou Kapinos, se soustavami rybníků u Janovky a u Byňova. Je to krajina s mimořádnými estetickými hodnotami a identitou, danou přítomností historických krajinářských úprav – od rybníčních soustav s výraznými hrázi období renesance, přes nečetné barokní osy k lovecké a doslova „obytné“ krajině 19. století s parkovým charakterem, kočárovými cestami, směřujícími k cílům vyjížděk (ostrov na Žárském rybníku, Tereziino údolí). V tomto segmentu krajiny a na jeho okrajích můžeme nalézt důležitou polohu hrany údolí Stropnice, lemující zástavbu města na severní hraně v okolí Nového zámku. Jedná se o území panské zahrady, horní bažantnice a parku u Nového zámku. Hodnoty tohoto území spočívají v krajinářsko-estetických hodnotách parkové kompozice s vazbami na architekturu zámku a na dlouhé průhledy do níže položené krajiny nivy Stropnice. Patří sem také lokalita Dolní bažantnice a obora Kapinos, která tvoří významnou součást krajinné kompozice s dlouhým úsekem hlavní kompoziční osy – Široké aleje. Úzký prostor koridoru Stropnice je tvořen soustavou rybníků a luk u Petříkova na severním okraji obory Kapinos. Tvoří přechod přes Stropnici mezi oborou Kapinos a Dolním lesem. Východní okraj obory Kapinos je rozčleněn soustavou Velkých rybníků. Dolní Velký rybník svým cípem hluboko zabíhá do lesního porostu a spolu s Horním malým a Horním velkým rybníkem tvoří podivuhodnou soustavu drobných prostorů, členěných porosty hrází a vynikajících malebnými romantickými sceneriemi.

Mezi jižním okrajem lesního porostu obory Kapinos a tokem Stropnice, resp. zástavbou Štiptoně, se rozkládají plochy polí a luk – Horní a Dolní štiptoňské louky. Zachováním otevřeného prostoru se nejenom otevírají jedinečné pohledy přes štiptoňské

louky na Nové Hrady a na Novohradské hory, ale zvýrazňuje se tak kontrast svahu pod zámeckým parkem a ohromnou plochou obory.

Jižně od rybníční kaskády u Janovky se rozkládají pole a louky, členěné výraznými alejemi a vrcholící dominantou Krčínského vrchu (553 m n. m.). Prostor má jedinečný charakter s měřítkem vzniklým umělým členěním kompozičními osami. Vyznačuje se vysokými hodnotami kulturně-historickými i estetickými. Uzavřený prostor Janovky, jehož dvě hranice tvoří Žárský les a další dvě rybníční soustavy, je cenným nejenom estetickými hodnotami, ale také charakterem zástavby a výrazností břehových a hrázových porostů rybníků. Prostor při hranici KPZ zahrnuje dvě plochy – Žárský les a plochu polí, protaťou silnicí ze Žáru na Bukovou. Tvoří území doplňující a ohraničující cenný prostor Žárského rybníka s ostrovem.

Krajinná památková zóna je tvořena i dalšími krajinnými prostory, kde svou úlohu hraje Dolní les v severní části, s někdejší hvězdící cest a průseků a zachovávající trasu hlavní barokní osy. Významným prostorem, dotvářejícím hlavní kulturní hodnoty krajinářských úprav, je prostor Tereziina údolí a bočního údolí s tvrzí Cuknštejn včetně porostů, pohledově vymezující údolí Stropnice a jejího levobřežního přítoku. Jedná se o území ztvárněné do podoby krajinářského parku s mimořádnými hodnotami estetickými, kulturně-historickými i přírodními.

V nejzápadnější části KPZ leží prostor Žárského rybníka. Zahrnuje Žárský rybník a ostrov jako cílový prostor krajinné kompozice. Vyznačuje se kulturně-historickými hodnotami, hodnotami přírodními i estetickými. Nejmenším avšak velmi působivým prostorem je prostor Svaryšova, zřetelně ohraničený okraji lesních porostů. S přirozeným tvarem prostoru, ve kterém nechybí ani drobný rybník, kontrastuje výrazná barokní kompozice přímé aleje, tvořící osu prostoru a směřující na statek Svaryšov. Druhá alej sleduje silnici a tvoří oblouk směřující do téhož místa. Poloha statku na mírném terénním hřbetu je potvrzena dnes prakticky zaniklým průsekem, směřujícím v lesním porostu s jihozápadu.

5 Souhrn

Kultivace krajiny Novohradska probíhala v několika etapách. Původní úpravy byly měněny, stírány, vznikala nová doplnění a zcela nové koncepce. Měnily se ideové záměry, estetické normy a kompoziční principy. Relikty různých etap vývoje krajiny se prolínají a nelze je od sebe oddělit. Zahrnují stopy středověké a renesanční kultivace rybníční krajiny, velkorysou barokní osovou kompozici svazující někdejší barokní zahradu s bažantnicemi a Dolním lesem, jedinečnou krajinářskou úpravu parkové krajiny Terezina údolí a přírodně krajinářský zámecký park, propojení jednotlivých krajinářsky upravených partií kočárovými cestami (zámecký park, Dolní bažantnice, Terezino údolí, Svaryšov, Žárský rybník, Janovka) a geometrizaci zemědělské krajiny z druhé poloviny

19. století. Jednotlivé segmenty krajiny, které se odlišují přírodními podmínkami, způsobem a historií krajinářského ztvárnění a rozdílnými scenériemi, jsou propojeny geometrickými prostorovými vazbami baroka a kočárovými cestami 19. století.

Jednotlivé výše popsané prvky krajiny, které jsou chráněné z hlediska památkové péče (jsou dokladem kultivace a přetváření krajiny), jsou také výraznými znaky jedinečnosti, osobitosti a nezaměnitelnosti krajiny Novohradska (a tedy jsou znaky krajinného rázu) a jsou tedy i pod dohledem orgánů ochrany přírody a krajiny. Je tedy nutné zajistit součinnost těchto dvou institutů, aby byly zachovány a rozvíjeny krajinné hodnoty Novohradska, které jsou ikonou staletími upravované kultivované krajiny s prvky renesančních, barokních i klasicistních krajinářských úprav, které se propsaly do dnešního vzhledu krajiny.

In the majority of historical cultural landscapes, diverse – partial – landscape architecture documenting the various historical periods, appear in the different landscape spaces. Cultivation of the landscape of the Novohradsko Region continued in several stages and its relicts appear in the various and into a certain extent spatially separated areas. However, the relicts of the different stages of landscape development are penetrated by spatial bonds and cannot be separated one from another. They involve traces of Medieval and Renaissance cultivation of the landscape rich in ponds, gracious Baroque axis composition, unique landscaping of the park scenery of the Therese valley, naturally landscaped Castle Park, interconnection of individual landscaped parts by carriage ways and geometrization of the agricultural countryside of the second half of the 19. century. Thus the aesthetic impressive landscape with individuality and the cultural content – a value of historical testimony, emerged.

Literatura:

- (1) ARNHEIM, Rudolf (1978). *Kunst und Sehen*. Berlin und New York: de Gruyter.
- (2) KOVÁŘ, Daniel (2012). *Tvrze, hrady a zámky Českobudějovicka*. České Budějovice: Historicko-vlastivědný spolek v Českých Budějovicích.
- (3) KUČA, Karel (2000). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 4. díl Ml-Pan*. Praha: Libri.
- (4) PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena – PETRŮ, Jaroslav – RIEDL, Dušan – SVOBODA, Antonín Marián (2004). *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri.

- (5) PAVLÁTOVÁ, Marie – EHRLICH, Marek (2004). *Zahrady a parky jižních Čech*. Praha: Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu.
- (6) VOREL, Ivan – HENDRYCH, Jan – VORLOVÁ, Jana VORLOVÁ (2000). *Krajinná památková zóna Novohradsko. Plán limitů, regulativů a zásad péče o krajinu* (manuskript). České Budějovice.
- (7) WÖBSE, Hans Hermann (2002). *Landschaftästhetik*. Stuttgart: Ulmer Verlag.

Příspěvek byl vytvořen za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

Kontakty:

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice
e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

Ing. arch. Simona Švecová

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice
e-mail: simona.svecova@fsv.cvut.cz

Praha – úvahy nad kulturní identitou městské krajiny

(Prague – Meditation over the Cultural Identity of Urban Landscape)

Jiří KUPKA – Barbora HEJTMÁNKOVÁ

Na Prahu – stejně jako na každé jiné město – můžeme nahlížet z různých hledisek. Jednou z možných perspektiv je pohled na město jako na městskou krajinu či krajinu města, přičemž každá městská krajina se vyznačuje výraznou individualitou (svébytností) tkvící v prolnutí přírodní a urbánní struktury, neboť kulturní krajiny jsou chápány jako kombinovaná díla přírody a člověka. Úroveň urbánního prostředí měst je závislá jak na urbanisticko-architektonické kvalitě objektů a prostorových seskupení a jejich výtvarném pojetí, tak i na řadě dalších výrazových prostředků, z nichž k nejvýznamnějším patří prvky přírodní. Kapitola se dotýká jednoho z aspektů pražské krajiny, a to její kulturní a historické charakteristiky, spoluvytvářející její jedinečnost a identitu. Jedná se přitom nejen o jednotlivé stavby a jejich souboru, urbanistické celky a krajinářské úpravy, ale i o význam místa, nehmotnou paměť, skryté významy, vzpomínky a asociace. Praha je z tohoto hlediska nevyčerpatelným zdrojem příkladů, prostředím odrážejícím kulturní dějiny našeho národa.

Tato kapitola knihy zabývající se osobitostí kulturní krajiny pojednává o kulturní identitě pražské krajiny, lze-li ovšem v případě města o krajině vůbec hovořit. Nepůjde tedy o kulturní identitu Prahy jako takové, která je evidentní, nýbrž pražské krajiny. Obecně se jedná o otázku pojetí městské krajiny či krajiny města, lze-li na město takto nahlížet. Na úvod bude tedy nutné zodpovědět otázku, zda a nakolik lze hovořit o městské krajině. Pokud lze, je třeba vymezit, co je možné chápat pod její kulturní identitou a následně tyto závěry aplikovat na Prahu jako příklad města a městské krajiny par excellence.

1 Městská krajina

Pojem krajiny bývá často v běžném chápání užíván v dichotomii město vs. krajina. Hovoříme o poloze města v krajině, zapojení města do krajiny a podobně. Většina z nás si v tomto pojetí představí krajinu jako území, ve kterém hlavní roli hraje příroda – kopce, údolí, lesy, skupiny stromů, aleje, meze, louky, pole, potoky, řeky, rybníky nebo jezera, tj. často chápeme krajinu v úzké vazbě na přírodní prvky, přičemž tato „příroda“ se nám v našich představách vybavuje buď bez staveb, nebo s velmi harmonickým vztahem zástavby a krajinného rámce. Naproti tomu charakter města (městské krajiny) vnímaný ve

vizuální scéně je rozhodujícím způsobem vytvářen umělými prvky urbánní struktury, stavbami, zpevněnými plochami, liniemi a prvky technické infrastruktury, ale také městskými funkcemi, intenzivním užíváním prostoru, pohybem lidí a vozidel, hlukem, osvětlením (Vorel, Kupka, 2011). Dnešní člověk je zvyklý rozdělovat území na „krajinu“ a „ne-krajinu“. Až když při cestě autem z města projede předměstí, mine předměstské satelity a opustí suburbánní zázemí města se sklady, továrnami a nákupními centry, má pocit, že vstoupil do skutečné krajiny (Samojský, 2011).

Redukce krajiny na přírodu by však byla velmi zjednodušující, omezující a věcně nesprávná. Na stole je velké množství odlišně zaměřených definic a pojetí krajiny, od ryze laického až po dílčí pohledy různých specializovaných oborů, což samo o sobě dokládá složitost problematiky. Sklenička (2003) uvádí pojetí právní, geomorfologické, geografické, ekologické (krajinně-ekologické), architektonické (funkčně-estetické), historické, umělecké, demografické, emocionální a ekonomické. Další pojetí krajiny a vývoj její definice přináší například Lapka (2008), který tvrdí, že krajinu známe všichni, a přesto je obtížné ji nějak přesně definovat. Vždy hrozí na jedné straně zredukování pojmu krajiny jen na některé její části, funkce nebo vlastnosti, které jsou pak vydávány za celek (příliš úzký pohled), či na druhé straně všeobíhající pohled na krajinu, který nakonec vede ke ztrátě smysluplnosti takové definice. Jednoduchou a zdařilou definici podává Stibral (2009), dle kterého je *krajina zrakově vnímatelná část převážně suchozemského povrchu země, která má horizont a je zahlédnutelná z distance*. Ačkoli jsou tedy pojetí krajiny různá, až na výjimky v nich zmiňovaná dichotomie město vs. krajina není.

Krajina tedy není část území „za městem“, nýbrž i území města je částí krajiny (Samojský, 2011). V pojmu krajiny, na což upozorňuje řada autorů, se však opravdu skrývá určitá podvojnost, dvojakost, neboť krajinu musíme chápat jako přírodní a zároveň kulturní (sociální) systém. (Lapka, 2008). Toto pojetí je obsaženo i v legislativním uchopení krajiny, a to u nás zejména v zákoně o ochraně přírody a krajiny (č. 114/1992 Sb.), dle kterého je *krajina část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky* (§3, písm. m). Snad ještě pregnanterněji je to vyjádřeno v §12 téhož zákona, kde je krajinný ráz (což je vlastnost každé krajiny) definován jako *zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti* (odst. 1). Podobně je tato podvojnost vyjádřena v dokumentu Výboru pro světové kulturní dědictví z roku 1992, jenž definuje kulturní krajiny jako *kombinovaná díla přírody a člověka, která jsou dokladem vývoje lidské společnosti a sídel v průběhu historie, pod vlivem fyzikálních omezení anebo příležitostí daných jejich přírodním prostředím a vlivem postupných společenských, ekonomických a kulturních vlivů, jak vnitřních, tak vnějších* (odst. 35) či v Evropské úmluvě o krajině (č. 13/2005, Sb. m. s.), pro kterou „*krajina*“ *znamená část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů* (čl. 1, písm. a).

Že lze město chápat jako krajinu, jednoznačně potvrzuje i péče o ráz krajiny (krajinný ráz) dle §12 zákona 114/1992 Sb., které byla (a dosud je) ze strany orgánů státní ochrany přírody a krajiny věnována pozornost i v městské struktuře (k dispozici je dokonce v rámci ÚAP Prahy preventivní hodnocení krajinného rázu od Jiřího Löwa). To ovšem s sebou může přinášet řadu praktických problémů, neboť obecné zásady vyjádřené textem §12 do značné míry selhávají v prostředí, kde jsou přírodní složky silně přetvořené, v charakteru prostředí hrají málo významnou roli a v panoramatech se projevují málo (Vorel, Kupka, 2011). Použití ochrany krajinného rázu v extrémně urbanizované krajině bez přírodních a přírodě blízkých prvků je proto odborně obtížně proveditelné (nezbytně vyžaduje účast urbanistů a architektů a vymyká se tak kompetenci orgánu ochrany přírody). Zřejmě je i nesprávné, neboť neodpovídá nejenom definici krajiny dle zákona, ale ani jeho účelu (Kupka, 2013), kterým je (...) *příspěvek k udržení a obnově přírodní rovnováhy v krajině, k ochraně rozmanitostí forem života, přírodních hodnot a krás, k šetrnému hospodaření s přírodními zdroji (...)* (§1). Proto je nutné uvážit, zda lze vůbec v případě silně urbanizované krajiny hovořit o krajině ve smyslu zákona o ochraně přírody a krajiny. Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 28. 12. 2006 k tomu podotýká, že *centrální část vysoce urbanizovaného prostředí nelze bez přistoupení dalších skutečností označit za „krajinu“ ve smyslu zákona o ochraně přírody a krajiny. Takovou další skutečností a jinou situací by bylo, kdyby tu byl významný krajinný prvek nebo dokonce zvláště chráněné území, území přechodně chráněné atp.* (NSS, sp. zn. 6 A 83/2002-65).

Z výše uvedeného lze nicméně vyvodit, že i město – či jeho převážná část – je v chápání většiny autorů, mezinárodních dokumentů i zákona krajinou, a to i přes značné problémy, které přináší ochrana krajiny (krajinného rázu) v centrálních částech měst. Existuje tedy na jedné straně krajina přírodní či přírodě blízká a na opačné straně krajina urbanizovaná či krajina městská. Zmiňovanou dichotomii město vs. krajina by bylo lépe přeformulovat do pojmů městská krajina (krajina města) a přírodní (přírodě blízká) krajina, které jsou krajními polohami různě odstíněných podob krajiny. Můžeme tedy bez obav hovořit například i o krajině industrializované, suburbánní, postindustriální a podobně.

2 Identita krajiny

Jak již bylo řečeno, kulturní krajina je kombinovaným dílem přírody a člověka, tj. lze ji popsat pomocí přírodní a kulturní (historické) charakteristiky. Zatímco přírodní charakteristika zahrnuje vlastnosti krajiny určené jak trvalými přírodními podmínkami, kterými jsou především geologické, geomorfologické, klimatické a biogeografické poměry, tak aktuálním stavem ekosystémů, je kulturní (a historická) charakteristika dána způsobem využívání přírodních zdrojů člověkem a stopami, které v krajině zanechal (Vorel et al., 2004). Každá městská krajina se tedy vyznačuje svébytností tkvící v prolnutí

přírodní a urbánní struktury a vizuální jedinečností spočívající ve vnějším projevu přírodních podmínek a znaků kulturního vývoje krajiny a městského prostředí. Vždy – nejen v městské krajině – je tedy nutné uvažovat (neoddělitelně) všechny charakteristiky krajiny, přírodní, kulturní a historickou (Kupka, 2012).

Hovoříme-li o identitě městské krajiny, hovoříme o její svébytnosti, jedinečnosti. Slovo identita (lat. *identitas*) znamená úplnou stejnost, totožnost. Při zjišťování identity jde tedy o zjištění, o koho jde, kdo nebo co to je (Klimeš, 1981). Některá místa a oblasti krajiny mají určité specifické vlastnosti, které způsobují, že je nám tato krajina bližší než jiná místa a oblasti, že máme právě k této krajině zvláštní vztah. I zde můžeme hovořit o identitě krajiny. Je to na jedné straně zřejmě obecná vlastnost, kterou lze vycítit z uměleckého zobrazení v literatuře, výtvarném umění nebo hudbě, na druhé straně je to zcela osobně hodnocená a vnímaná vlastnost vyvolávající skryté významy, vzpomínky a asociace. Taková krajina se bude vyznačovat výrazností a nezaměnitelností krajinné scény (zejména přírodními podmínkami terénu, vody a vegetace) a přítomností viditelných a charakteristických, pro lokalitu typických, stop kulturního vývoje krajiny, jejího osidlování a kultivace. Identita krajiny je ovšem vytvářena i nehmotnými vlastnostmi určitých míst, duchovním významem, symbolickým významem nebo významem historickým. Může se jednat o zvláštní místa v krajině (prameny, skály, jeskyně, balvany, průrvy a údolí, skalní města, významné vrcholy), místa historických událostí (bitvy, setkání) nebo místa spojená s určitými osobnostmi (Vorel – Kupka, 2011).

Lze tedy říci, že identitu krajiny vytvářejí její určité vlastnosti, které jí jsou vlastní, odlišují ji od jiných krajin, dělají z ní to, čím je. Může být dána rázovitostí a nezaměnitelností krajinné scény, přítomností viditelných stop kulturního vývoje, kulturním, historickým či symbolickým významem míst. Oproti pojmu krajinného rázu, ve kterém převládá vizuální aspekt, nabývá v pojmu identita na důležitosti i kulturní význam a odlišnost určitého místa nebo oblasti, výrazná rozlišitelnost obrazu krajiny a přítomnost výrazných a rázovitých stop kulturního a historického vývoje krajiny.

Je možno nalézt typické znaky identity určité krajiny, které jsou závislé na přírodních podmínkách (znaky přírodní charakteristiky), např. na morfologii terénu, na podílu lesních porostů (Šumavské pláně) nebo mozaikovitosti vegetačního krytu (Sedlčansko), na přítomnosti rašelinišť (Českovelenicko) či skalních výchozů nebo balvanů (Česká Kanada). Rovněž způsoby hospodářského využití krajiny mohou být významné pro vznik identity krajiny (zemědělská krajina Polabí, rybníční krajina Třeboňsko). Pro kulturní dimenzi identity je velmi důležitá i stavební činnost v krajině. Jsou to nejenom dominantní stavby, které mohou ovlivnit široký okruh krajiny a dát mu specifický znak (Radyně, Bezděz, Ještěd), ale také typická struktura osídlení, vzájemná poloha a vzdálenost sídel a jejich urbanistická struktura (struktura větších vzájemně zřetelně oddělených obcí s kompaktními půdorysy ve středních Čechách), struktura

vzájemně navazujících obcí s rozptýlenou zástavbou (Jablonecko), struktura vzájemně navazujících obcí s pásovou zástavbou potočních vsí (severní Čechy) a podobně (Vorel – Kupka, 2011). Výše uvedené platí i pro identitu městské krajiny a tudíž je možné najít i rysy identity pražské krajiny, která je unikátní právě neoddělitelným spojením jedinečných znaků jak přírodních, tak kulturních charakteristiky.

3 Kulturní identita pražské krajiny

Následující text se již bude zabývat pouze kulturní identitou pražské krajiny. Protože se jedná o rozsáhlé téma, které nelze vyčerpávajícím způsobem v daném rozsahu popsat, bude ke každému typu (skupině) specifických znaků uveden pouze omezený počet pražských příkladů.

Praha má bohatou tradici geologických a paleontologických výzkumů, tj. výzkumů jevů založených ještě dávno před příchodem člověka. Je s ní například celoživotně spjata dílo Joachima Barranda (1799-1883), nejrozsáhlejší paleontologická práce všech dob, kterou kdy vytvořil jeden člověk. Po Praze se nachází řada míst s připomínkou tohoto geologa, paleontologa a stavebního inženýra (Barrandovské skály, Barrandovský most, městská čtvrť Barrandov, geologická oblast Barrandien, část expozice Národního muzea se nazývá Barrandeum a Barrandovo jméno je umístěno na budově Národního muzea).

Zásahy člověka do krajiny, její „zabydlování“ a její následná záměrná kultivace jsou pak spojeny s přítomností člověka na našem území již od pravěku, zejména od neolitu, ačkoli výrazné zásahy do krajiny lze předpokládat už v mezolitu, byť omezené řídkým osídlením (Sádlo et al., 2005). Tehdy na místo sběračů a lovců nastupují zemědělci, neboť právě zemědělství se stalo až do konce 18. století rozhodující krajinotvornou činností (Löw, Míchal, 2003). Harmonická kulturní krajina je ve své podstatě z větší části nezáměrným produktem života agrární společnosti, spojeným s technologickou zkušeností tradičního zemědělství (Dejmal, 2000a). Je nutné zdůraznit, že i to, co dnes vnímáme jako „přírodu“, není již po staletí původní krajinou, přičemž nejvýraznější antropogenní změnou je přeměna vegetačního pokryvu krajiny (Kmínek, 2000).

Praha leží ve staré sídlení krajině Hercynika (Löw, Novák, 2008), což předurčuje její vývoj. Je bohatá na množství archeologických nálezů řady archeologických kultur, o čemž svědčí velmi bohatá literatura. Na celém území Prahy bylo k březnu 2008 identifikováno celkem 414 území s archeologickými nálezy I. kategorie (ÚAN I.), tj. území s pozitivně prokázaným a dále bezpečně předpokládaným výskytem archeologických nálezů. Prostor mezi nimi je na celém území města považován za ÚAN II, ve smyslu ochranného pásma (území, na němž dosud nebyl pozitivně prokázán výskyt archeologických nálezů, ale určité indicie mu nasvědčují, pravděpodobnost výskytu nálezů 51–100 %). Z toho je zřejmé, že území Prahy je v rámci České republiky významnou archeologickou lokalitou.

Obr. 1: *Osobitý ráz zeleně, kterým se Praha odlišuje od jiných měst, vyplývá z toho, že tato zeleň je soustředěna na místa pro ni vhodná v nerovném terénu, se kterým splývá v ucelené přírodní útvary, připomínající ráz volné krajiny, jakýmsi zázrakem nebo nedopatřením vsazené do velkoměstského prospektu (Říha et al., 1956, Foto: J. Kupka, 2011)*

Asi nejtypičtějsími znaky kulturní a historické charakteristiky jsou však dochované architektonicky cenné objekty a soubory. Představují širokou škálu typů staveb všech historických období. Mnohé působí jako architektonické dominanty a hrají v městské krajině významnou roli, spolupodílejí se na utváření její identity, jedinečnosti a nezaměnitelnosti. Historické architektonické dominanty jsou obvykle stavbami v rámci daného sídla, místa či oblasti mimořádnými, společensky významnými, jejichž umělecké kvalitě bývala věnována velká pozornost (Kupka, 2010b). Vedle toho se ovšem jedná i objekty, které nejsou dominantní, dokonce ani nejsou památkově chráněné, přesto výrazně dochovanými formami, detaily, tradičními materiály či regionálními znaky dokládají historický vývoj území a jsou odrazem místních přírodních, sociálních a kulturních podmínek.

Patří sem objekty spojené s životem šlechty a aristokracie (hrady, hradní areály, zříceniny, tvrze, areály tvrzí, zříceniny tvrzí, tvrziště, zámky, zámecké areály, zámečky, letohrádky, venkovské vily...), objekty sakrální architektury (kostely a kaple, poutní místa, špitály, kláštery a jejich areály, funerální architektura vč. hřbitovů, objekty navázané na poutní cesty – zájezdní hostince, hospice, pobočná poutní místa...), tradiční hospodářské objekty (dvory, stodoly, sýpky, mlýny, hamry...), historická architektura měst (měšťanské domy, radnice, brány a opevnění, masné krámy...), objekty lidové architektury (stavby s dochovanou architektonickou formou, měřítkem, detaily, hmotami,

tradičními materiály – objekty pro bydlení, hospodářské stavby i drobná architektura...), objekty průmyslového dědictví (továrny, manufaktury, technologie...), technické památky (mosty, viadukty, těžební věže, přehrady...), objekty zahradní architektury (parky a zahrady), drobná sakrální architektura (kříže, křížky, sochy, morové sloupy, boží muka, kaple, kapličky, křížové cesty, smírčí kameny...) a další drobná architektura a topografické památky (pomníky, hraniční kameny, mezníky, rozcestníky, příkopy, triangulační a zeměpisné památky...)(Kupka, 2010a).

Obr. 2: Konfiguraci terénu vděčí Praha nejen za své přírodní a architektonické dominanty. Snad ještě důležitější je členění její zástavby do přirozených celků jednotlivých čtvrtí a městských sektorů, vymezených přírodními hranicemi toků, údolí a svahů. S tím souvisí přírodní enklávy zeleně, parků, zahrad, které se uchovaly nebo byly člověkem vytvořeny zejména na strmějších svazích a jiných zvláště v minulosti pro zastavění nepříhodných polohách (Hrůza, 2003, Foto: J. Kupka, 2012).

Praha je na množství architektonicky cenných objektů a souborů mimořádně bohatá (viz jev *Historicky významné stavby a soubory* přiložený k ÚAP Prahy, Sojka, 2007; jev *Architektonicky cenné stavby a soubory* přiložený k ÚAP Prahy, Sedláková, 2008). Bohatství památkového fondu ve městě je mimo jiné indikováno množstvím památkově chráněných objektů. V Praze je evidováno 45 národních kulturních památek, což je nejvíce ze všech krajů České republiky, a 2111 kulturních nemovitých památek (Ústřední seznam kulturních památek ČR, stav listopad 2014), přičemž řada z nich patří mezi jedinečné symboly našeho národa či státu (Pražský hrad s katedrálou sv. Víta, Vyšehrad se Slavínem).

Dalším významným aspektem je vedle samotných objektů a jejich souborů i struktura osídlení a dochovaná urbanistická struktura sídel. Každé sídlo má svou charakteristickou urbanistickou (prostorovou) strukturu, která zahrnuje kompozici prostorů, jejich orientaci, tvar, artikulaci a gradaci, hierarchizaci a dimenze. Jejím základem je půdorysná struktura sídla, tj. půdorysné linie náměstí, návší, ulic a dalších komunikací, parcelace a půdorysná a hmotová skladba zástavby. Právě urbanistická struktura, která vykazuje výrazně větší stabilitu a setrvačnost než vlastní architektura, je mnohdy vůbec nejstarším hmotným dokladem existence sídla (Kuča, Kučová, 2000).

Praha je z hlediska urbanistické struktury naprosto unikátní, neboť se nejedná o jedno historické město, aditivně rostoucí po staletí, nýbrž o srostlici desítek postupně integrovaných původně samostatných měst a vesnic. Jednotné řízení rozvoje Prahy, o jehož dosažení dlouho usilovaly generace architektů a ekonomů, bylo umožněno až zřízením Velké Prahy v roce 1920. Proces integrace pražských měst, snah a záměrů o její sjednocení a společnou správu, je však mnohem delší a mohl by být předmětem samostatného příspěvku. Císař Josef II. rozhodl dvorským dekretem ze dne 12. února 1784 o spojení čtyř pražských měst (Nové a Staré Město, Malá Strana a Hradčany) do jednoho správního celku pod názvem Královské hlavní město Praha. Obecním řádem pražským ze dne 27. ledna 1850 (č. 85 z. z.) se uskutečnilo připojení Josefova (Židovského města) jako páté městské čtvrti a 26. září 1883 schválil zemský sněm připojení šesté čtvrti – Vyšehradu (zákon č. 48/1883 z. z.). Do konce 19. století byly ještě připojeny Holešovice-Bubny (zák. č. 48/1884 z. z.) a začátkem 20. století Libeň (zák. č. 57/1901 z. z.), zatímco další předměstí byla postupně povyšována na samostatná města (1873 Královské Vinohrady, 1881 Žižkov, 1894 Košíře, 1898 Libeň a Nusle, 1902 Vysočany a Vršovice, 1904 Smíchov, Bubeneč a Karlín, 1907 Břevnov).

V roce 1918 vznikla Československá republika a Praha se stala jejím hlavním městem. Zákonem č. 114/1920 Sb., kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou, ze dne 6. února 1920 bylo rozhodnuto o spojení Prahy s okrajovými městy a předměstskými obcemi v jeden administrativní celek pod názvem Hlavní město Praha, pro který se vžilo pojmenování Velká Praha. Pro řadu administrativních a hospodářských překážek bylo sloučení prodlužováno nejprve zákonem č. 445/1920 Sb. do 1. ledna 1921 a posléze zákonem č. 692/1920 Sb. do 1. ledna 1922. Tehdy vzniklo připojením 37 obcí a osad, z nichž některé byly velkými městy (Vinohrady 83 tisíc obyvatel, Žižkov 71 tisíc, Smíchov 56 tisíc, přes 20 tisíc obyvatel měl i Karlín, Nusle a Vysočany) Hlavní město Praha. Další rozšiřování města pak nastalo až v letech 1960 (Ruzyně), 1968 (připojeno 21 obcí) a 1974 (připojeno 30 obcí). Dnes Prahu tvoří 112 katastrálních území (Kupka, 2009).

Každé z pražských měst má svou svébytnou formu, která se výrazně odvíjí od konkrétních krajinných daností. Staré Město leží v Pražské kotlině prakticky na rovině, Nové Město rozložené na spodních a středních vltavských terasách se v pozvolném

stoupání vějířovitě rozbíhá od Starého Města, Malá Strana je pod vrchem v konkávním údolí, Hradčany se táhnou podél hřebene na konvexním vrchu (Norberg-Schulz, 1994). To vše se promítá do kompozice jednotlivých měst. Kupříkladu Hradčany, které se rozkládají na dlouhém, klesajícím a zužujícím se návrší, které se v Hradu mění na skalní ostroh (Hrůza, 2003; Vančura, 1976), vytváří unikátní panorama kombinující danosti terénu s jedinečnou siluetou zástavby Pražského hradu, kde se nad dlouhou frontou budov zdvihají věže katedrály svatého Víta, Václava a Vojtěcha dokončené při její dostavbě v roce 1879. Strategicky výhodná ostrožní poloha ovládající celou pražskou kotlinu byla vybrána i přesto, že vlastní potokem Brusnice vymodelovaný ostroh byl dosti úzký a tím svým tvarem pro osídlení i opevňování méně výhodný.

Obr. 3: *Praha ve své nevyrovnatelně krásné poloze a krajinné scénérii, oceňované od 19. století cizími cestovateli, jest výtvarným dílem Vltavy a jejích poboček (...). Velkolepá scenerie Prahy, na níž nasadily korunu kulturní dějiny města, jest výtvarným dílem přírody, jež tu vytvářela půdu modelující činností Vltavy (Dědina et al., 1940, Foto: J. Kupka, 2010).*

Naproti tomu Karlín, první pražské předměstí, je založen v příhodné rovinaté poloze za Poříčskou branou. Na severu je vymezen tehdy meandrující Vltavou, na jihu úpatím prudkého svahu vrchu Žižkova (Vítkova), jehož pokračováním na západ je vltavská terasa. Na východě končilo Karlínsko úpatím Mezihoří, výběžků vrchů Žižkova a Strahova na kraji libeňského katastru, na západě barokním opevněním Prahy (Míka, 2011). Tato poloha v terénu umožnila rozvinutí ortogonální klasicistní osnovy ulic a velkých bloků zástavby v návaznosti na starší dopravní síť, zejména starou brandýskou silnici. Největší karlínský blok má rozměry 180/240 m, nejmenší 105/170 m. Tak velké

bloky se v Praze, vyjma Nového Města, vyskytují jen Holešovicích, předměstí založeném opět na rovině Holešovické terasy obtékané řekou, kde má největší blok rozměry 180/230 m, další bloky mezi 130/150 a 80/200 m (Voženílek et al., 1975). S Karlínem téměř současně začíná vyrůstat další pražské předměstí, Smíchov, a to opět v podobné poloze na rovině v údolí Vltavy podél trasy hlavní plzeňské silnice (Kohout – Vančura, 1986; Voženílek et al., 1975). Smíchovské bloky jsou však o poznání menší a nepravidelnější než bloky karlínského klasicistního založení. Je to způsobeno – oproti jednorázovému založení Karlína – zprvu živelným rozvojem Smíchova. Naproti tomu zcela jinak působí zástavba dna údolí Botiče v Nuslích. Sevřené údolí vedlo k vytvoření dlouhých úzkých bloků, charakteristických pro tuto terénní konfiguraci (velikost 220/55 m). V Dejvicích, rozložených v široké kotlině, či na Vinohradech, rozložených na rovině vinohradské terasy, mohly být vytyčeny rozsáhlejší formální kompozice, v Dejvicích nedokončené Vítězné náměstí, na Vinohradech náměstí Míru s polygonálním závěrem kostela v natočené poloze v pohledech z radiálních ulic. Na východ od náměstí Míru pak pokračuje pravidelná bloková zástavba se slušně dimenzovanými bloky o rozměrech 135/80 m, což by obtížné terénní podmínky Žižkova neumožnily (malé a různě zkosené až deformované bloky). (Kupka, 2012)

Cennost dochovaných urbanistických struktur v Praze indikuje vyhlášených jedenáct městských památkových zón (Vinohrady – Žižkov – Vršovice, Nusle, Barrandov, Smíchov, Baba, Dejvice – Bubeneč – Horní Holešovice, vilová kolonie Ořechovka, Staré Střešovice, Zbraslav, Tejnka, Karlín), sedm vesnických památkových zón (osada Buďánka, osada Rybáře, Staré Bohnice, Staré Ďáblice, Královice, Stará Hostivař, Střešovičky) a dvě vesnické památkové rezervace (Stodůlky, Ruzyně). Zcela unikátní je pak Pražská památková rezervace (od roku 1971), která je největší městskou památkovou rezervací v České republice (863 ha, ochranné písmo téměř 9000 ha) a jednou z největších na světě. Od roku 1992 je zapsána v Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Z celkového počtu domů je na území rezervace 60% objektů starších stal let (Beránková et al., 2001). V Územním plánu hl. m. Prahy je dále vybráno celkem 92 území historických jader původních obcí, které mají specifický význam pro další rozvoj města Prahy, a to jak z kulturního, tak i památkového nebo urbanistického hlediska. Kromě chráněných území je v příloze ÚAP vytipována řada dalších významných urbanistických souborů (jev *Cenné a pozoruhodné urbanistické soubory* přiložený k ÚAP Prahy, Hexner, 2007).

Všeobecné povědomí o ochraně historických děl v krajině a v sídlech, formované přibližně na přelomu 19. a 20. století, se postupně posunuje od jednotlivých stavebních památek přes památkové soubory až ke kulturní krajině a historickým objektům, které stavební památky doprovázejí, tj. zahradám, parkům, případně celým krajinným segmentům (Bouček – Šubr, 2000). Kulturní charakteristiku totiž zdaleka nevytvářejí jen objekty, jejich soubory a dochované urbanistické celky. Sama krajina obsahuje velké

množství dochovaných struktur, od dochované cestní sítě (historické stezky a trasy doprovázené úvozy, mostky, lávkami, dřevinným doprovodem) přes historické hospodářské úpravy (rybníky, rybníční soustavy, náhony, hráze, nádrže), dochované struktury zeleně (historické parky a zahrady, aleje, bažantnice, obory, lovecké revíry...), významné artefakty technické činnosti člověka a exploatace krajiny (studny, mlýnské náhony, lomy, haldy, pískovny, šterkovny, umělé terénní útvary, těžební zařízení), dochovanou strukturu plužiny různých typů (snosy, tarasy, zídky z kamenů, doprovodná vegetace), humna (stodoly, stáje, špejchary, kůlny, seníky, sklepy, ploty, zídky, ohrady, zahrady, sady, záhumenky, políčka, louky, pastviny, vinice...) až po stopy tradičních a regionálně podmíněných způsobů hospodaření (struktura orné půdy, louky, ovocné sady, pastviny, zahrady, chmelnice, vinice, meze). Neopominutelná je nejen sama charakteristická sídelní struktura (typy sídelní struktury), ale i stopy zaniklých osad a krajinných struktur. K nejvýznamnějším pak patří dochované krajinářské kompozice (komponovaná krajina záměrně navržena a vytvořena člověkem) a hospodářské feudální celky (Kupka, 2010).

Obr. 4: *Příroda dala Praze do vínku ojedinělou scénu, vyzdobenou vodními toky, údolními nivami, slunnými svahy, strmými návršími a vyvýšenými terasami. Předurčila samu polohu Prahy v místě snadných přechodů přes Vltavu, ovládaných ostrohy a obklopených úrodnou půdou. Rozmanitost přírodního prostředí a utváření terénu jsou zvýrazněny zelení zahrad, parků a lesů. (...) Praha vděčí přírodním podmínkám za svou urbanistickou kompozici, utváření i působivost dominant, členění svých historických i novodobých částí (Hrůza, 1989, Foto: J. Kupka, 2011).*

Na území Prahy se nachází řada dochovaných krajinných struktur. Významným příkladem může být Svatá cesta z Prahy do Staré Boleslavi, do chrámu Panny Marie, kde je uloženo palladium země české. Vždy to bylo místo uctívané především katolíky, neboť s kultem palladia je svázána řada světců, mezi nimiž zaujímá první místo sv. Václav. Staroboleslavské palladium je nejuctívanějším mariánským zobrazením barokních Čech. Jeho úcta šla tak daleko, že je v legendách spojováno téměř se všemi českými zemskými patrony. Mohutnost poutí do Staré Boleslavi v první polovině 18. století lze posoudit z toho, že kolem roku 1740 bylo jen v mariánské svatyni a pouze v letních měsících rozdáno na 52 000 svatých přijímání. V roce 1772 potom v obou svatyních přes 110 000 svatých přijímání, z toho přes 55 000 v chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Dobové záznamy také hovoří o tom, že přicházely poutě čítající až 20 000 poutníků, při kterých se zpovídalo nepřetržitě celý den, celou noc a další den, a ani tak se nedalo vyhovět všem kajícím.

Z Prahy vedly dvě poutní cesty směřující do Staré Boleslavi. Ta starší, nazvaná později Svatováclavská, vycházela přes dnešní Poříčí Karlínem a odtud buď na Švábkách nebo u Palmovky odbočila přes Libeň kolem místa dodnes zvaného U Kříže na Prosek ke kostelu a odtud dále kolem jižního okraje Letňan na Přezletice a Popovice k brodu na nezjištěném místě do Boleslavi. Vedla kolem Proseka, kde byla významná zastávka všech procesí. Zde se scházeli poutníci z různých směrů a po požehnání v kostele pokračovali pak poutní cestou do Boleslavi navštívit místo, kde byl zavražděn a krátce měl i hrob svatý Václav. Druhá, mladší cesta, zvaná *via sancta*, Svatá cesta, vedla z Prahy od Špitálské brány přes Karlín, Vysočany, Klíčov, Kbely, Vinoř, Podolánku, Dřevčice, Vrábí a Brandýs do Boleslavi. Touto cestou, později lemovanou 44 kaplemi, se přenášelo boleslavské palladium. Její směr se sice mezi Vinoří a Klíčovem napřímil, ale zbylé kapličky zůstaly na svých dřívějších místech a připomínají trasu původní cesty (Květ, 2003). Začaly se stavět v roce 1674. Vzdálenost mezi nimi se pohybuje v rozmezí od 400 do 600 metrů. Průměrná vzdálenost je v podstatě okolo délky 500 metrů, což přibližně odpovídá délce Karlova mostu. Všechny byly vyzdobeny obrazy, které manifestovaly spojení mariánského a svatováclavského kultu tohoto nejstaršího poutního místa. Dnes zbývá ze 44 kapliček pouze 29, někde v polích, jinde u silnice. Byly opravovány v roce 1929, kdy byly natřeny na bílo a podruhé v roce 1994. Přeložením silnice v letech okolo roku 1790 ztratila téměř většina kapliček styk s proudem, přesto jsou velmi zajímavým historickým dokladem a torzem významné krajinné struktury.

Podobně vycházela z Prahy poutní cesta do Hájků lemovaná dvaceti kaplemi z let 1720 až 1726, z nichž je 11 dochováno dodnes, či na Svatou Horu s pobočným poutním místem téměř v polovině cesty (Malá Svatá Hora). Z historických krajinných struktur v Praze nechybí parky a zahrady (mnohé přímo v památkové rezervaci), staré sady, vinice (v Tróji, ve Vysočanech), aleje, rybníky, náhony a hráze (například Kyjský rybník byl založen pravděpodobně již ve 14. století z podnětu arcibiskupa Arnošta z Pardubic),

bažantnice (například Satalická, Cholupická), obory (například obora Hvězda založená po roce 1534), lomy a lůmky i fragmenty komponovaných či rozsáhlejších historických krajin (například navržené krajinné památkové zóny Vinoř – Ctěnice – Satalice, Kralovice – Koloděje – Hájek či Šárecké a Lysolajské údolí).

Obr. 5: *Nemá sice vzdušné krásy horských štítů jako Salcburk, ani modrou hladinu moře, která zvyšuje krásy Neapole, Cařihradu, Lisabonu a měst Jižní Ameriky, není také obohacena mořskými zátokami a průplavy, jak je tomu v Benátkách, Leningradě a Bruggách. Příroda jí rovněž odepřela kontrast tropické vegetace, jakou dala Rio de Janeiru. Avšak pokud jde o syntesu terénu a dovršující jej lidskou činnost, nemá Praha soupeře. Londýn, Berlín, Antverpy, Drážďany leží v rovině. Paříž je terénně obohacena jen Montmartrem, vyhlídkově nevyužitým, takže potřebuje umělou věž Eiffelovu. Ani panorama Vídně, ačkoli Vídeň leží na úpatí Alp rovněž na nerovném terénu a ačkoli náleží k stejné stylové oblasti jako Praha, nemá výtvarných hodnot a možností. Nejblíže Praze je Salcburk, jinak terénně příliš jednoznačný (Říha et al., 1956, Foto: J. Kupka, 2011).*

S identitou krajiny pak souvisí především místa, která mají určitý hlubší význam a tím se podílejí na vytváření vlastní totožnosti krajiny (asociativní krajina).

Ono velké a posvátné, čemu tu člověk obětuje svoji individuální existenci, je uzavřeno v pojmech „Otčina“, „Matička země“, „Rodná zem“, „Domovina“ či „Vlast“. V prvních třech pojmech je prostoru, ve kterém žijeme, přiřazena stejná úcta a stejná starost, která je prokazována předkům, a která jako boží přikázání či mravní imperativ

tvoří základní kámen každé civilizace. Druhé dva pojmy poukazují k jiné rovině vztahu člověka k místu. (...) Člověk, rod, kmen, národ jsou v prostoru doma, je jimi vlastněn a je jim vlastní (Dejmal, 2000b).

Ačkoli bývají tato místa doprovázena dalšími hodnotami hmotnými, památkovými, přírodními či estetickými, podstata jejich cennosti a významu tkví hlouběji než v těchto hmotných artefaktech (Kupka, 2010). Z hlediska úvah o nehmotných hodnotách krajiny je signifikantním pohled na základní kameny Národního divadla, které sem byly dopraveny z řady památných míst Čech a Moravy (památné hory Říp, Blaník, Radhošť, Svatobor u Sušice, Boubín, Hostýn, Vyšehrad, Čerchov, Žižkov a další). Jejich původ i význam, který jim byl ve své době přikládán, dokumentuje vnímání památných míst v našem národě tehdy i dnes (Kupka, 2010c).

Jednoznačně k těmto pamětihodným krajinám patří místa spojená s mytologií, pověstmi či nejstaršími počátky českých dějin, s příběhy, jež jsou zaznamenány v nejstarších českých kronikách a letopisech (Vyšehrad). K památným místům určitě patří území spojená s významnými historickými událostmi (jev *Místo významné události v Hlavním městě Praze* přiložený k ÚAP Prahy, Ledvinka, 2007). V Praze takovým místem může být například Bílá hora (bojiště z roku 1620), která se stala pojmem, synonymem zde proběhlé bitvy a vlastně názvem celých dějinných epoch („před Bílou horou“). Dalším typem významných míst jsou místa s duchovním významem v pravém slova smyslu, místa spojená s legendami, hroby světců, patronů a ochránců českého státu i národa (například v katedrále se nacházející ostatky sv. Václava, sv. Vojtěcha, sv. Jana Nepomuckého, v bazilice sv. Jiří hrob sv. Ludmily a v kostele Všech svatých sv. Prokopa, evropský význam má hrob zakladatele premonstrátů sv. Norberta na Strahově) či poutní místa (Pražské Jezulátko, Loreta). Dalším typem významných míst jsou místa spojená s historickými osobnostmi, s jejich narozením, životem, tvorbou či smrtí. Podobným typem památného místa jsou lokality spojené s literárními a uměleckými díly, tj. lokality a scenérie objevující se na významných obrazech, lokality, kde se odehrávají slavná literární díla a podobně (Kupka, 2010). Všech těchto míst je Praha plná.

4 Závěr

Na Prahu – stejně jako na každé jiné město – můžeme nahlížet z různých hledisek a z různých perspektiv. Jedním z možných pohledů je pohled na město jako na městskou krajinu či krajinu města, přičemž každá městská krajina se vyznačuje výraznou individualitou – svébytností tkvící v prolnutí přírodní a urbánní struktury a vizuální jedinečností spočívající ve vnějším projevu přírodních podmínek a znaků kulturního vývoje krajiny a městského prostředí. Vždy – nejen v městské krajině – musíme tedy uvažovat (neoddělitelně) všechny charakteristiky krajiny, přírodní, kulturní a historickou (jak říká v §12 zákona 114/1992 Sb.), neboť kulturní krajiny, kterými jsou města par

excellence, jsou všeobecně chápány jako kombinovaná díla přírody a člověka, doklady vývoje lidské společnosti a sídel v průběhu historie (jak říká dokument UNESCO z roku 1992). Úroveň urbánního prostředí měst je tedy závislá jak na urbanisticko-architektonické kvalitě objektů a prostorových seskupení a jejich výtvarném pojetí, tak i na řadě dalších výrazových prostředků, z nichž k nejvýznamnějším patří prvky přírodní. Příspěvek se dotýká jednoho z aspektů pražské krajiny, a to její kulturní a historické charakteristiky, spoluvytvářející její jedinečnost a identitu. Jedná se přitom nejen o jednotlivé stavby a jejich souboru, urbanistické celky a krajinářské úpravy, ale i o význam místa, nehmotnou paměť, skryté významy, vzpomínky a asociace. Praha je z tohoto hlediska nevyčerpatelným zdrojem inspirace, prostředím odrážejícím kulturní dějiny našeho národa, proto může být tento příspěvek jen jedním kamínkem v přepestré mozaice, neúplným a nedokonalým.

Prague – alike every other city – can be looked at from the various standpoints. One of the possible perspectives is a view on a town as an urban landscape or a landscape of city, and each urban landscape distinguish itself by striking individuality (peculiarity) lying in penetration of natural and urban structure, because the cultural landscapes are interpreted as combined works of nature and man. The level of urban milieu of cities is dependant both on the urban-architectonic quality of objects and the spatial agglomeration and their artistic conception and also on a number of other means of expression, of which the most significant are natural elements. The chapter touches one of the aspects of Prague's landscape, particularly its cultural and historical characteristics, creating its uniqueness and identity. It concerns not only individual constructions and their collection, urban wholes and landscape architecture but also a genius loci, immaterial memory, hidden importance, remembrances and associations. Prague is from this point of view an inexhaustible source of examples, a milieu reflecting the cultural history of our nation.

Literatura:

- (1) BERÁNKOVÁ, Hana et. al. (2001). *Pražská památková rezervace*. Praha: ÚRM.
- (2) BOUČEK, Zbyněk – ŠUBR, Jaroslav (2000). Historická kulturní krajina jako současné velké téma. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* Praha: MŽP ČR, s. 157-164.
- (3) DĚDINA, Václav – FILIP, Jan – GUTH, Karel – WIRTH, Zdeněk (1940). *Jak rostla Praha*. Praha: Společnost přátel starožitností.
- (4) DEJMAL, Ivan (2000a). Co s evropskou kulturní krajinou na konci dvacátého století? In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* Praha: MŽP, s. 13-16.

- (5) DEJMAL, Ivan (2000b). Krajina je místo svědectví a očekávání. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* Praha: MŽP ČR, s. 98-101.
- (6) HRŮZA, Jiří (1989). *Město Praha*. Praha: Odeon.
- (7) HRŮZA, Jiří (2003). *Urbanismus světových velkoměst*. Praha: ČVUT.
- (8) KLIMEŠ, Lumír (1981). *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.
- (9) KMÍNEK, Petr (2000). Člověk v krajině – krajina v člověku. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* Praha: MŽP ČR, s. 79-84.
- (10) KOHOUT, Jiří – VANČURA, Jiří (1986). *Praha 19. a 20. století. Technické proměny*. Praha: SNTL.
- (11) KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra (2000). *Principy památkového urbanismu*. Praha: Státní ústav památkové péče.
- (12) KUPKA, Jiří (2009). Státní regulační komise a rozvoj Prahy. *Urbanismus a územní rozvoj XII*. č. 6, s. 36-41.
- (13) KUPKA, Jiří (2010a). *Krajiny kulturní a historické. Vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny*. Praha: ČVUT.
- (14) KUPKA, Jiří (2010b). Kulturní dominanty v krajině. *Zahrada – park – krajina XX*, č. 2, s. 18-21.
- (15) KUPKA, Jiří (2010c). *Duchovní význam místa a Národní divadlo*. In *Člověk, stavba a územní plánování 4*. Praha: ČVUT, s. 74-83.
- (16) KUPKA, Jiří (2012). Praha – město v krajině, krajina ve městě. In: *Krajina jako historické jeviště*. Praha: Historický ústav, s. 285-306.
- (17) KUPKA, Jiří (2013). Architektura a ochrana krajiny. In: *Architektura a urbanismus 2. poloviny 20. století*. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, s. 235-240.
- (18) KVĚT, Radan (2003). *Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků*. Praha: Academia.
- (19) LAPKA, Miloslav (2008). *Úvod do sociologie krajiny*. Praha: Karolinum.
- (20) LÖW, Jiří – MÍCHAL, Igor (2003). *Krajinný ráz*. Kostelec n. Č. Lesy: Lesnická práce.
- (21) LÖW, Jiří – NOVÁK, Jaroslav (2008). Typologické členění krajín České republiky. *Urbanismus a územní rozvoj IX*, č. 6/2008, s. 19-23.
- (22) MÍKA, Zdeněk (2011). *Karlín. Nejstarší předměstí Prahy*. Praha: Muzeum HMP.
- (23) NORBERG-SCHULZ, Christian (1994). *Genius loci*. Praha: Odeon.
- (24) ŘÍHA, Josef Karel – STEFAN, Oldřich – VANČURA, Jiří (1956). *Praha včerejška a zítřka*. Praha: SNTL.

- (25) SÁDLO, Jiří – POKORNÝ, Petr – HÁJEK, Pavel – DRESLEROVÁ, Dagmar – CÍLEK, Václav (2005). *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála.
- (26) SAMOJSKÝ, Petr (2011). *Krajina jako duchovní dědictví*. Praha: Obec širšího společenství českých unitářů.
- (27) SKLENIČKA, Petr (2003). *Základy krajinné architektury*. Praha: Naděžda Skleničková.
- (28) STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej – ZUSKA, Vlastimil (2009). *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán.
- (29) VANČURA, Jiří (1976). *Hradčany, Pražský hrad*. Praha: SNTL.
- (30) VOREL, Ivan – BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr – CULEK, Martin – SKLENIČKA, Petr (2004). *Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. Praha: N. Skleničková.
- (31) VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (2011). *Krajinný ráz. Identifikace a hodnocení*. Praha: ČVUT.
- (32) VOŽENÍLEK, Jiří a kol. (1975). *Urbanistický vývoj Prahy od počátku industrializace do současnosti*. Praha: FA ČVUT (závěrečná zpráva k výzkumnému úkolu).

Kontakt:

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.

Fakulta životního prostředí ČZU v Praze, Katedra biotechnických úprav krajiny
Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol, e-mail: jiri.kupka@fsv.cvut.cz

Ing. arch. Barbora Hejtmánková

Fakulta životního prostředí ČZU v Praze, Katedra biotechnických úprav krajiny
Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol, e-mail: kmonickovabarbora@seznam.cz

S. BAMBINO DI PRAGA

Na závěr kapitoly o Praze dovoluji osobní vzpomínku. Při nedávné návštěvě Itálie jsem při třech příležitostech narazil na Prahu. Všechny souvisí s její kulturní identitou a chápáním významu Prahy v zahraničí. První setkání s Prahou proběhlo v Pienze, při prohlídce Palazzo Piccolomini. V jedné z místností prohlídkového okruhu viselo monumentální plátno zachycující bitvu na Bílé hoře 8. listopadu 1620 (na obrázku pouze výřez centrální scény). Bitva nevelkého rozsahu dodnes kontrastuje s obrovskými důsledky, které měla pro dějiny nejen Českých zemí. Druhé, mnohem intimnější setkání s Prahou proběhlo v kostelíku městečka Santa Fiora, kde byly u vchodu nabízeny obrázky Pražského Jezulátka. Potřetí jsem pak na Prahu narazil při korespondenci ohledně prohlídky opatství Sant'Antimo (na obrázku), kdy jsem obdržel velmi přátelský pozdrav s poukazem na to, že Praha je bratřím premonstrátů, kteří v současnosti v opatsví sídlí, blízká, neboť v ní odpočívá tělo svatého Norberta, zakladatele jejich řádu. (Foto: J. Kupka, 2014)

Hodnocení vizuálních kvalit krajiny na příkladu chráněných krajinných oblastí

(Perception-based assessments of landscape visual qualities in landscape protected areas)

Zuzana SKŘIVANOVÁ – Ondřej KALIVODA
Jiří VOJAR – Daniel ZAHRADNÍK

Příspěvek se zabývá vizuálními kvalitami krajiny a jejich hodnocením veřejností. Text je výstupem sociologického výzkumu, během kterého více než 400 uživatelů turistických tras hodnotilo estetickou kvalitu 24 krajinných scénérií ve čtyřech vybraných chráněných krajinných oblastech. Na základě získaných dat byly zjišťovány preference respondentů a konsensus v jejich hodnocení. Bylo zjištěno, že ve volné krajině (krajina extravilánu) jsou preferovány scénérie s kulturně-historickou či přírodní dominantou, zatímco nejhorší hodnocení obdržely scénérie s dominantou sídla či krajiny zemědělské s nedostatečným zastoupením zeleně. Co se týče konsensu, výsledky ukazují, že konsensus v hodnocení vizuálních kvalit volné krajiny je poměrně vysoký, přičemž jeho hodnota není konstantní. Konsensus se postupně mění spolu s vizuálními kvalitami krajiny, přičemž platí vztah, čím libivější krajina, tím vyšší konsensus.

1 Vizuální kvality krajiny

Stejně tak jako je těžko uchopitelný pojem „krajina“, i pojem „estetická (vizuální) kvalita krajiny“ postrádá svou přesnou definici. Vždy záleží na přístupu, který k definování estetické kvality krajiny použijeme.

Přestože estetiku krajiny lze vnímat všemi smysly, rozhodující je při jejím hodnocení zkušenost zraková (Stibral et al., 2009). V případech, kdy je estetická kvalita krajiny posuzována pouze zrakem (např. na fotografiích krajinných scénérií), je pak vhodnější hovořit o kvalitě vizuální.¹

Pojem „kvalita“ je v obecném smyslu definován jako jakost neboli údaj o vlastnosti určité věci, který nám dává odpověď na otázku „jaký?“ Daniel (2001) upozorňuje, že v kontextu hodnocení krajiny může být kvalita vnímána velmi rozdílným způsobem – kvalitu krajiny může představovat zajištění základních lidských potřeb (jídlo, voda, úkryt, možnost odpočinku, aj.), duševních potřeb (identita s přírodou, pocit síly, aj.) nebo její přírodní hodnota. V souvislosti s estetickými kvalitami krajiny mezi sebou po staletí soupeřily dva přístupy – objektivní a subjektivní. Zatímco podle objektivního přístupu je

¹ V textu je dle tohoto klíče používán jak termín „estetická“, tak termín „vizuální“ kvalita krajiny.

estetická hodnota krajiny dána jejími vlastnostmi a je tedy inherentní vlastností krajiny, podle subjektivního přístupu estetická hodnota vzniká až v očích pozorovatele, a je produktem lidské mysli (Lothian, 1999).

Lothian (1999) uvádí, že moderní filosofové se přiklánějí spíše k tomu názoru, že estetická hodnota krajiny je výplodem mysli pozorovatelů. Daniel (2001) však upozorňuje, že racionální a též populární řešení vzniká spojením obou přístupů, neboť krajina a lidské vnímání krajinného prostředí jsou ve vzájemné interakci. Estetická hodnota krajiny vzniká na základě vztahu mezi jejími vlastnostmi a účinkem, které tyto vlastnosti mají na člověka – pozorovatele (např. Vorel et al., 2003; Jessel, 2006).

2 Hodnocení vizuálních kvalit krajiny

Systematické hodnocení estetických kvalit krajiny vzniklo a vyvíjelo se především v druhé polovině 20. století. Rozlišuje dva rozdílné způsoby **expertní hodnocení** (*expert-based assessment*) a **veřejné hodnocení**² (*perception-based assessment*) (Lothian, 1999). Expertní hodnocení vychází z objektivního přístupu, veřejné hodnocení z přístupu subjektivního. Zatímco expertní hodnocení estetických kvalit krajiny, v České republice známé jako preventivní resp. kauzální hodnocení krajinného rázu (Vorel et al., 2003), má své praktické využití převážně v ochraně přírody a krajiny, hodnocení založené na vizuálních preferencích veřejnosti bývá spíše předmětem vědeckých výzkumů (Daniel, 2001).

Existuje obecný předpoklad, že expertní hodnocení je v souladu s hodnocením veřejnosti (Clay – Smidt, 2004). Avšak např. Rogge et al. (2007) prokázali rozdílné preference zemědělské krajiny nejen mezi experty a zemědělci, ale i mezi experty a obyvateli krajiny. Zkušenosti ukazují, že rozdíly mezi expertním a veřejným hodnocením mohou způsobit problémové situace (De la Fuente de Val et al., 2006). Z toho důvodu je podporována kombinace expertního a veřejného hodnocení (Daniel, 2001; Arriaza et al., 2004), tzn. expertní hodnocení vycházející z preferencí veřejnosti. Např. Stephenson (2008) ve své práci ověřila, že zapojení místních skupin pomocí veřejného hodnocení vizuálních kvalit krajiny může expertům významně pomoci porozumět přírodním a kulturním hodnotám dané lokality. Na tomto místě je důležité upozornit, že význam veřejného hodnocení nesmí být přeceňován, přičemž otevřenou otázkou zůstává, co je jeho výsledkem. Předpokladem je, že krajina, která vytvoří kombinaci vjemů, interpretací (a)nebo pocitů, jež pozorovatelé-respondenti rovnoměrně posoudí jako vysokou estetickou kvalitu, krajinou s vysokou estetickou hodnotou opravdu je (Daniel, 2001). Avšak již Sokrates spojoval krásu s morálkou (Lothian, 1999). A tak pokud lidská

² Doslovný český překlad „perception-based assessment“, tedy „hodnocení založené na vnímání (krajiny)“, nevystihuje podstatu tohoto přístupu. V textu je použit termín „veřejné hodnocení“.

společnost za esteticky kvalitní označí ekologicky stabilní a zdravou krajinu, znamená to, že i její morálka je stabilní a zdravá. Pokud však společnost za esteticky kvalitní považuje krajinu, která je ekologicky vysoce nestabilní, nebo nerespektuje kulturně-historické hodnoty dané krajiny, lze tuto skutečnost vnímat jako signál špatné morálky společnosti (Daniel, 2001). V uvedeném případě je význam veřejného hodnocení posunut k predikci patologických preferencí ve společnosti, tedy stavu, kdy by měla být zjednána náprava.

Veřejné hodnocení estetických kvalit krajiny je zaměřeno na jedince, jakožto na vnímající subjekty s jejich pocity, potřebami a představami (Jessel, 2006). Zahrnuje tak všechny aspekty vztahu člověka a krajiny. Lothian (1999) uvádí, že veřejné hodnocení kombinuje psychofyzické postupy, vizuální podněty krajiny a statistické analýzy. Aplikace veřejného hodnocení na územní celky nebo dokonce na území celého národa považuje Lothian (1999) za způsob, jak ustanovit estetickou kvalitu krajiny, kterou lze měřit, řídit i předpovídat.

Hodnotiteli krajiny jsou náhodně resp. cíleně vybraní respondenti z řad odborné i laické veřejnosti. Mezi základní otázky výzkumů zabývajících se veřejným hodnocením patří dotaz na preference spojené s krásou scenérie („*scenic beauty*“) (např. De Val et al. 2003; Clay – Smidt, 2004; Dramstad, 2005), případně na preference mezi jednotlivými scenériemi krajiny (např. Arriaza, 2004; Van den Berg – Koole, 2006). Dále mohou být respondenti požádáni o přisouzení různých vlastností (atributů) krajinným scenériím (např. Rogge et al., 2007). Ke zjištění preferencí bývá často používán dotazník s tzv. Likertovou škálou.³ Tuto škálu, která umožňuje s ordinální hodnotou pracovat jako s intervalem (Disman, 1993) lze použít, pokud je respondentům poskytnuto minimálně pět, optimálně však sedm kategorií (použito např. Palmer – Lankhorst, 1998; Arriaza et al., 2004; Van den Berg – Koole, 2006). Další možností, jak identifikovat vizuální preference je využití otevřených či strukturovaných interview (např. Coeterier, 1996) nebo klasifikace fotografií krajiny dle určitých kritérií („*photo-based sorting procedure*“) (např. Fyhri et al., 2009). Pro ověření vhodně zvolené metodiky výzkumu (výběr fotografií, formulace otázek apod.) bývá na menším vzorku respondentů uskutečněn pilotní výzkum (např. Clay – Daniel, 2000; Fyhri et al., 2009). Respondenti mohou krajinu hodnotit přímo v terénu, nicméně z důvodů efektivity bývá krajinná scenérie nahrazována fotografií (použito např. Clay – Smidt, 2004; De Val et al., 2003; Tveit, 2009) a prezentována v tištěné podobě (Arriaza et al., 2004), případně s využitím projektoru (Bulut – Yilmaz, 2009). Coeterier (1996) doporučuje použití panoramatické fotografie (použito např. Rogge et al., 2007), neboť tyto poskytují lepší pohled na krajinu jako celek. Mnoho studií však využilo běžných fotografií (např. Clay – Daniel, 2001; Sklenička – Molnárová, 2010). Vysoká validita hodnocení estetické resp. vizuální kvality

3 Likertova škála = škála na měření postojů a názorů lidí (jsou předložena tvrzení či výroky, které zkoumaná osoba označí výběrem z několikastupňové míry souhlasu nebo nesouhlasu).

krajiny v terénu a na fotografiích vyplývá z množství studií (např. Stewart et al., 1984; Stamps, 1990; Palmer – Hoffman, 2001). Využít lze i nových technologií jako je počítačová vizualizace krajiny (např. Ode et al., 2009). Manipulativní experimenty s vizualizacemi krajiny usnadňují interpretaci výsledků, neboť kromě sledovaných jevů udržují konstantní vlastnosti okolí. Naopak nevýhodou vizualizací je fakt, že nezobrazují krajinu se všemi jejími aspekty, ale pouze tzv. „hypotetickou krajinu“ (Ode et al., 2009). Krajinné scénérie používané pro výzkum preferencí veřejnosti by měly mít stejný poměr a barvu oblohy a světelné podmínky, neboť nebe, vzduch, mraky a světlo jsou pro vizuální zážitek z krajiny zásadní (Stibral, 2005). S využitím statistických analýz jsou odhaleny matematické vztahy mezi komponenty krajiny a vizuálními preferencemi pozorovatelů (Arriaza et al., 2003). Výsledkem je identifikace prvků, resp. Vlastností krajiny, jež jsou veřejností považovány za vizuálně kvalitní (Daniel, 2001).

Studií zabývajících se veřejným hodnocením vizuálních kvalit krajiny bylo zejména v posledních dekádách publikováno mnoho. Cíle, studované lokality, charakteristiky respondentů, ale i metody samotného hodnocení jsou různorodé. Na poněkud obecnější úrovni se vizuálním preferencím věnovali např. Angileri a Toccolini (1993). Na základě veřejného hodnocení rozdělili krajinu na „krajinu chudou“, vyskytující se v suburbii, kde se nachází neuspořádaná změť různých využití krajiny; dále „krajinu neutrální“, tvořenou intenzívně obhospodařovanou rovinou s málo výraznou krajinou strukturou; „krajinu dobrou“, jež je de facto totožná s neutrální, přičemž jsou v ní zastoupeny charakteristické prvky jako břehové porosty či jiná rozptýlená zeleň; „krajinu velmi dobrou“ s vyšším zastoupením a kontrastem zastoupené zeleně; a „krajinu excelentní“, která je zdravou krajinou se zvlněným povrchem. Podobně i Coeterier (1996) prokázal, že využití krajiny („use“) je jedním z klíčových faktorů, které určují vizuální preference jejích obyvatel. Další studie pak prokázaly zvýšené vizuální preference pro některé krajinné prvky, zejména pro vodu (Arriaza et al., 2004; Dramstad et al., 2006; Bulut – Yilmaz 2009), vegetační pokryv (Angileri – Toccolini 1993; Arriaza et al., 2004), přítomnost dobře udržovaných lidských obydlí (Clay – Smidt, 2004; Bulut – Yilmaz, 2008), přítomnost hor (Arriaza et al., 2004), skal (Bulut – Yilmaz, 2008) a luk či květin (Clay – Daniel, 2000). Přítomnost antropogenních prvků v krajině, jako jsou např. silnice (Clay – Daniel, 2000), elektrické dráty, průmysl preference respondentů snižuje (Arriaza et al., 2004).

Kromě krajinných prvků mohou být vizuální preference významně ovlivněny i určitými vlastnostmi (atributy) krajiny jako je otevřenost („openness“) (Strumse, 1994; Rogge et al., 2007), jednotnost („unity“) (Coeterier, 1996), rozmanitost („diversity“) (De la Fuente de Val et al., 2006), různorodost („variety“) (Clay – Smidt, 2004), přirozenost („naturalness“) (Palmer, 2004; Ode et al., 2009), zřetelnost („vividness“) (Clay – Smidt, 2004), divokost („wilderness“) (Arriaza et al., 2004, Van den Berg – Koole, 2006) nebo typičnost („typicality“) (Hägerhall, 2001). Clay a Smidt (2004) upozorňují, že mezi

atributy krajiny existují vzájemné vztahy (např. zřetelnost je korelována s různorodostí), takže ne všechny poskytují unikátní nezávislou informaci o vizuální kvalitě.

Dále bylo vědecky prokázáno, že vizuální preference významně ovlivňuje krajinná struktura resp. její kompozice a konfigurace (Palmer, 2004). Výhodou je, že kompozici i konfiguraci krajiny lze vyjádřit exaktně měřitelnými indexy krajinné struktury („*landscape pattern indices*“), což znamená, že s jejich využitím lze vizuální kvalitu krajinné struktury objektivizovat. Studium indexů krajinné struktury a jejich schopnosti predikovat vizuální preference se věnovalo hned několik autorů. Palmer (2004) prokázal, že ukazatelé krajinné kompozice jsou s vizuální kvalitou krajiny spojeny těsněji, než ukazatelé krajinné konfigurace. Prokazatelný pozitivní vliv na vizuální preference potvrdil Palmer (2004) u ukazatelů krajinné kompozice, jako je relativní zastoupení krajiny zemědělské a související volné krajiny a relativní zastoupení krajiny mokřadní a vodní. Naopak relativní zastoupení krajiny městské a krajiny odpadní („*waste area*“, krajina se skládkami a písečnými doly) prokázalo v Palmerově studii negativní ovlivnění vizuálních preferencí. Z ukazatelů krajinné konfigurace byl v Palmerově studii prokázán pouze pozitivní vliv hustoty okrajů („*edge density*“). V souvislosti s indexy krajinné struktury Dramstad et al. (2006) prokázali pozitivní vliv u počtu krajinného typu („*number of landscape type*“), počtu plošek („*number of patches*“) a různorodosti krajinného typu („*land type diversity*“). Dalšími, kdo se tomuto tématu věnovali, byli De la Fuente de Val et al. (2006), kteří jednotlivé indexy vztáhli k jedenácti vizuálním atributům krajiny. Výsledky jejich studie naznačují, že důležitým faktorem mající vliv na vizuální preference je různorodost („*heterogeneity*“) krajiny.

Výsledky preferenčních studií ukazují, že pro vizuální preference důležitou roli hraje i celkový kontext výzkumu. Gobster et al. (1999) uvádějí, že tento kontext zahrnuje jak efekt různých typů hodnocených krajin (např. divoká, zemědělská, kulturní nebo metropolitní krajina), tak efekt různých vlastností respondentů.

Bulut a Yilmaz (2008) odhalili vliv krajinných prvků a atributů na preference respondentů v různých krajinných typech a jejich výsledky ukazují, že např. stupeň textury („*texture level*“) je významný v přírodních krajinách, zatímco zeleň v krajinách s geologickými útvary. Na skutečnost, že priorita vizuálních kvalit krajiny se může měnit pro různé krajinné typy, upozornil již Coeterier (1996). Oproti tomu Bulut a Yilmaz (2009) ve své studii zaměřené na vodní krajiny dospěli k závěru, že ve všech typech vodní krajiny (celkem 6 krajinných typů) byly preference nejvíce spjaté s parametrem zřetelnosti („*vividness*“) a fantastičnosti („*fascinaty*“).

Mezi další ukazatele mající vliv na preference vizuálních kvalit krajiny patří různé vlastnosti resp. demografické charakteristiky respondentů. Dle výsledků Van den Berg a Koole (2006) preferují zemědělci, staří lidé, lidé s nízkými příjmy a lidé s nízkým stupněm vzdělání upravené krajiny, a naopak mladí lidé, lidé s vysokými příjmy a s vysokým stupněm vzdělání a lidé podporující zelenou politiku relativně vysoce

preferují krajinu divokou. K podobným závěrům dospěli i Sklenička a Molnárová (2010), kteří konstatují, že upravované pastviny a nepůvodní upravované jehličnaté lesy preferují starší lidé s nízkou úrovní vzdělání, s nízkými příjmy, žijící ve studijní lokalitě, zatímco divoké listnaté lesy preferují mladší lidé s vyšším vzděláním, s vyššími příjmy, žijící mimo studijní lokalitu. Vliv úrovně vzdělání na preference potvrzují ve své studii i Angileri a Toccolini (1993). Van den Berg a Koole (2006) dodávají, že vzhledem ke skutečnosti, že výška příjmu často souvisí se stupněm vzdělání, nemusí mít stupeň vzdělání na výsledné preference významný vliv. Dramsdatt et al. (2006) a Tveit (2009) za klíčový faktor ovlivňující preference respondentů označili profesní resp. studijní zaměření respondentů. Další ze sledovaných charakteristik je místo bydliště, které může, ale nemusí preference veřejnosti ovlivnit (Van den Berg – Koole, 2006; Tveit, 2009). Významný vliv může mít i účel návštěvy krajiny (Van den Berg – Koole, 2006). Van den Berg a Koole (2006) dále uvádějí, že faktory pohlaví, náboženství, jiné zaměstnání než v zemědělství, jiné politické preference než zelené, nemají zásadní vliv na vizuální preference společnosti. Oproti tomu v jiných studiích byl vliv pohlaví (Ode et al., 2009) a zaměstnání (povolání) (Svobodová et al., 2012) prokázán. Důležitým faktorem je vztah ke krajině, např. Rogge et al. (2007) prokázali, že zemědělci, obyvatelé krajiny a experti mají různé vizuální preference. Rogge et al. (2007) dále upozorňují, že respondenti s rozdílným vztahem ke krajině mají nejen různé vizuální preference, ale při jejich hodnocení používají i různá kritéria. Důležitý závěr učinil Strumse (1996), který konstatoval, že vizuální preference krajiny jsou ve větší míře ovlivňovány vzhledem krajiny, tedy zastoupením krajinných prvků a vlastnostmi krajiny, než charakteristikami respondentů. Ke stejnému závěru dospěli též Ode et al. (2009).

V souvislosti s demografickými charakteristikami může být výzkum vizuálních preferencí krajiny ovlivněn výběrem vzorku respondentů. Dle metodologie sociologického výzkumu je ideální náhodný výběr (Disman, 1993), přičemž platí, že pouze dostatečné množství respondentů zajistí kvalitní výsledky výzkumu. Náhodný výběr i vysoký počet respondentů jsou parametry, které jsou v praxi často obtížně dosažitelné. Mnoho autorů preferenčních studií využilo ke svému výzkumu skupinu, kterou lze nejjednodušeji oslovit, a sice studenty (např. Arriaza et al., 2004; Bulut – Yilmaz, 2009; Clay – Smidt, 2004). V této souvislosti je nutné uvést závěry Dramsdatt et al. (2006) a Tveit (2009), kteří zdůrazňují, že preference ekologicky zaměřených studentů neodpovídají preferencím široké veřejnosti. Na rozdílné preference studentů vs. obyvatel krajiny upozorňuje i Coeterier (1996). Mezi další skupiny respondentů, na které se autoři preferenčních studií zaměřili, patří residenté (Coeterier, 1996; Palmer, 2004; Van den Berg – Koole, 2006; Svobodová et al., 2012), zemědělci (Angileri – Toccolini, 1993), turisté (Fyhri et al., 2009; Ribeiro et al., 2013); lovci (Ribeiro et al., 2013) nebo experti na hodnocení vizuálních kvalit krajiny (Clay – Smidt, 2004). Počet respondentů se v preferenčních studiích pohybuje od desítek ($n = 35$; Angileri – Toccolini, 1993) do několika set ($n = 500$, Van den Berg – Koole), nicméně obvykle je dosahováno počtu

okolo 100 respondentů (De la Fuente de Val et al., 2006; Rogge et al., 2007; Bulut – Yilmaz, 2009). Vysokého počtu respondentů lze dosáhnout s využitím internetového dotazníku ($n = 703$, Ode et al., 2009; $n = 1050$, Svobodová et al., 2012). V souvislosti s počtem respondentů Coeterier (1996) uvádí, že pouhých šest až sedm respondentů dokáže specifikovat vizuální kvalitu krajiny. Nutno dodat, že Coeterier (1996) prováděl svůj výzkum formou otevřeného interview.

Velmi důležitý vliv na vizuální preference mohou mít i souvislosti výzkumu. Např. Van den Berg a Koole (2006) zjistili, že stejné scenérie krajiny vykazují rozdílné preference v případech, kdy je respondentům sděleno, že se jedná o plán na změnu využití území v okolí jejich bydliště oproti případům, kdy je respondentům sděleno, že se jedná o krajinu stávající.

Závěrem je nutné zmínit výhody a nevýhody veřejných hodnocení vizuálních kvalit krajiny. Nespornou výhodou, v porovnání s expertním hodnocením, je skutečnost, že i při relativně nízkém počtu respondentů vykazuje toto hodnocení vysokou míru reliability (Daniel, 2001). Další pozitivum pak představuje možnost rozdělit vizuální kvalitu krajiny do vyššího počtu kategorií, čímž se výrazně zvyšuje přesnost této klasifikace (Tveit, 2009). To, na kolik kategorií bude vizuální kvalita krajiny rozdělena, stanovuje rozsahem hodnotící škály nebo jejím následným zpracováním sám výzkumník. Naopak mezi problematické aspekty veřejného hodnocení patří vyšší finanční, časová a organizační náročnost (Lothian, 1999). Lothian (1999) dále upozorňuje, že ačkoliv veřejné hodnocení estetických kvalit krajiny přináší objektivní výsledky, určité zkreslení může přinést sestavení a vyhodnocení dotazníku. Určitým rizikem je i zkreslení výsledků hodnocení díky rozdílným charakteristikám respondentů. Je proto důležité, aby byly studie založené na reprezentativním vzorku respondentů, samozřejmě s ohledem na svůj účel.

3 Konsensus ve veřejném hodnocení vizuálních kvalit krajiny

Estetika krajiny a její hodnocení je často kritizována pro vysokou míru subjektivity (Daniel, 2001; Kupka et al., 2010). Jednou z možností, jak této kritice argumentovat je prokázání obecného konsensu v hodnocení vizuálních kvalit krajiny. Tento konsensus nastává, když všichni hodnotitelé preferují totožné krajiny stejně (Purcell – Lamb, 1984). Zatímco studií zabývajících se vizuálními preferencemi bylo v posledních desetiletích uskutečněno mnoho, poznatky o tom, jaké faktory formují konsenzus ve veřejném hodnocení vizuálních kvalit krajiny jsou pouze omezené (Kalivoda et al., 2014).

Prokázání konsensu v hodnocení vizuálních kvalit krajiny je základní podmínkou pro aplikaci výsledků preferenčních studií do praxe (Hagerhall, 2001). Pokud bychom konsensus neprokázali, pak nezbyvá než vizuální estetické hodnoty považovat za hodnotu subjektivní a zároveň připustit, že ji nelze chránit ve veřejném zájmu. Přestože při studiu vizuálních hodnot krajiny by měl být obecný konsenzus považován za jedno z centrálních

témat (Purcell – Lamb, 1984; Stamps – Naser, 1997; Hagerhall, 2001), jeho výzkum byl zanedbán a pouze omezené množství autorů se jím zabývalo. Z níže uvedených rešeršů vyplývá, že autoři v minulosti vyjadřovali své názory ohledně konsenzu, nicméně ve vědecké literatuře lze dohledat pouze tři relevantní studie založené na statistických analýzách: Dearden (1981), Purcell a Lamb (1984) a Hagerhall (2001).

Kates (1967) ve své esejí předpokládal významnou shodu na tom, co je ošklivé, zatímco krásu považoval za hodnotu prchavou, nepolapitelnou, individuální a subjektivní. Současně došel k závěru, že krása a ošklivost nejsou dvěma extrémy jedné škály, ale že jde o dvě škály na sobě nezávislé. Na rozdíl od krásy považoval ošklivost za cosi objektivního, definovatelného. Odtud také vyplynul jeho návrh zjišťovat míru ošklivosti a ochranu esteticky cenných krajín založit na předcházení tomuto negativnímu extrému. Nicméně Dearden (1981) spolu s dalšími novodobějšími autory nesdíleli jeho názor. Krásu a ošklivost považovali za opačné extrémy jedné škály. Již Dearden (1981) pomocí preferenční studie, ve které 12 pozorovatelů hodnotilo 43 krajín v terénu, prokázal, že shoda v hodnocení roste spolu s nárůstem krásy krajiny. K opačnému závěru, a sice, že konsensus není spojen ani s krásnou, ani s ošklivou krajinou, dospěli ve své studii, ve které 85 respondentů hodnotilo 180 (resp. 105) krajinných scénérií, Purcell a Lamb (1984). Dospěli k závěru, že vysoký konsensus se objevuje u zřejmých, bezkonfliktních krajín, přičemž jako konflikt uvádějí např. golfové hřiště nebo zaplevelenou plochu, tedy scénérie, na které mohou mít respondenti různý pohled, v závislosti na svých znalostech. Dalším, kdo ve své práci zmiňuje obecný konsensus na vizuálních kvalitách krajiny, je Coeterier (1996), nicméně omezuje se pouze na konstatování, že obecná shoda existuje, přičemž tuto blíže neanalyzuje.

Purcell a Lamb (1984) formulovali několik obecných závěrů o vzniku variability v hodnocení vizuálních kvalit krajiny: (i) pokud je konsensus v hodnocení vizuálních kvalit krajiny posuzován na základě rozmanitého vzorku krajín, variance se mění spojitě od nejmenší k největší, (ii) konsensus se neobjevuje pouze u krajín s vysokou nebo nízkou vizuální kvalitou, ale u krajín reprezentujících jednoznačný příklad dané vizuální kvality, (iii) existují skupiny respondentů s rozdílným úhlem pohledu na konkrétní krajinné typy, (iv) existují tři faktory ovlivňující konsensus v hodnocení vizuálních kvalit krajiny: měřítko krajiny, přírodní versus člověkem pozměněné prostředí, přítomnost nebo absence vody, (v) atributy krajiny spojené s její vizuální kvalitou nejsou posuzovány různorodě.

Hagerall (2001) ve své studii analyzovala tři faktory, které konsensus v hodnocení vizuálních kvalit krajiny mohou ovlivnit: (i) vizuální kvalita krajiny, (ii) krajinný typ a to, do jaké míry tento typ odpovídá svému idealizovanému mentálnímu obrazu a (iii) variabilita mezi respondenty. Tato studie dospěla k závěru, že čím více krajinná scénérie odpovídá idealizovanému mentálnímu obrazu daného krajinného typu, tím větší panuje shoda v hodnocení jejích vizuálních kvalit. Ohledně demografických analýz Hagerhall

(2001) s využitím cluster analýzy prokázala, že konsensus výrazně neovlivňují. Nutno dodat, že Hagerhall (2001) se ve své studii omezila pouze na krajinný typ pastvin.

4 Metodika

Výzkum byl prováděn formou dotazníkového šetření ve čtyřech chráněných krajinných oblastech (CHKO) ve Středočeském kraji či jeho blízkosti. Jednalo se o CHKO Blaník, Český kras, Kokořínsko a Železné hory. CHKO byly pro výzkum vybrány s ohledem na vzdálenost od Prahy, což ovlivňuje jejich potenciál pro cestovní ruch. Vzhledem k tomu, že studijní území se nacházejí v CHKO, krajina se vyznačuje poměrně vysokými vizuálními kvalitami.

Nejprve byl proveden terénní průzkum, během něhož bylo pořízeno přibližně 400 barevných fotografií krajinných scénérií ve všech sledovaných CHKO. Fotografie byly pořizovány ve volné krajině a venkovských sídlech během letních měsíců roku 2010 s užitím fotoaparátu Panasonic LUMIX DMC-TZ5 s jednotnou ohniskovou vzdáleností 35 mm a poměrem stran 4:3. Fotografie nebyly žádným způsobem upravovány. Při jejich pořizování byly zachovávány srovnatelné podmínky, které ve své práci popisuje např. Svobodová (2013). Z pořízených fotografií pak byla expertním výběrem vytvořena sada 175 fotografií reprezentativních pro předem stanovené kategorie. Kategorizace byla vytvořena na základě kritérií, která byla vybrána v souladu s poznatky z předchozích preferenčních studií. Sada fotografií byla rozdělena do dvou základních skupin (krajinných typů): volná krajina, představující extravilán, a krajina venkovských sídel, tedy intravilán. V obou krajinných typech bylo na základě přítomnosti určitých elementů a atributů stanoveno šest kategorií, každá z nich měla dvě podkategorie (blízký/vzdálený pohled u volné krajiny, respektive uspořádaná/neuspořádaná scénérie u krajiny venkovských sídel). V kategorizaci nebylo zohledněno místo pořízení fotografie, nerozhodovalo tedy, ve které chráněné krajinné oblasti byla fotografie pořízena. Všechny scénérie byly podle předem stanovených kritérií a na základě shody autorů rozděleny do jednotlivých krajinných typů, kategorií a podkategorií (blíže viz Skřivanová et al., 2014). Pro výběr scénérií určených pro dotazník byl využit náhodný stratifikovaný výběr s využitím programu Microsoft Office Excel 2007. Každá podkategorie byla v dotazníkovém šetření reprezentována jednou fotografií, celkem tak respondenti hodnotili 12 fotografií volné krajiny a 12 krajiny venkovských sídel.

Následně byl proveden sociologický výzkum, kdy byly zjišťovány postoje uživatelů turistických tras, ať se jednalo o místní obyvatele, turisty či jiné uživatele. Vzhledem k vysoké míře využívání značených turistických tras v České republice, poskytuje tato skupina respondentů různorodý vzorek obyvatelstva. Nadto mohou údaje o uživatelích turistických tras výrazně přispět k managementu krajiny a jejímu marketingu. Respondenti byli oslovoováni přímo v terénu. V každé ze čtyř CHKO byla určena místa na turistických trasách, na nichž v září 2010 proběhlo dotazníkové šetření. Místa pro sběr dotazníků byla vybírána s ohledem na dostatečnou frekvenci pohybu potenciálních

respondentů, zpravidla se jednalo o křižovatku dvou či více turistických tras. Zohledněny byly i rozdílné charakteristiky jednotlivých míst sběru dotazníků (např. náročnost terénu, poloha v blízkosti či mimo dosah sídel atp.), aby bylo možno oslovit co nejrozdílnější vzorek respondentů. Pro výběr respondentů byla použita „samovýběrová“ statistická procedura nazývaná „haphazard“ (Babbie, 2010). V praxi to znamenalo, že byl osloven každý, kdo v danou dobu procházel přes zájmovou lokalitu. Respondenti byli požádáni o vyplnění a odevzdání dotazníku *in situ* (na místě). Tímto přístupem bylo dosaženo vysoké návratnosti dotazníků, jež dosáhla téměř 90%. Dohromady respondenti vyplnili 442 dotazníků, přibližně 100 v každé CHKO.

Pro sociologický výzkum byl využit dotazník s uzavřenými otázkami, vyplňovaný bez asistence tazatele („self-administered questionnaire“). Jeho vyplnění trvalo přibližně deset minut. Dotazník obsahoval 16 otázek, rozdělených do tří sekcí. Respondenti byli nejprve dotazováni na údaje o jejich pobytu v CHKO. Následně byly zjišťovány jejich preference, především ve vztahu k 24 scénériím volné krajiny a krajiny venkovských sídel. V poslední části dotazníku respondenti uváděli následující demografické údaje: pohlaví, věk, vzdělání, zaměstnání, místo narození, místo bydliště. V preferenční části dotazníku respondenti odpovídali na otázku „**Ohodnoťte prosím fotografie z nástěnky podle toho, jak se Vám líbí, na škále od -3 do +3**“. Estetické preference tak byly vyjadřovány na sedmibodové srovnávací škále (viz např. De la Fuente de Val et al., 2006; Bulut – Yilmaz, 2009), číslované od -3 (negativní extrém) po +3 (pozitivní extrém). Extrémní hodnoty byly doplněny slovním popisem „velice ošklivé“, respektive „velice hezké“. Popis extrémů vychází ze dvou kategorií estetického hodnocení, jak je popsal Valenta (2008), tedy „krásný“ a „ošklivý“. Obdobný přístup prezentuje i Michal (2000), který za generalizovaný estetický soud považuje vyjádření „to se mi líbí“, respektive „to se mi nelíbí“. Fotografie byly respondentům předkládány na plakátu (formát A0) tak, aby mohli vidět všechny fotografie současně a vzájemně je porovnat (doporučeno např. Arriaza et al., 2004). Velikost prezentovaných fotografií byla 150 x 112,5 mm. Fotografie byly na plakátu uspořádány náhodně v rámci krajinných typů. Při sociologickém průzkumu byl plakát umístěn ve výši očí, respondentům bylo umožněno přistoupit bezprostředně k němu. Doba pro zhlédnutí, případné porovnání předkládaných scénérií a vyplnění dotazníku nebyla omezena. Na závěr byla data s využitím vhodných statistických metod analyzována.

5 Výsledky

Podrobné výsledky výzkumu jsou součástí dvou článků resp. dizertační práce, kterou je možné si vyžádat emailem (viz kontakt). Z dotazníků sebraných v CHKO Blaník byly zjišťovány faktory ovlivňující vizuální preference (Skřivanová et al., 2014), ze všech dotazníků byl pak stanoven konsensus v hodnocení vizuálních kvalit krajiny (Kalivoda et al., 2014).

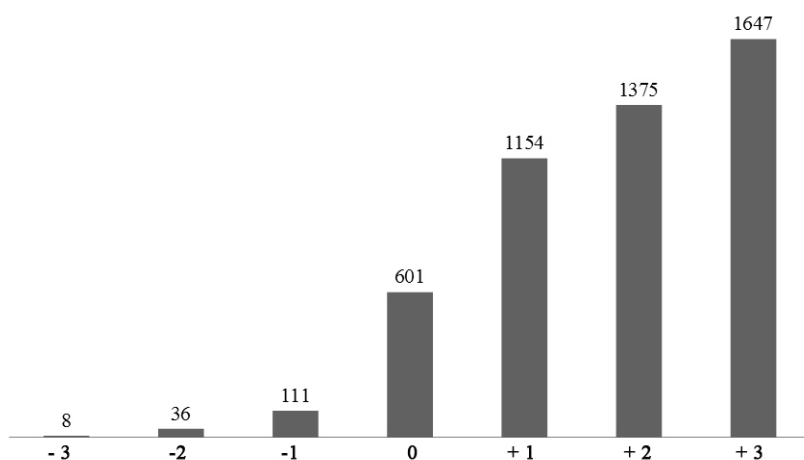
V tomto příspěvku jsou prezentovány výsledky preferencí i konsensu **pro skupinu fotografií typu „volná krajina“** (obr. 1) s využitím dat ze všech sledovaných CHKO. Oproti výše zmíněným článkům, v tomto příspěvku není popsán vliv demografických faktorů respondentů na preference ani konsensus.

Obr. 1. Ukázka 12 fotografií volné krajiny, které byly součástí sociologického výzkumu (Foto: Z. Skřivanová, 2010).

5.1 Vizuální preference

Pro vyjádření celkových výsledků hodnocených krajinných scénérií byl sestrojen histogram (obr. 2). Histogram ukazuje na obecně pozitivní přístup respondentů ke krajinnému typu „volná krajina“, kdy průměrné hodnocení všech fotografií činí 1,75.

Obr. 2: Histogram hodnocení 12 scénérií volné krajiny (Zdroj: Z. Skřivanová)

Výsledky statistických analýz ukázaly, že veřejnost za nejlíbivější považuje krajinné scenérie obsahující přírodní či kulturně-historické dominanty. Naopak nejhůře byly hodnoceny scenérie s dominantou sídla spolu se zemědělskými krajinami s nedostatečným zastoupením zeleně. Průměrná hodnocení všech scenérií volné krajiny jsou uvedeny v tab. 1:

ID	Kategorie	Průměr
L4c	Krajina s přírodní dominantou	2,64
L3c	Krajina s historicko-kulturní dominantou	2,33
L3d	Krajina s historicko-kulturní dominantou	2,24
L6d	Lesní krajina	2,10
L6c	Lesní krajina	1,79
L5d	Krajina s dominantou venkovského sídla	1,63
L2c	Zemědělská krajina s dostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,57
L4d	Krajina s přírodní dominantou	1,54
L2d	Zemědělská krajina s dostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,42
L5c	Krajina s dominantou venkovského sídla	1,37
L1d	Zemědělská krajina s nedostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,24
L1c	Zemědělská krajina s nedostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,14

Tab. 1: Průměrná hodnocení jednotlivých scenérií volné krajiny.

5.2 Konsensus v hodnocení vizuálních kvalit krajiny

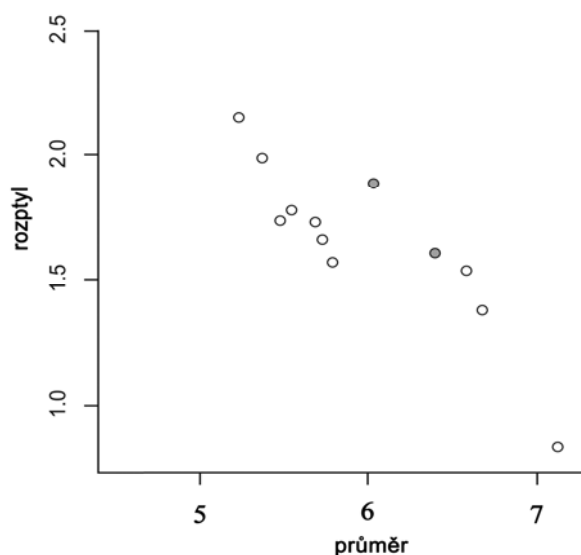
Shoda (konsensus) byla měřena s využitím rozptylu (variance) v hodnocení vizuálních kvalit krajinných scenérií (tab. 2). Pro shodu platí vztah, čím větší je rozptyl hodnocení, tím nižší je konsensus, a naopak.

ID	Kategorie	Rozptyl
L4c	Krajina s přírodní dominantou	0,83
L3c	Krajina s historicko-kulturní dominantou	1,38
L3d	Krajina s historicko-kulturní dominantou	1,54
L5d	Krajina s dominantou venkovského sídla	1,57
L6d	Lesní krajina	1,61
L2c	Zemědělská krajina s dostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,66
L4d	Krajina s přírodní dominantou	1,73
L5c	Krajina s dominantou venkovského sídla	1,74

L2d	Zemědělská krajina s dostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,78
L6c	Lesní krajina	1,89
L1d	Zemědělská krajina s nedostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	1,99
L1c	Zemědělská krajina s nedostatečným zastoupením zeleně, bez přírodní nebo kulturně historické dominanty	2,15

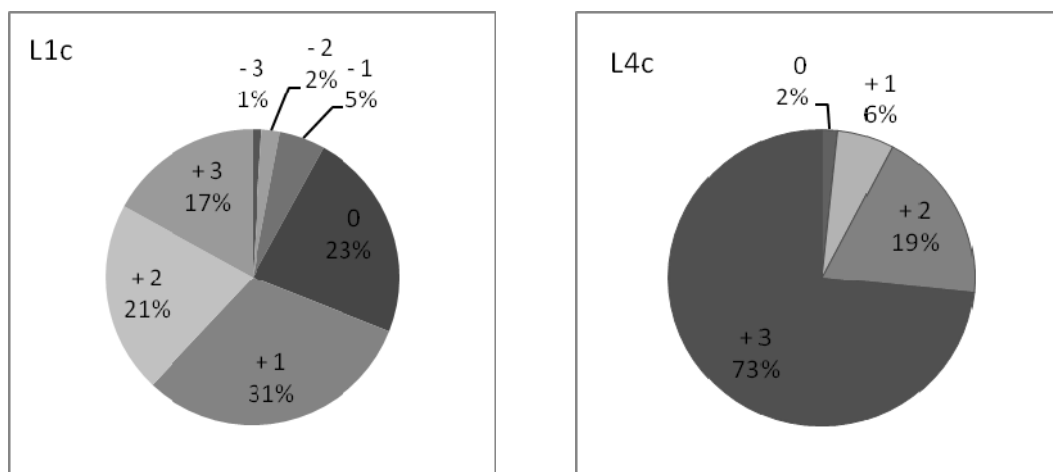
Tab.2: Variance v hodnocení jednotlivých scénérií volné krajiny.

Zajímavé je porovnání variačních koeficientů, tedy hodnoty, která udává, z kolika procent se podílí směrodatná odchylka na aritmetickém průměru. Tento koeficient není závislý na rozsahu škály. S jeho využitím lze mezi sebou porovnávat výsledky různých preferenčních studií. Variační koeficient se v našem výzkumu pohyboval od 13% do 28% pro volnou krajinu resp. od 19% do 66% pro krajinu venkovských sídel. Aby bylo možné naše výsledky porovnat s výsledky jiných autorů, bylo zapotřebí z jejich dat, publikovaných v rámci preferenčních studií, spočítat variační koeficienty. Tyto koeficienty dosáhly hodnot 15% až 75% (Purcell – Lamb, 1984), 17% až 45% (Hagerhall, 2001), 18% až 33% (Bulut – Yilmaz, 2006) a 15% až 31% (Clay – Daniel, 2000). Ačkoliv se nám v odborné literatuře nepodařilo dohledat konkrétní hranice, které by rozdělily míru shody na vysokou a nízkou, z porovnání našich hodnot s hodnotami v rámci dalších preferenčních studií lze u typu volná krajina usuzovat na celkově dobrou shodu napříč krajinnými scénériemi.

Graf 1: Negativní korelace mezi rozptylem ve veřejném hodnocení a průměrnou vizuální hodnotou krajiny. (Pozn.: Z důvodu odstranění tzv. ceiling efektu byla průměrná hodnocení vizuální kvality krajinných scénérií přepočítána na škálu 0,37 – 7,36 (více Kalivoda et al., 2014).

Jedním z nejzajímavějších výsledků výzkumu bylo odhalení skutečnosti, že rozptýl v hodnocení krajinných scénérií významně klesá s rostoucí průměrnou hodnotou preferencí (Kalivoda et al., 2014). Jinými slovy, čím více je krajinná scénérie vizuálně preferována, tím větší je shoda na jejím hodnocení mezi respondenty (graf 1). A tak zatímco krajinná scénérie s nejvyššími vizuálními preferencemi vykazuje vysokou míru shody, kdy 92% všech respondentů ji ohodnotilo stupněm +3 resp. +2, krajinnou scénérii s nejnižšími preferencemi respondenti hodnotili výrazně rozdílněji (graf 2, 3), přesto s relativně vysokou mírou shody.

Graf 2, 3: Podrobné hodnocení krajinné scénérie s nejvyššími (L4c) a nejnižšími (L1c) vizuálními preferencemi.

6 Závěr

Výsledky ukazují, že předpoklady estetických hodnot krajiny, ze kterých vycházejí ve svém hodnocení experti, a preference veřejnosti nejsou v rozporu, ba naopak. Dle očekávání patřily mezi nejlépe hodnocené jak scénérie krajiny s přírodní či kulturně-historickou dominantou, tak krajiny lesní. Naopak krajina s dominantou venkovského sídla a zemědělské krajiny s nedostatečným zastoupením zeleně byly hodnoceny nejhůře. Z výsledků lze dále vysledovat, že vzdálenost, tedy blízký vs. vzdálený pohled, nejvíce ovlivnila preference v kategorii krajiny s přírodní dominantou a dominantou venkovského sídla. Zatímco krajina s blízkým pohledem na přírodní dominantu byla vnímána ze všech scénérií nejpozitivněji, krajina se vzdáleným pohledem obdržela hodnocení podprůměrné. U dominanty venkovského sídla je pak trend opačný. Blízkost sídla v krajině byla posouzena negativně, přestože se nejednalo o sídlo s výraznými estetickými vadami.

Prokázání existence významné shody pro vysoce hodnocené krajinné scénérie potvrdilo, že tyto hodnoty lze do jisté míry považovat za objektivní. Jejich ochrana je ve veřejném zájmu, tedy zcela legitimní. Zajímavé pak bylo odhalení vztahu mezi preferencemi a rozptylem, kdy platí, že čím více je krajinná scénérie vizuálně preferována, tím větší je shoda na jejím hodnocení mezi respondenty. Nutno dodat, že i když byl tento vztah statisticky prokázán a v téměř 74% případů bylo možno předpovědět

standardní odchylku podle průměrného hodnocení (Kalivoda et al., 2014), při porovnání výsledků jednotlivých fotografií lze pozorovat dvě výjimky. Zatímco obě scenérie lesní krajiny patřily mezi vizuálně preferované (obsadily 4. a 5. místo viz tab. 1), konsensus v jejich hodnocení byl nižší, než bychom dle odhaleného vztahu očekávali. Scenérie lesní krajiny v míře rozptýlu obsadily 5. a 10. místo (šedivě vyznačené tečky v grafu 1). Tyto výsledky naznačují, že lesní krajina je veřejností sice považována za esteticky kvalitní, nicméně na hodnotě této kvality se veřejnost příliš neshodne. Vzhledem k tomu, že náš výzkum byl zaměřen na široké spektrum krajinných scenérií, což nás omezilo na použití pouze dvou fotografií z každé krajinné kategorie, nebylo možné tento závěr statisticky ověřit. Zůstává zde prostor pro další výzkum.

This paper is focused on visual aesthetic qualities of landscape and public preferences for landscape. It is a partial outcome of a sociological research. A sample of more than 400 hikers (users of tourist trails) was assessing visual aesthetical qualities of 24 landscape scenes from 4 protected landscape areas. It was found that in open landscape scenes with cultural-historical dominants are preferred. Scenes with a dominant settlements or agricultural landscapes were, on the other hand, rated the lowest. Concerning consensus it was found that the better a scene is valued the higher is the level of consensus on visual aesthetic qualities of landscape.

Článek vznikl na základě podpory při řešení projektu č. 20094209, financovaného Grantovou agenturou ČZU v Praze. Autoři dále děkují Agentuře ochrany přírody a krajiny za konzultace a poskytnutí dat.

Literatura:

- (1) ANGILERI, V. – TOCCOLINI, A. (1993). The assessment of visual quality as tool for conservation of rural landscape diversity. *Landscape and Urban Planning* 24 (1–4), 105–112.
- (2) ARRIAZA, M. – CAÑAS-ORTEGA, J. F. – CAÑAS-MADUEÑO, J. A. – RUIZ-AVILES, P. (2004). Assessing the visual quality of rural landscapes. *Landscape and Urban Planning* 69 (1), 115–125.
- (3) BABBIE, E. (2010): *The practice of sociological Research*. Wadsworth, Cengage Learning, Belmont, CA, USA.
- (4) BULUT, Z. – YILMAZ, H. (2008). Determination of landscape beauties through visual quality assessment method: a case study for Kemaliye. *Environmental Monitoring and Assessment* 14, 121–129.
- (5) BULUT, Z. – YILMAZ, H. (2009). Determination of waterscape beauties through visual quality assessment method. *Environmental Monitoring and Assessment* 154 (1–4), 495–468.

- (6) CLAY, G. R. – DANIEL, T. C. (2000). Scenic landscape assessment: the effects of land management jurisdiction on public perception of scenic beauty. *Landscape and Urban Planning* 49 (1–2).
- (7) CLAY, G. R. – SMIDT, R. K. (2004). Assessing the validity and reliability of descriptor variables used in scenic highway analysis. *Landscape and Urban Planning* 66, 239–255.
- (8) COETERIER, J. F. (1996). Dominant attributes in the perception and evaluation of the Dutch landscape. *Landscape and Urban Planning* 34 (1), 27–44.
- (9) DANIEL, T. C. (2001). Whither scenic beauty? Visual landscape quality assessment in the 21st century. *Landscape and Urban Planning* 54 (1–4), 267–281.
- (10) DEARDEN, P. (1981). Consensus and the Landscape Quality Continuum: a Research Note. *Landscape Research* 6, 31.
- (11) DE LA FUENTE DE VAL, G. – ATAURI, A. – DE LUCIO, J. C. (2006). *Landscape and Urban Planning* 77 (4), 393–407.
- (12) DISMAN, M (1993). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- (13) DRAMSTAD, W. E. – TVEIT, M. S. – FJELLSTAD, W. J. – FRY, G. L. A. (2006). Relationship between visual landscape preferences and map-based indicators of landscape structure. *Landscape and Urban Planning* 78 (4), 465–474.
- (14) GOBSTER, P. H. (1999). An ecological aesthetic for forest landscape management. *Landscape Journal* 18, 54–65.
- (15) FYHRI, A. – JACOBSEN, J. K. S. – TØMMERVIK, H. (2009). Tourists' landscape preferences in Scandinavian coastal region. *Landscape and Urban Planning* 91, 202–211.
- (16) HAGERHALL, C. M. (2001). Consensus in landscape preference judgements. *Journal of Environmental Psychology* 21 (1), 83–92.
- (17) JESSEL, B. (2006). Elements, characteristics and character – Information functions of landscapes in terms of indicators. *Ecological Indicators* 6 (1), 153–167.
- (18) KALIVODA O. – VOJAR J. – SKŘIVANOVÁ Z. – ZAHRADNÍK D. (2014). Consensus in landscape preference judgments: The effect of landscape visual aesthetic quality and respondents characteristics. *Journal of Environmental Management* 137, 36–44.
- (19) KATES, R. W. (1967). The pursuit of beauty in the environment. *Landscape* 16 (2), 21–25.
- (20) KUPKA, J. – VOJAR, J. – VOREL, I. (2010). Intersubject agreement in evaluating the visual attractiveness of landscape. *Journal of Landscape Studies* 3, 221–229.
- (21) LOTHIAN, A. (1999). Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of beholder? *Landscape and Urban Planning* 44 (4), 177–198.
- (22) MÍČAL, I. (2000). To Constitute Landscape Aesthetics. *Životné prostredie* 34 (5).

- (23) ODE, A. – FRY, G. – TVEIT, M. S. – MESSENGER, P. – MILLER, D. (2009). Indicators of perceived naturalness as drivers of landscape preference. *Journal of Environmental Management* 90 (1), 375–383.
- (24) PALMER, J. F. (2004). Using spatial metrics to predict scenic perception in changing landscape: Dennis, Massachusetts. *Landscape and Urban Planning* 69 (2–3), 201–218.
- (25) PALMER, J. F. – HOFFMAN, R. E. (2001). Rating reliability and representation validity in scenic landscape assessments. *Landscape and Urban Planning* 54, 149–161.
- (26) PALMER, J. F. – LANKHORST J. R. (1998). Evaluating visible spatial diversity in the landscape. *Landscape and Urban Planning* 43, 65–78.
- (27) PURCELL, A. T. – LAMB, R. J. (1984). Landscape perception: an examination and empirical investigation of two central issues in the area. *Journal of Environmental Management* 19 (1), 31–63.
- (28) RIBEIRO S. C. – MIGLIOZZI A. – INCERTI G. – CORREIA T. P. (2013). Placing land cover pattern preferences on the map: Bridging methodological approaches of landscape preferences surveys and spatial pattern analysis. *Landscape and Urban Planning* 114, 53–68.
- (29) ROGGE, E. – NEVENS, F. – GULNICK, H. (2007). Perception of rural landscapes in Flanders: Looking beyond aesthetics. *Landscape and Urban Planning* 82 (4), 159–174.
- (30) SKLENIČKA, P. – MOLÁROVÁ, K. (2010). Visual Perception of Habitats Adopted for Post-Mining Landscape Rehabilitation. *Environmental Management* 46, 424–435.
- (31) SKŘIVANOVÁ Z. – KALIVODA O. – SKLENIČKA P. (2014). Driving factors for visual landscape preferences in protected landscape areas. *Scientia Agriculturae Bohemica* 45 (1), 36–43.
- (32) STAMPS, A. E. – NASAR, J. L. (1997). Design review and public preferences: Effect of geographical location, public consensus, sensation seeking, and architectural styles. *Journal of Environmental Psychology* 17 (1), 11–32.
- (33) STAMPS, A. E. (1990). Use of photographs to stimulate environments. A metaanalysis. *Perceptual and Motor Skills* 71 (33), 907–913.
- (34) STEPHENSON J. (2008). The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscape. *Landscape and Urban Planning* 84, 127–139.
- (35) STEWART, T. R. – MIDDLETON, P. – DOWNTON, M. – ELY, D. (1984). Judgments of photographs vs. field observations in studies of perception and judgment of visual environment. *Journal of Environmental Psychology* 4, 283–302.
- (36) STIBRAL, K. (2005). *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha: Dokořán.
- (37) STIBRAL, K. – DADEJÍK O. – ZUSKA V. (2009). *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán.

- (38) STRUMSE, E. (1994). Environmental attributes and the prediction of visual preferences for agrarian landscapes in Western Norway. *Journal of Environmental Psychology* 14 (4), 293–303.
- (39) STRUMSE, E. (1996). Demographic differences in the visual preferences for agrarian landscapes in Western Norway. *Journal of Landscape Psychology* 16, 17–31.
- (40) SULLIVAN, W. C. (1994). Perceptions of the rural-urban fringe: citizen preferences for natural and developed settings. *Landscape and Urban Planning* 29, 85–101.
- (41) SVOBODOVÁ K. (2012). *Studium vizuálních preference jako podklad pro návrh obnovy post-těžební krajiny* (disertační práce). Praha: ČVUT.
- (42) TVEIT, M. S. (2009). Indicators of visual scale as predictors of landscape preference; a comparison between groups. *Journal of Environmental Management* 90, 2882–2888.
- (43) VALENTA, J. (2008). *Scénologie krajiny*. Praha: Nakladatelství KANT.
- (44) VAN DEN BERG, A. E. – KOOLE S. L. (2006). New wilderness in the Netherlands: An investigation of visual preferences for nature development landscapes. *Landscape and Urban Planning* 78, 362–372.
- (45) VOREL, I. – BUKÁČEK, R. – MATĚJKA, P. – CULEK, M. – SKLENIČKA, P. (2003). *Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. Praha: ČVUT.
- (46) VOREL, I. (2006). Estetické hodnoty krajiny a jejich identifikace v procesu hodnocení krajinného rázu. In: VOREL (ed.) et al. *Krajinný ráz a východiska jeho hodnocení*. Praha: Nakladatelství Naděжда Skleničková.

Kontakt:

Ing. Zuzana Skřivanová

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí
Kamýcká 129, 165 21, e-mail: skrivanovaz@fzp.czu.cz, zuzamot@gmail.com

Ing. Ondřej Kalivoda, Ph.D.

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí
Kamýcká 129, 165 21, e-mail: ondra.kalivoda@centrum.cz

Ing. Jiří Vojar, Ph.D.

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí
Kamýcká 129, 165 21, e-mail: vojar@fzp.czu.cz

doc. Ing. Daniel Zahradník, Ph.D.

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta lesnická a dřevařská
Kamýcká 129, 165 21, e-mail: zahradnik@fld.czu.cz

Identita Krajiny Košských mokradí

(Identity of Košské wetland landscape)

Želmíra NOVOTNÁ

Krajina Košských mokradí leží na sútoku rieky Nitry a Handlovky v okrese Prievidza v Trenčianskom kraji. Jedná sa o vystáňovanú časť obce Koš a zaniknutú obec Laskár. Dôvodom je hnedouhoľný sľoj, ktorý sa ťaží podpovrchovo formou závalu. Človek túto lokalitu osídlil kvôli prírodným podmienkam vhodným k poľnému hospodáreniu, obchodu a strategickej polohe. Je to krajina s prirodzeným pozvoľným vývojom a bohatou históriou. Následné rýchle a necitlivé zmeny v 20. storočí spolu s radikálnym pretrhnutím historických a kultúrnych nadväzností zapríčinili súčasný rozporuplný stav, na konci ktorého je zatiaľ otáznik.

Prvé výrazné zásahy do krajinnej štruktúry začali v druhej polovici 20. storočia. Došlo k úplnej zmene hydrického režimu, spôsobenej melioráciami a urbanizáciou. Nasledovala ťažba a s ňou spojené odvodnenie územia, vysídlenie, alebo presmerovanie prirodzeného sútoku riek Nitra a Handlovka do umelého koryta. Výsledkom závalovej ťažby sú terénne depresie zaplavené povrchovou vodou. Rýchlo sa v nich vyvíjajú biotopy mokradí, ktoré zvyšujú biodiverzitu v krajine. Nové technológie, nutnosť maximálneho využívania energií a dopyt po práci prinášajú novotvary ako hydroponické skleníky na ploche 3ha, ktoré využívajú termálne vody odčerpávané pri ťažbe.

Okrem prírodných hodnôt zanikajú aj tie kultúrne: rodinné domy, budovy občianskej vybavenosti, sakrálné stavby ale aj kultúrna pamiatka kaštieľ v Laskári (pôvodne hrad zo 14. storočia), alebo zberný židovský tábor. Ten bol po II. svetovej vojne zmenený na tábor internujúci Nemcov a neskôr na najväčší tábor nútených prác v republike, určený pre prostitútky a protištátne živly. Tábor zanikol bez jedinej pamiatky a možnosti, aby sa krajina a ľudia v nej s jeho existenciou vyrovnali.

Vznikli tu ale aj paradoxy územného plánovania, ako napríklad replika gotickej kaplnky v Koši stojaca vedľa kaplnky pôvodnej, historicky hodnotnej. Nesúrodý je aj návrat ľudí do krajiny formou turizmu, neregulované záhradkárčenie, rybárstvo, cyklistika. Ľudia sa do krajiny vracajú. Majú tu korene. Starajú sa o cintoríny, ktoré ako jediné na mieste pretrvali bez zmeny. Zároveň však zakladajú nelegálne skládky, alebo stavby. Krajina Košských mokradí stráca súvislosti. Stráca spojenie so svojou históriou a vývojom, hodnoty krajiny sa menia, zanikajú. Ukončenie ťažby by malo pre región nezvratné ekonomické dôsledky. Ale aj absencia kultúrnej identity krajiny má príliš výrazný negatívny dopad. Problémom nie sú len fyzické prejavy banskej činnosti, ale aj vymazanie kultúrnych a duchovných stôp v krajine a legislatívny rámec územného a krajinného plánovania, pamiatkovej ochrany, ochrany prírody a krajiny a ťažby.

1 Charakteristika krajiny Košských mokradí

Krajina Košských mokradí leží vo východnej časti trenčianskeho kraja v okrese Prievidza medzi mestami Prievidza a Nováky. Je to región so silnou, ale pritom mladou priemyselnou tradíciou, ktorá v minulom storočí úplne zmenila charakter okresu. Ťažba hnedého uhlia je stále dôležitým sociálnym a ekonomickým faktorom v regióne. Na konci roku 2013 poskytovali Hornonitrianske bane v skupine pracovných príležitostí pre 3894 zamestnancov.¹ Hornonitrianske bane Prievidza, a.s. sú najväčšia slovenská banská spoločnosť s ročnou produkciou 2,2 milióny ton hnedého uhlia.² Ako každý ťažký priemysel, aj podpovrchová ťažba hnedého uhlia v okrese Prievidza nesie so sebou veľa negatívnych vplyvov a významne mení krajinný ráz. Krajina tým stráca svoju identitu a tomu by sa dalo zabrániť.

Krajina Košských mokradí prechádza za posledných 60 rokov najrýchlejšími a najzásadnejšími zmenami využitia. Mení sa jej tvár, jej charakter a osobnosť. Táto krajina bola jedinečná. Mala jasný prírodný aj kultúrny historický vývoj úzko spojený s osudmi ľudí žijúcimi v oblasti. Tieto stopy sa však postupne strácajú. Krajina sa mení a stráca svoju dušu. Stačilo by pritom len málo – prejaviť úctu a pokoru k hodnotám prírodným, kultúrnym a historickým, vyjadriť sústrasť nad činmi, kedy bolo krajine a predovšetkým ľuďom v nej ubližované.

1.1 Primárna krajinná štruktúra

Podľa geomorfologického delenia Slovenska patrí posudzované územie do celku Hornonitrianska kotlina, presnejšie do čiastkovej kotliny – Prievidzská kotlina. Jadro Hornej Nitry tvorí Hornonitrianska kotlina, ktorá sa rozprestiera v povodí horného toku rieky Nitry medzi Tužinou, Prievidzou a Partizánskym. Smerom na juhovýchod zasahuje do spodnej časti doliny rieka Handlovka, ktorá sa v záujmovom území vlieva do rieky Nitra. Od západu ju obklopuje pohorie Strážovské vrchy a jeho tri oddiely: Zliechovská hornatina, Nitrianske vrchy a Malá Magura, na severe sa dotýka Lúčanskej Malej Fatry. Ďalej ju lemuje pohorie Žiar a Kremnické vrchy a z východnej strany pohorie Vtáčnik. Nadmorská výška územia sa pohybuje od 250 m n.m. do 296 m n.m. Hornonitrianska kotlina má teplú kotlinovú klímu.

Z geologického hľadiska je Novácke uhoľné ložisko (NUL) tvorené zvrásnenými a erodovanými mezozoickými, paleogénnymi a spodnomiocénnymi sedimentami, ktoré vystupujú na povrch len v okolitých jadrových pohoriach. V podmienkach samotného

¹ Rok 2013 v Hornonitrianskych baniach Prievidza [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014] Dostupné z <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/tlacovy-servis/spravy2014>

² O spoločnosti [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a.s. [10. 8. 2014] Dostupné z <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost>

uholného ložiska vyčleňujeme nasledovné súvrstvia: kamenské, novácke, lehotské a pod záujmovým územím košianske súvrstvie. Toto nerastné bohatstvo je v lokalite aktívne ťažené. Sedimentárna výplň Hornonitrianskej kotliny je tvorená súvrstviami neogénu - miocénu. Neogénne súvrstvia sú na povrchu prekryté kvartérnymi sedimentmi. V košianskom súvrství ide o súvrstvie ílov a slienitých ílov značnej hrúbky – v priemere 172 m, maximálne skoro až 300. Íly sú pevnej až tvrdej konzistencie, majú charakter polo skalných hornín.³

Hydrogelologická charakteristika územia a s ňou spojený hydrický režim je základný a zároveň radikálne sa meniaci faktor, ktorý ovplyvňuje vývoj a zmeny v krajine. Prievidzská kotlina sa rozkladá v povodí rieky Nitry, (povodie Váhu). Rieka je v súčasnosti takmer na celom toku v záujmovom území meliorovaná. Od roku 2009 je presunutý a umelo vytvorený sútok rieky Nitry a Handlovky z dôvodu exploatácie 11. ťažobného poľa Nováckeho uholného ložiska. Nachádza sa tu iba jeden prítok rieky, a to ľavostranný potok Ťakov.⁴ Rovnako, ako ďalší tok, Metrbos, pramení v oblasti poľnohospodárskych pôd a odvodňuje ich. Potok Cíglianka, ktorý preteká dedinou Koš je jediným tokom, ktorý pramení na úpätí pohoria Vtáčnik, čo by mu malo zabezpečovať dostatočnú a najväčšiu prietoknosť. Je ale odvedený východne od záujmového územia nad dedinou, konkrétne nad rýchlostnou komunikáciou, ktorá spája Prievidzu a Nováky. Pôvodným regulovaným korytom preteká iba hygienické minimum vody. Všetky toky sú v súčasnosti výrazne ovplyvnené melioračnými zásahmi v území, stavbou rýchlostnej komunikácie a intenzívnou banskou činnosťou. Majú veľmi kolísavú vodnatosť a potok Ťakov a Metrbos bývajú v určitých častiach roka úplne bez prietoku vody.

Vzhľadom k úplnému odvodneniu územia nedochádza k prirodzenému kolobehu vody. Meliorácia poľnohospodárskej pôdy, ktorej je v danom území väčšina, zapríčiňuje nízku biodiverzitu. Banské vody sú čerpané a vytekajú z hlbinných baní do potokov Ťakov a Cíglianka.

Veľmi výrazný vplyv na biodiverzitu má poľnohospodárska veľkovýroba. V jej dôsledku sa v území nenachádzajú prirodzené biotopy. Prírode blízkych je minimum.

1.2 Sekundárna krajinná štruktúra

Využívanie územia človekom a teda aj zmena krajiny, ktoré s ňou súvisia, začali postupne v mladšej dobe kamennej. Nasledujúce zmeny krajinej štruktúry spôsobilo osídlenie oblasti ľuďmi lužickej kultúry (1500 pred n. l.) a Slovanov v čase Veľkej Moravy. Krajinu pretvárali v dôsledku poľného hospodárenia a výroby dechtu. Výrazné

³ KOLEKTÍV AUTOROV (2006). *Exploatácia uhlia v 11. ťažobnom poli, Zámer činnosti podľa zákona NR SR č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie*, Hornonitrianske bane, Prievidza. s. 19–21.

⁴ SLOVENSKÁ AGENTÚRA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA (2001). *Environmentálne hodnotenie úrovne životného prostredia v ohrozenej oblasti, Horná Nitra*. Slovenská agentúra životného prostredia, Banská Bystrica.

zmeny priniesla Nemecká kolonizácia v 13. až 16. storočí, ktorá zmenila pospolité právo na právo Nemecké (emfyteutické). To zabezpečovalo nemeckým osadníkom dedičné dispozičné právo a obyvatelia mali už len právo užívacie, za ktoré odvádzali dávky. Aj napriek Nemeckej kolonizácii, silnému maďarskému vplyvu, alebo ďalším nasledujúcim politickým zmenám, bolo územie až do 50-tych rokov 19. storočia využívané prevažne k poľnohospodárstvu, ale zároveň ohľaduplne k nive rieky Nitry a Handlovky. Najväčšie zmeny využitia krajiny nastali od 50-tych do 70-tych rokov. Vtedy došlo k sceľovaniu pozemkov, čiastočnému spevneniu koryta Nitry, odvodneniu nivy riek a výstavbe rýchlostnej komunikácie. Tieto činnosti mali za následok úplnú zmenu hydrického režimu v oblasti. V čase medzi rokmi 1971 a 1987 došlo k vyst'ahovaniu veľkej časti obce Koš, obce Laskár a demolácii budov s cieľom rozšírenia banskej ťažby. V roku 2000 bol asanovaný kaštieľ v Laskári a v roku 2009 došlo k posledným zásadným zmenám – k výstavbe umelého koryta a sútoku riek Nitra a Handlovka aj s preložkami železničnej trati a inžinierskych sietí vrátane vysokého napätia.

V súčasnosti stále tvorí najväčšiu časť územia v okolí obce Koš (cca 80%) poľnohospodárska pôda. Jedná sa prevažne o monokultúrne veľkablokové výsadby, čiastočne doplnené trvalými trávnyimi porastmi. V dôsledku vyst'ahovania časti obce Koš a celej obce Laskár sa v území vyskytuje množstvo ruderálnych plôch, extenzívnych záhrad, ktoré podliehajú často neusmerňovanej sekundárnej sukcesii. Niektoré záhrady zostali obrábané a postupne sa menia v neriadenú záhradkársku osadu. Len malá časť územia má vyššiu ekologickú stabilitu. Tieto plochy sú tvorené vegetáciou vodotečí vodných tokov, zanikajúcim mäkkým luhom pôvodného sútoku riek Nitry a Handlovky a vegetáciou mokradí, ktoré vznikli v dôsledku hlbinej ťažby. Po vydolovaní uhoľných slojov dochádza k riadenému závalu. Tým klesnú nadložné vrstvy a vznikajú bezodtokové depresie. V podstate sú to kruhové a oválne lievikovité prepادلiská s priemerom 50–200 m a hĺbkou 0,5–6 m vyplnené kvartérnou a zrážkovou vodou. Od roku 1980 po dnes vzniklo viac ako 30 mokradí s celkovou výmerou cca 50 ha (Novácko-košské mokrade).⁵ Tieto mokrade sú rýchlo kolonizované bylinnou, neskôr drevinou mokradnou vegetáciou a často sú využívané rybármi. Výrazne zvyšujú biodiverzitu prostredia a sú osídľované ohrozenými a chránenými druhmi rastlín a živočíchov.

Na území sa vyskytuje sídlo dedinského charakteru. Obec Koš s občianskou vybavenosťou a menšie priemyselné plochy s počtom obyvateľov cca 1200.⁶ Problém tvoria mimo iné aj nelegálne skládky, ktorých veľkosť a množstvo spôsobujú krajine trvalý stres a degradujú ju.

⁵ Prejavy dobývania [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014] Dostupné z <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/zivotne-prostredie/prejavy>

⁶ O obci [online]. Obec Koš [5. 8. 2014] Dostupné z http://www.obec-kos.sk/?page_id=31

Obr. 1: Umelý a prírodný sútok riek Nitry a Handlovky.

(Foto zdroj: http://www.hbp.sk/uploads/images/strategia/Letecky_pohlad_web.jpg, 2009)

1.3 Terciárna krajinná štruktúra

Ťažba hnedého uhlia je príčinou zásadných zmien využitia územia v posledných desaťročiach. Jedná sa o výhradné ložisko nerastných surovín. Lokalita je chránená zákonom č. 44/1988 Z.z. o ochrane a využití nerastného bohatstva (banským zákonom) ako chránené ložiskové územie. Celé územie sa zároveň nachádza v ochrannom pásme prírodných liečivých zdrojov v Bojniciach - ochranné pásmo II. stupňa. Podľa zákona č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny sa na lokalite nenachádzajú žiadne chránené územia. V rámci inventarizácie mokradí SR boli Novácko – košské mokrade zaradené medzi regionálne významné mokrade a boli zaradené do Regionálneho územného systému ekologickej stability (ÚSES) okresu Prievidza v kategórii genofondová plocha.⁷

Územie obce Koš bolo osídlené už od neskorej doby kamennej. Obývali ho ľudia lužickej kultúry, Slovania a následne kresťania. V obci Koš sa nachádzal Kostol sv. Andreja z roku 1409. Z tohto obdobia (prvá gotická stavebná etapa) sa zachovala len svätyňa (kaplnka, presbytérium) a do roku 2000 aj veža.⁸ Presbytérium bolo v roku 2000 presunuté do súčasného centra obce a na pôvodnom mieste kostola, ktorý bol asanovaný vznikol pamätník. Presun kostola a vysťahovanie časti obce súviselo s rozširovaním

⁷ Prejavy dobývania [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014] Dostupné z <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/zivotne-prostredie/prejavy>

⁸ REMIÁŠOVÁ, M. – SURA, M. – ŠKANDÍK, I. (2000). *Projekt transferu gotickej časti kostola sv. Ondreja apoštola v obci Koš*, PÚ Bratislava, Oblastný reštaurátorský ateliér, Banská Bystrica, s. 32–36.

ťažby. S ťažbou hnedého uhlia sa začalo na lokalite v roku 1950. V roku 1987 došlo k odpojeniu inžinierskych sietí a následnej demolácii zástavby objektov občianskej vybavenosti obce vrátane rodinných domov. Následok bol vysídlenie veľkého počtu obyvateľov do novovybudovaného obytného súboru v obci Kanianka, vzdialeného 10 km. Rozvoj sídla a jeho centrum sa presunul do východnej časti obce.

V súčasnosti leží pôvodné centrum obce mimo zastavanú plochu a z toho vyplýva nízka intenzita údržby. Napriek tomu je toto miesto historicky aj sociálne významné. Stále sa tu nachádzajú dva cintoríny, ktoré sú pravidelne navštevované, dva pamätníky, drevené kríže. Jeden pripomína kostol sv. Andreja a druhý je venovaný obetiam SNP (Slovenského národného povstania).

Na začiatku 15.st. je doložená existencia hradu v obci Laskár, ktorá ležala medzi mestom Nováky a Koš. Dnes by stál nad 11. ťažobným poľom NUL. Tu ešte len dôjde k ukončeniu ťažby a k vzniku najväčšej vodnej plochy v dôsledku banskej činnosti v regióne. V 16. storočí bol hrad obohatený vodnou priekopou, a popri Bojnicksom hrade a Sivom Kameni bol treťou pevnosťou v štruktúre obrany Hornej Nitry pred vpádmi z juhu. Hrad prešiel viacerými prestavbami v rôznom období a bol predstavovaný v rôznych umeleckých štýloch, naposledy na renesančno-klasicistický kaštieľ. Stavebné zásahy v interiéri aj exteriéri v druhej polovici 20.st. boli nevhodné. Nerešpektovali kultúrnu hodnotu objektu, ktorý v tom čase patril ministerstvu obrany. V roku 1988 zrušilo Ministerstvo kultúry vyhlásenie kaštieľa za kultúrnu pamiatku.⁹ Po roku 2000 došlo k demolácii stavby a dnes môžeme vidieť iba pozostatky parku. Aj v tejto bývalej obci sa stále nachádza cintorín, o ktorý sa miestni obyvatelia nepretržite starajú a vzdávajú tým úctu a česť svojím predkom.

Obce sa však týka aj tragická existencia zberného (židovského) pracovného tábora. Bol vzdialený len pár sto metrov od centra Koša a Laskára. V roku 1941 vznikol vo vyprázdnených budovách muničných skladov severne od Laskára židovský sústredovací tábor. Neskôr bol správne začlenený k mestu Nováky. Mal zbernú funkciu a Židia spolu s Rómami boli z neho ďalej transportovaní do koncentračných táborov. V roku 1945 sa tento židovský tábor zmenil na pracovný tábor pre Nemcov. O rok neskôr na pracovný útvar. Od roku 1949 do jeho zatvorenia v roku 1951 to bol najväčší tábor nútených prác (TNP) na Slovensku. V tomto čase tu bolo zriadené špeciálne ženské oddelenie pre prostitútky, čo vzhľadom k ich zdravotnému stavu podnietilo v areáli vznik nemocnice.

V roku 1962 bol v priestoroch bývalého tábora nútených prác natočený film *Boxer a smrť* so Štefanom Kvietikom, ktorý režíroval Peter Solan. Film je dnes zaradený do svetového dedičstva UNESCO. Príbehy prostitútok z Bratislavy, ktoré komunistický

⁹ ZRUBCOVÁ, S. – BÓNA, M. – VIRŠÍK, R. (1997). *Pamiatkový výskum Nováky – Laskár kaštieľ*. Národné pamiatkové a krajinné centrum, Slovenský ústav pamiatok a krajiny, krajské sídlo v Nitre, s. 73–81.

režim prevychováva v tábore nútených prác v Novákoch na socialistické občianky, vykreslil v deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia Anton Baláž v románe Tábor padlých žien, ktorý bol po pár rokoch sfilmovaný. Je to časť histórie obce, ktorá dodnes ľudí ťaží. Tábor bol kompletne odstránený a nenachádza sa tu jediná pamiatka, alebo zmienka o utrpení ľudí v ňom väznených.

1 - Vysťahovaná časť obce Koš	5 - Skleníky firmy Agro GTV
2 - obec Koš	6 - Původný sútok riek Nitry a Handlovky
3 - bývalá obec Laskár (kaštieľ)	7 - Umelý sútok riek Nitry a Handlovky
4 - Komunikácia (Prievidza - Nováky)	8 - Oblasť, kde stál Tábor nútených prác

Obr. 2: Oblasť Košských mokradí (Obrázok: Ž. Novotná, 2014)

2 Disharmónia vzťahov, paradoxy a konflikty v území

Riešenie problematiky Košských mokradí je a bude záležitosť zložitá a dlhodobá. Ide o strety viacerých záujmov, hospodárskych odvetví a právnych noriem (banský zákon, zákon o ochrane prírody a krajiny, zákon o súkromnom vlastníctve pôdy a právna norma o ochrane ornej pôdy).

2.1 Návrat prírodného prostredia

Melioračné zásahy, regulácia tokov a narušenie povrchových aj podpovrchových vôd banskou činnosťou spôsobili totálnu zmenu až deštrukciu hydrického režimu v oblasti. Prinavrátanie hydrického režimu do pôvodného stavu je takmer nemožné a to z dôvodu urbanizácie, poľnohospodárskej veľkovýroby a banskej činnosti. Banské mokrade, ktoré vznikajú ako dôsledok ťažby na zemskom povrchu, veľmi výrazne zvyšujú biodiverzitu v prostredí. Banská činnosť týmto spôsobom paradoxne prispieva k zlepšeniu stavu životného prostredia, k obnove a prinavrátaniu biotopov, ktoré boli z krajiny pred desiatkami rokov vytlačené. Mokrade a na nich naviazaná biocenóza je

pestrá. Líši sa podľa veľkosti a hĺbky vodnej plochy, nadväznosti na vodné toky, manažmentom, alebo spôsobom využívania. Nachádzajú sa tu mokrade zaberajúce niekoľko stoviek metrov štvorcových o značnej hĺbke (do 6m), na ktorých sa rýchlo a dynamicky vyvíja bylinná vegetácia mokradí, ktorú nahrádzujú dreviny mäkkého luhu. Takto pôsobia ako refúgium pre živočíšne druhy naviazané na lužné biotopy. Niektoré z mokradí ležia priamo na vodných tokoch, ktoré zbierajú povrchovú vodu z okolitých polí, čím je aspoň čiastočne zabezpečený prietok a odnos sedimentov. To ale znamená väčšie riziko znečistenia vodného prostredia hnojivami a herbicídmi, ktoré sa používajú na okolitých poliach. Rozlohou väčšie vodné plochy poskytujú podmienky pre rybolov, ktorý spôsobuje konflikty s prírodou blízokým vývojom lokalít, ale aj s ostatnými rekreačnými aktivitami (cyklistika, in-line skateing, turistika, aktivity vzdelávacích združení). Ďalší typ depresí sú mokrade plytké (0,5 – 2m), ktoré zaberajú iba niekoľko desiatok metrov štvorcových. Povrchová voda ich zaplaví iba v určitý čas roka, alebo na jednu, dve sezóny. Takýto typ mokradí vykazuje vysokú biodiverzitu a jej rýchly vývoj. Iniciačné štádiá biotopu mokradí disponujú zaujímavým výskytom flóry a fauny vrátane vtáctva. V prípade, že dôjde k ich vyschnutiu, sú opätovne zaorané a poľnohospodársky využívané. To paradoxne prispieva k blokovaniu a prinavráteniu vývoja sukcesie mokradí a opätovnému výskytu iniciačnej fáze jej vývoja. Všetky takto vzniknuté mokrade tvoria veľké množstvo biomasy. Tým, že nedochádza k jej prirodzenému odstráneniu v kolobehu narušeného vodného režimu, alebo umelo odstránením nánosov vodného aj pobrežného odumretého materiálu, mokrade pôdu „zazemňujú“. Strácajú sa. Niektoré sú plánovane zasypané a zarovnané s okolitým terénom, ostatné zaniknú prirodzene bez odpovedajúceho manažmentu, umelého zásahu.

Obr. 3: Vývoj mokrade na potoku Metrbos vzniknutej v dôsledku ťažby (Foto: Ž. Novotná, 2013)

Veľkým problémom v území je šírenie nepôvodných invázných rastlinných druhov, ktoré nekontrolovane expandujú nielen v blízkosti vodných tokov, komunikácií, alebo železnice, ale aj z opustených záhrad a nelegálnych skládok. Jedná sa predovšetkým o druhy rodu *Impatiens*, *Reynoutria*, *Robinia*, *Helianthus tuberosus* a iné. Tieto druhy kolonizujú aj lokality nevhodné pre rastliny pôvodné, ako sú napríklad nelegálne skládky často obsahujúce nebezpečný odpad. Skládky vznikajú v dôsledku blízkosti zástavby, dopravnej dostupnosti ale aj neprehľadnej situácie v opustených častiach obce.

Odklonením toku koryta Nitry a sútoku Nitry a Handlovky navyše zanikol jeden z posledných prirodzene meandrujúcich úsekov rieky. Pôvodné koryto nie je napájané dostatočným množstvom vody a podobne ako mokrade postupne prirodzeným vývojom bez vody zaniká. V tejto časti územia dôjde v nasledujúcich rokoch k vzniku najväčšej terénnej depresie po vytážení uhoľného sloja v podzemí.

Obr. 4: *Umelé koryto rieky Nitry, vľavo 2009 (Foto: I. Kmet'), vpravo 2013 (Foto: Ž. Novotná).*

2.2 Strata historických súvislostí (v krajine)

Krajina bez pamäti stráca súvislosti, význam a hodnoty. Práve táto situácia nastáva v na území Košských mokradí – v obci Koš, vo vystáňovaných lokalitách aj v okolitej krajine. Ľudia, ktorí boli nútení vystáňovať sa, sa sem často vracajú a využívajú svoje pozemky ako rekreačné chatové a záhradkárské oblasti, ktoré však nepodliehajú žiadnym regulatívom a živelne sa vyvíjajú. Jedná sa však o prirodzený návrat ľudí do krajiny, ich domova, odkiaľ boli násilne vysídlení. Ľudia, ktorí sa do vysídlených častí obce vracajú do nej vnášajú život a individualitu, ale aj negatívny dopad na jej rozvoj a využívanie.

Inou skupinou ľudí sú obyvatelia obce, ktorí sa stále starajú o sakrálne objekty (kaplnku, kríž), pamätníky a cintoríny. Jedná sa o miesta, ktorými stále vibruje silný pocit zodpovednosti, úcty a pokory k vlastnej histórii a predkom. Návrh banskej spoločnosti na zrušenie cintorína a vybudovanie pamätníka, obyvatelia neprijali. Možno o to silnejšie a emotívnejšie pôsobia cintoríny, ktoré sa nakláňajú a približujú vodnej hladine mokradí a stoja opustené v tichej neobývanej krajine.

Samostatnou kapitolou spoločenského a duchovného života je osud kostola sv. Andreja a zachovanej gotickej kaplnky. Obyvatelia obce, farníci aj banská spoločnosť si uvedomovali význam a hodnotu gotickej kaplnky. Výsledkom je ale kontroverzná situácia, kde v roku 2000 došlo k transferu hodnotnej gotickej kaplnky, ktoré iniciovala spoločnosť HBP, a.s. Presbytérium bolo prenesené do areálu nového farského kostola Pána a Spasiteľa Ježiša Krista, Kráľa vesmíru (1999) v centre obce. Faktom ale je, že súčasťou nového kostola je aj presná replika gotickej kaplnky, ktorá je ale historicky bezcenná. Tak sa v novom centre obce nachádza v tesnej blízkosti budovy Obecného úradu nový Farský kostol s replikou kaplnky a pôvodná gotická svätyňa z kostola sv.

Andreja. Zvyšok stavby kostola sv. Andreja bol odstránený v roku 2001 a na jeho mieste stojí pamätník. Okrem gotickej kaplnky boli z kostola prenesené aj nástenné maľby, ktoré sú inštalované v interiéri budovy Obecného úradu.

Obr. 5: Centrum obce Koš a paradoxná situácia dvoch kaplniek. Zľava: obecný úrad, kostol, replika kaplnky, premiestnená historická kaplnka (Foto: Ž. Novotná, 2010)

Dve významné budovy, ktoré boli odstránené, ale nemajú žiadne pamätníky, ani na mieste, kde stáli, nie je nič, čo by pripomínalo ich význam a hodnotu v regióne. Jedná sa o stavbu kaštieľa v Laskári a komplex Tábora nútených prác na periférii obce Koš. Kaštieľ slúžil v posledných desaťročiach ministerstvu vnútra, konkrétne armáde Slovenskej republiky, mimo iné aj ako vojenské kasárne. Takýmto zaobchádzaním utrpel nenávratné škody interiéru aj exteriéru v podobe necitlivých prestavieb a využívania. V dôsledku zmien vlastníckych práv v posledných desaťročiach a následného odňatia štatútu kultúrnej pamiatky, sa nenašla vôľa zachovať spomienku na kaštieľ ani na osadu Laskár. Osada Laskár bola významnou osadou. Svojho času bola obývaná bohatšími sedliakmi ako susedné Nováky. Kaštieľ aj sídlo boli zničené bez jedinej pamiatky. Zachoval sa iba cintorín, ktorý je stále starostlivo udržiavaný a rovnako ako ten v Koši predstavuje miesto piety, pokory a spojenia s minulosťou.

Obr. 6: Kaštieľ v Laskári, zľava: Kaštieľ pred demoláciou (Foto: http://www.geocaching.com/geocache/GC3H3YD_laskar?guid=459d34e2-ab30-4121-ad8f-24ca1ae16a66, 2014), vpravo: Miesto kde stál kaštieľ. (Foto: Ž. Novotná, 2013)

O fakte, že sa v Laskári nachádzal zberný tábor počas druhej svetovej vojny a neskôr tábor nútených prác – najväčší na Slovensku, nevie veľa obyvateľov Hornej Nitry. Existencia tábora odpovedá nadnárodnému významu a problému patriacemu do našej histórie. Krajina a ľudia v nej sa s jeho existenciou stále ťažko vyrovnávajú. Stále tu žijú ľudia, alebo ich potomkovia, ktorí boli v tábore zamestnaní. Stále tu žijú tí „dobrí“, ale aj tí „zlí“. Krajine, spoločnosti, ale aj jednotlivcom nutne chýba miesto, kde by mohli vzdať hold ľuďom, ktorí na tomto mieste prišli o slobodu, niektorí o život, iní tu mali poslednú známu adresu. Ich potomkovia sa teraz prechádzajú po poli a hľadajú miesto, kam by mohli zložiť kvet a zaspomínať na svojich blízkych, svojich predkov. Film z obdobia vojny a kniha o osude odvedených prostitútkach nestačí. To je naozaj málo.

Obr. 7: Snímok z filmu *Boxer a smrť* – exteriéry Tábor nútených prác Nováky
(Zdroj: <http://scalisto.blogspot.cz/2012/10/peter-solan-boxer-smrt-1963.html>)

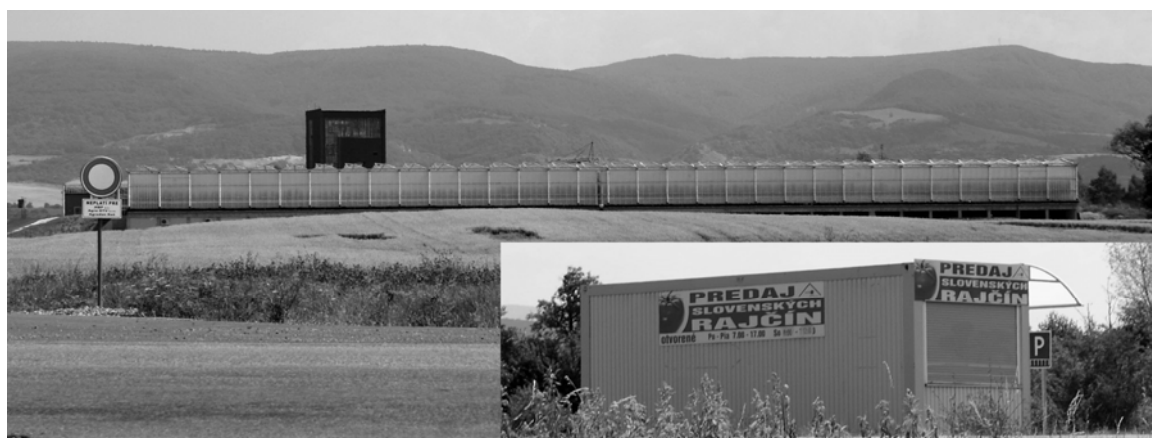
Obr.8: Miesto, kde stál v minulosti Zberný tábor / Tábor nútených prác (Foto: Ž. Novotná, 2013)

Z krajiny ale postupne miznú aj stopy jej nedávnej histórie. Banské veže, symboly priemyselného rozvoja regiónu, symboly prosperity, istoty, rozvoja. Technológie ťažby, spracovania, alebo prepravy suroviny nenávratne miznú. Jedna z dvoch veží už z krajiny zmizla. Pokiaľ budú odstránené aj ostatné budovy vrátane technickej infraštruktúry, stratí krajina v budúcnosti spojitosť s touto významnou etapou jej vývoja.

2.3 (Svetlá) budúcnosť

Vývoj krajiny Košských mokradí je momentálne pomerne neistý. Baníctvo a s ním spojený priemysel a rozvoj regiónu sú úzko spojené s politickou situáciou, dotačnými systémami. Podľa územného plánu mesta Nováky a podľa územného plánu Vyššieho územného celku Trenčianskeho samosprávneho kraja, spadá väčšina územia do oblasti Agropark a časť Laskár je určená ako rekreačné územie. Tento fakt umožňuje a poskytuje výborné podmienky pre vznik rekreačnej oblasti, ale zároveň nevylučuje možnosť poľnohospodárskeho využitia v oblasti. Pri poľnohospodárstve je treba prihliadať k ekologickej citlivosti územia a činnosti tomuto stavu prispôbiť. Podľa ÚP VUC Trenčín je celá oblasť označená ako priestor ekologicky narušený, konkrétne devastovaný ťažbou.

Ťažba uhlia ale neznamená iba negatívne narušenie prírodných podmienok. Znamená najvýznamnejšieho zamestnávateľa v regióne, najväčšiu produkciu hnedého uhlia na Slovensku a teda istotu zamestnania a zvýšenie životnej úrovne obyvateľov. V súčasnosti vznikla dcérska spoločnosť HBP, a.s. firma Agro GTV, ktorá sa zaoberá pestovaním rajčín v skleníkoch s rozlohou do 3 ha. Skleníky sú vyhrievané vznikajúcim prebytočným teplom z tepelnej centrálky vybudovanej na vykurovanie podzemia nováckeho uhoľného ložiska. Centrálka využíva na výrobu tepla geotermálny vrt a tepelnú energiu banských vôd. Technológia pestovania je na báze hydroponického roztoku.¹⁰

Obr. 9: Nové „aktivity baní“ – pestovanie rajčín (Foto: Ž. Novotná, 2013)

Už nie je možná obnova hydričného režimu územia a s ním spojené zvýšenie trvalej biodiverzity a prinavrátenie prírode blízkeho charakteru lužných biotopov. Je možná optimalizácia vodného režimu a zabezpečenie manažmentu, ktorý by zamedzoval postupnému zániku mokradí. Samozrejmosťou by mala byť systematická eliminácia nepôvodných invázných druhov. Nevylučuje sa ani potenciál vzniku nadregionálneho biocentra v oblasti predpokladaného vzniku novej vodnej plochy nad 11. ťažobným

¹⁰ Zber prvej úrody rajčín [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a .s. [10.8.2014] Dostupné z <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/tlacovy-servis/spravy2011>

úsekem a zároveň jeho využitie k rekreačným účelom. Jednotlivé obce však v procesoch územného a krajinného plánovania postupujú samostatne, často izolovane až nesúrodne.

3 Diskusia

Analýzy jednotlivých krajinných štruktúr sú výsledkom objektívneho popisu špecifických odborných podkladov – mapových podkladov, odborných analýz, vývoja územia. Aj napriek tomu je však možnosť odchýlok z dôvodu dynamického vývoja prostredia. Hodnotenie vzťahov medzi jednotlivými štruktúrami a ich posúdenie je však subjektívny pohľad autora, ktorý je síce založený na profesionálnych základoch a vzdelaní, ale zároveň je ovplyvnený osobným vzťahom k územiu. Európsky dohovor o krajine píše, že krajina znamená časť územia, tak ako ju vnímajú ľudia, ktorej charakter je výsledkom činností a vzájomného pôsobenia prírodných a/alebo ľudských faktorov¹¹. Plánovania a rozvoja oblastí sa miestni obyvatelia takmer nezúčastňujú. Je to dané historickým vývojom, vlastníckymi vzťahmi a nedostatkom informácií, osvedy a ochoty. Zároveň dochádza ku kolízii a prekryvaniu niekoľkých zákonov, ktoré znemožňujú jednoduché a jasné riešenie problematiky, alebo dlhé časové úseky spojené s ťažbou a obnovou krajiny po nej. Odhad vývoja situácie po ukončení ťažby je tiež iba vo forme prognózy a je možná jeho čiastočná zmena, alebo vznik nepredpokladaných javov.

4 Záver

Krajina Košských mokradí si nesie so sebou spomienky na ušľachtilú prácu a krásu života jej obyvateľov, ale aj na ich prešľapy a ťažké hriechy. Vymazaním týchto spomienok sa vzdávame vlastnej minulosti a minulosti krajiny. Krajina bez minulosti sa stáva krajinou bez duše – my v nej sme ako bez duše. Disharmónia vzťahov medzi jej jednotlivými zložkami robí krajinu ťažko čitateľnú, nesúrodú a komplikovanú. Chvilami krajina divočiny, inokedy krajina duchov, alebo kultúrna krajina poskytujúca ľuďom obživu vo forme bohatstva na jej povrchu aj pod ním. Veľmi komplikovaná a neľahká situácia pre starostu obce Koš, ktorý vníma zmeny v krajine spôsobené ťažbou ako limit, alebo obmedzenie. Neľahká situácia pre zástupcov orgánov ochrany prírody bojujúcich s rybármi a záhradkármi, ktorí sa iba vracajú na pôdu, ku ktorej ich viaže puto. Samotné záhrady vo vyst'ahovanej časti dediny, formy rekreácie, využívanie krajiny a aj samotného pohybu ľudí je nutné podriaďovať určitým pravidlám. Napríklad kontrolovať a zamedziť existencii nepovolených skládok a stavieb, poskytnúť možnosť dopravy k pozemkom, zabezpečiť údržbu spoločných priestorov, skladovanie a odvoz odpadu.

Zároveň by bolo vhodné využiť plochu, ktorá vznikne po 11. Ťažobnom úseku k rekreačným a športovým aktivitám. Potenciál rekreačného, športového, vzdelávacieho,

¹¹ Európsky dohovor o krajine. Florencia, 2000.

prípadne terapeutického prostredia je značný. Oblasť sa nachádza v dobrom dopravnom spojení z okolitých miest a obcí a poskytuje možnosť regionálneho rekreačného zázemia. Najvhodnejší by bol koncepčný rozvoj územia na základe krajinného plánu oblasti prekračujúcej hranice katastrov, ktorý by rešpektoval jednotlivé krajinné štruktúry a vzťahy medzi nimi. Ktorý by rešpektoval jedinečnosť, dramatický vývoj a hodnoty krajiny vrátane historických alebo negatívnych udalostí. Pamiatka na kaštieľ v Laskári, Tábor nútených prác, ale aj na samotnú banskú činnosť by mala zostať zachovaná pre ďalšie generácie. Jedine ak neopustíme našu minulosť a budeme na nej stavať, môžeme dosiahnuť harmóniu a vytvoriť kvalitné prostredie pre život náš aj ďalších generácií.

Landscape of Košské wetland is located at the confluence of the river Nitra and Handlovka in Prievidza district in Trenčín region. The part of the village Koš as well as whole village Laskár is extinct. The reason is the subsurface lignite mining.

Man colonized this site due to natural conditions suitable for agriculture, business and strategic position. This landscape has natural gradual development and rich history. Subsequent rapid and insensitive changes along with radical breaking of historical and cultural connectivity in 20th century caused the current inconsistent questionable state.

The first intervention in the landscape structure began in second half of the 20th century. The water mode was completely changed because of meliorations and urbanization followed by mining (underdrainage, displacement, or redirected the natural confluence into the artificial). The results of mining are flooded terrain depressions. The wetland biotopes are quickly evolved, with high ecological biodiversity. New technologies, the need for maximum energy uses and demand for labour brings neoplasms as hydroponic greenhouses, which use thermal water pumped by mining.

Next to natural values disappeared the cultural as well as family houses, buildings of community facilities, religious buildings but also cultural landmark mansion in Laskár (formerly the castle from the 14th century), or collecting Jewish camp. It was changed into the camp collected German after World War II. and into the camp of forced labour camp set for prostitutes and anti-states elements. The camp was destroyed without any memory and any possibility for people and landscape to face its existence

But there arose paradoxes of spatial planning, such as copy of the Gothic chapel in village Koš standing next to the original historically valuable chapel. The return of people into the landscape is disharmonic in the form of tourism, unregulated gardening, fishing, biking. People are coming back into the landscape. They take care about cemeteries, which is the only place to have survived without changes. At the same time they establish illegal landfills or building. Landscape of Košské wetlands loses its context. It loses connection with its history and development, landscape values are

changing and loosing. Stopping the mining should have for region irreversible economic consequences. Even the absence of cultural identity has to strong negative impact. The problem is not just physical displays of mining, but also the deleting of cultural and spiritual landscape marks and legislative frameworks of spatial and landscape planning, care of historical monuments, nature protection and mining.

Příspěvek vznikl na základě podpory při řešení projektu DF11P01OVV019 – Metody a nástroje krajinářské architektury pro rozvoj území, který naplňuje tematickou prioritu TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Literatura:

- (1) Rok 2013 v Hornonitrianskych baniach Prievidza [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014] Dostupné z: <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/tlacovy-servis/spravy2014>
- (2) O spoločnosti [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014] Dostupné z: <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost>
- (3) KOLEKTÍV AUTOROV (2006). *Expoatácia uhlia v 11. ťažobnom poli, Zámer činnosti podľa zákona NR SR č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie*. Prievidza: Hornonitrianske bane, a. s.
- (4) SLOVENSKÁ AGENTÚRA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA (2001). *Environmentálne hodnotenie úrovně životného prostredia v ohrozenej oblasti, Horná Nitra*. Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia.
- (5) *Prejavy dobývania* [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014] Dostupné z: <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/zivotne-prostredie/prejavy>
- (6) *O obci* [online]. Obec Koš [5.8.2014] Dostupné z: http://www.obec-kos.sk/?page_id=31
- (7) REMIÁŠOVÁ, M. – SURA, M. – ŠKANDÍK, I. (2000). *Projekt transferu gotickej časti kostola sv. Ondreja apoštola v obci Koš*, Banská Bystrica: Pamiatkový ústav Bratislava, Oblastný reštaurátorský ateliér.

- (8) ZRUBCOVÁ, S. – BÓNA, M. – VIRŠÍK, R. (1997). *Pamiatkový výskum Nováky – Laskár kaštieľ*. Národné pamiatkové a krajinné centrum, Slovenský ústav pamiatok a krajiny, krajské sídlo v Nitre.
- (9) *Zber prvej úrody rajčín* [online]. Hornonitrianske bane Prievidza, a. s. [10.8.2014]
Dostupné z: <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/tlacovy-servis/spravy2011>
- (10) *Európsky dohovor o krajine*. Florencia, 2000.

Kontakt:

Ing. Želmíra Novotná

Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta, Ústav plánování krajiny
Valtická 337, 69144 Lednice, e-mail: zelmira.novotna@gmail.com

NÁSTROJE OCHRANY RÁZOVITOSTI KRAJINY

Rozdílné nástroje ochrany charakteru krajiny a jejich koordinované použití

(Different Instruments of the Landscape Protection and their Coordinated Application)

Ivan VOREL – Simona ŠVECOVÁ

Dochované fragmenty a struktury krajinářských úprav, vznikajících v dlouhém časovém období, jsou spřízněné (typické) pro určité krajiny a vytvářejí jejich specifický obraz. Předmětem pozornosti je prostorová skladba – uspořádání – kompozice – vizuálně vnímatelných prostorů a hmotných složek (komponentů) – přírodních i civilizačních prvků a jejich struktur. Osobitost a individualita krajiny je společnou kvalitou kulturně historickou a estetickou. Tyto vlastnosti a hodnoty krajiny jsou chráněny jak památkovou péčí, tak ochranou přírody a krajiny a jsou zakotveny i v obsahu územně plánovacích dokumentů. Použití hledisek státní památkové péče a stání ochrany přírody jako limitů využití území společně s využitím možností zakotvení ochrany rozvoje krajinných hodnot do podkladů a koncepcí územního plánování představuje cestu k efektivní ochraně charakteru komponované kulturní krajiny.

1 Rozdílnost nástrojů ochrany

1.1 Úvod, pojmy krajiny a prostorové kompozice

Problematika krajiny, která se týká vizuálně vnímaných prostorových vztahů a pojmy, které se týkají vizuálně vnímaného charakteru, tvářnosti, obrazu krajiny a vizuální scény, výklady, pracující stzv. vizuální argumentací, se musí opírat o odpovídající pojetí základních pojmů. Jedná se především o pojem „krajina“, který je zakotven v zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Tato definice však pojmy vizuální argumentace nevyjadřuje. Vnímání krajiny jakožto podstatu věci obsahuje definice dle Evropské úmluvy o krajině: „*krajina znamená část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů*“ (EÚK, 2000). Obecně je nejjednodušším vyjádřením, použitelným v problematice prostorových vztahů, charakteru krajiny a vizuální scény pojetí, které definuje krajinu jako strukturu přírodních a civilizačních složek. Tato struktura se navenek projevuje vizuálně vnímaným obrazem krajiny – tvářností. Tím se dále dostáváme od pojmu tvářnosti k charakteru, rázovitosti, rozpoznatelnosti, podobě, osobitosti a svéráznosti krajiny.

Krajinu je možno chápat z hlediska vizuálního a pocitového vnímání jako skladbu hmotných prvků a struktur, které mají určitou polohu, dimenze a tvarovou výraznost. Takové prvky a jejich struktury tvoří skladbu více či méně uzavřených prostorů

a rozhraní a vizuálních předělů, vymezujících tyto prostory. Vzniká prostorová skladba – uspořádání – kompozice – vizuálně vnímatelných prostorů a hmotných složek (komponentů) – přírodních i civilizačních (prvků a jejich struktur). Tato prostorová skladba je tvořena složkami přírodními (terén, vodoteče a vegetační kryt) a složkami civilizačními – antropogenními (stavby, zástavba, dopravní stavby a stavby technické infrastruktury, projevy zemědělského, lesního či rybničního hospodaření v krajině).

Uspořádání přírodních složek krajiny vytváří základní osnovu prostorové kompozice. Jedná se především o tzv. trvalé krajinné struktury, kterými je (prakticky neměnný) georeliéf a síť vodotečí (závislá na georeliéfu), ale ve volné krajině také velké lesní celky, jejichž poloha a rozloha bývají neměnné během dosti dlouhých časových období. Tato základní osnova ovlivnila rozložení sídel v krajině a jejich vnitřní strukturu (ať se jedná o městečka či vesnice), vedení cest, rozložení dominantních a symbolických staveb apod.

1.2 Nástroje ochrany přírody

V oboru ochrany přírody je na několika místech – v různých částech zákona (114/1992 Sb.) – věnovaná pozornost vizuálním kvalitám krajiny, konkrétně krajinnému rázu, rázovitosti a charakteristickým rysům krajiny. Je to především obecná ochrana přírody, která pracuje s ochranou krajinného rázu a s přírodním parkem a promítá problematiku ochrany krajinného rázu i do oboru územního plánování (odst. (4) §12 zák. č. 114/81992 Sb.). Jedná se o poměrně rozsáhlou problematiku, která pracuje s řadou hledisek, pokrývajících význam přírodních, kulturních a historických charakteristik v rázovitosti krajiny. Mezi tzv. „zákonnými kritérii ochrany krajinného rázu“ se objevuje také VKP, jehož ochrana dle dikce § 3, písm. b) zák. č. 114/1992 Sb. může i samostatně (bez ohledu na §12) přispívat mimo jiné i k zachování estetických hodnot a typického vzhledu krajiny.

Ochrana krajinného rázu dle §12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, nezahrnuje všechny aspekty ochrany vizuálního obrazu krajiny, ale vytváří svými pojmy a zákonnými kritérii ochrany krajinného rázu určitý průnik mezi zájmy ochrany přírody a památkové péče. Jedná se o pojmy uváděné v §12, jakými jsou kulturní a historická charakteristika místa či oblasti a kulturní dominanty. Kulturní a historická charakteristika zahrnuje mnoho aspektů od hmotných stop kultivace a přetváření krajiny a osídlení a hospodaření v krajině až po nehmotné – duchovní významy. Stejně tak pojem kulturní dominanty může zahrnovat i význam dominantních rysů krajiny. To vše se významně uplatňuje v kulturní historické krajině, jejíž obraz je velmi často osobitý právě významem kulturního dědictví krajiny.

Značná pozornost ochraně krajinného rázu, rázovitosti a charakteristických rysů krajiny je věnována krajině ve velkoplošných zvláště chráněných územích. Jedinečnost souladu přírodních hodnot, dochovanosti charakteru osídlení a jednotlivých sídel

v krajinném rámci, charakteristické a esteticky atraktivní krajinné scenérie – to vše spoluvytváří osobitost a individualitu krajiny, podloženou cenností přírodního prostředí a harmonií segmentů kulturní krajiny. Na území CHKO leží celá řada kulturních nemovitých památek a lokalit s územní ochranou – památkových zón či rezervací. Pozornost, věnovaná osobitosti krajiny se tak prolíná mezi ochranou přírody a krajiny a památkovou péčí. Tuto skutečnost berou v úvahu preventivní hodnocení krajinného rázu území CHKO, která jsou zpracovávána pro všechny CHKO se snahou o sjednocení metodiky AOPK.¹

1.3 Nástroje památkové péče

Památková péče představuje propracovaný systém péče o kulturní hodnoty území. Problematika krajiny se v zákoně č. 20/1987, o státní památkové péči, objevuje explicitně pouze v §6 Památkové zóny, dle kterého je možno část krajinného celku, který vykazuje významné kulturní hodnoty, prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany. Jedinečnosti, osobitosti a individuality krajiny se však týkají nepřímo i další ustanovení památkového zákona, která zmiňují ochranu kulturních nemovitých památek a národních kulturních památek a obecně památkových zón a rezervací.

Památková péče poskytuje údaje pro Územně analytické podklady obce ve smyslu §25–29 zák. č. 183/2006 Sb. (stavební zákon). Jsou to jevy, které vysloveně souvisí s charakterem krajiny a s jejími vizuálními kvalitami – památkové rezervace a zóny (včetně krajinných památkových zón – KPZ), nemovité kulturní památky, nemovité národní kulturní památky, památky UNESCO, urbanistické hodnoty, regiony lidové

¹ V letech 1995 až 2003 byly vypracovány pro šestnáct CHKO studie preventivních hodnocení krajinného rázu. Tyto studie se v současné době aktualizují v návaznosti na zpracování plánů péče o CHKO. Jedná se o studie pro CHKO Blaník, Broumovsko, Český kras, Český ráj, České středohoří, Jeseníky, Jizerské hory, Litovelské Pomoraví, Moravský kras, Orlické hory, Pálava, Třeboňsko, Slavkovský les, Žďárské vrchy, Železné hory a Šumava.

Metodické požadavky AOPK vycházejí zejména z hodnocení doc. Ing. arch. J. Löwa a doc. Ing. arch. Ivana Vorla, CSc. a z prací: LÖW, J. – MÍCHAL, I. (2003). *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce a VOREL, I. – BUKÁČEK, R. – MATĚJKA, P. – CULEK, M. – SKLENIČKA, P. (2004). *Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. Praha: ČVUT.

Objektivizace pohledu na hodnocení krajinného rázu je uchopena prostřednictvím obsahové náplně estetické hodnoty, která je chápána v závislosti na estetické normě. „*Estetická norma je určitým filtrem, který v určité době, v určité zeměpisné šířce a délce, v určitém kulturním prostředí ovlivňuje způsob estetického vnímání, cítění a prožívání. Estetická norma je závislá na celé škále společenských vlivů. (...) Estetické hodnoty krajiny jsou tvořeny jednak hodnotami emocionálními a jednak hodnotami obsahovými. Právě obsahové hodnoty jsou pro vnímání a hodnocení krajiny velmi specifické.*“ (SKLENIČKA – VOREL, 1999).

architektury, historicky nebo architektonicky významné stavby a soubory, architektonicky cenné stavby a soubory, významné stavební dominanty, místa významné události. Jsou to jevy, které mohou představovat kulturní dominanty, dominantní rysy, cennosti fyzické povahy, jako např. zachované urbanistické struktury vesnic v návaznosti na členění plužiny, typické siluety vesnic a městeček s architektonickými dominantami, regionálně typické formy sakrální či profánní architektury a lidových staveb apod. Dochází tak k propojení památkové péče a územního plánování a vznikají možnosti k zakotvení identifikovaných hodnot do územně plánovacích podkladů a záměrů k ochraně a rozvíjení hodnot do koncepčních částí územně plánovací dokumentace na úrovni krajů i obcí.

1.4 Nástroje územního plánování

Je zřejmé – a výše uvedené zmínky o propojení ochrany přírody a památkové péče s nástroji územního plánování to potvrzují – že vtělení ochrany krajinného rázu do nástrojů územního plánování je základní a výchozí podmínkou pro včasné uplatňování požadavků na ochranu krajinného rázu. Územní plán je v podstatě „dohodou“ o využívání a změnách ve využívání území, vypracovanou jak na základě přání obyvatel (zadání ÚPD), tak na základě odborných východisek teoretických, vědeckých a uměleckých. Je proto nutno vstupovat do koncepcí a preventivně uplatňovat požadavky na ochranu krajinného rázu. Je nutno vstupovat do základních bodů tvorby územního plánu, kterými jsou urbanistická koncepce a koncepce uspořádání krajiny, do vymezení ploch s rozdílným způsobem využití a stanovení základních podmínek ochrany krajinného rázu.

Dle Přílohy č. 7 k Vyhlášce č. 500/2006 Sb., se koncepční úkoly územního plánu týkají také krajinářské problematiky. Jedná se o:

- o Urbanistickou koncepci
- o Koncepci uspořádání krajiny
- o Vymezení zastavitelných ploch
- o Vymezení ploch přestavby
- o Vymezení systému sídelní zeleně

Koncepce rozvoje územní obce (§43, odst. (1) zákona č. 183/2006 Sb.) – zastavěného i nezastavěného území – obsahuje *urbanistickou koncepci* (UK) a *koncepci uspořádání krajiny* (KUK). UK a KUK jsou v územním plánu vyjádřeny prostřednictvím *plošného (funkčního) a prostorového uspořádání* (Příl. č. 6, odst d) Vyhl. 500/2006 Sb.)

Urbanistická koncepce (UK) *vytváří podmínky pro harmonický rozvoj sídel a sídelní struktury* v prostoru, který zahrnuje též krajinu (krajinu nezastavěného území a krajinné prvky a struktury zastavěného území). UK se prolíná s KUK (VOREL – SKLENIČKA – POLÁČKOVÁ, 2011).

Koncepce uspořádání krajiny (KUK) *vytváří podmínky pro harmonické využívání krajiny a pro ochranu a rozvoj krajinných hodnot v nezastavěném území a týká se i krajinných prvků a krajinné struktury zastavěného území*. KUK doplňuje UK především

v aspektech využívání krajiny funkcemi produkčními i mimoprodukčními a v aspektech ochrany a rozvoje přírodních a kulturních hodnot a estetických kvalit krajiny (ÚÚR, 2013).

Jedná se o podmínky pro ochranu, obnovu a rozvoj přírodních a kulturních hodnot a estetických kvalit krajiny, zejména pro zachování a posílení ekologické stability a ochranu biologické diverzity, o podmínky reagující na potřeby úměrného sociálního a ekonomického rozvoje, o podmínky pro rekreační využití krajiny a o zachování a vytváření vizuální atraktivnosti a estetických kvalit krajiny.

KUK se týká struktury nezastavěného území a krajinných prvků a krajinné struktury zastavěného území (celoměstský systém zeleně, struktury nezastavitelných ploch krajinné zeleně atd.). KUK doplňuje urbanistickou koncepci v aspektech využívání krajiny a ochrany krajinných hodnot. Koncepce uspořádání krajiny (KUK) je v územním plánu zakotvena zejména prostřednictvím podmínek funkčního (plošného) a prostorového uspořádání území. Dle Přílohy č. 7 k Vyhl. č. 500/2006 Sb., odst. (1), písm. f) – stanovení podmínek pro využití ploch s rozdílným využitím včetně základních podmínek ochrany krajinného rázu např.

- O výškové regulace výstavby²,
- O charakteru a struktury zástavby,
- O stanovení rozmezí výměry pro vymezení stavebních pozemků,
- O a intenzity jejich využití.

Podle Vyhl. č. 500/2006 Sb. §4, odst. (1) ÚAP obsahují podklady pro rozbor udržitelného rozvoje území zahrnující *zjištění a vyhodnocení stavu a vývoje území, jeho hodnot, limity využití území*. K pojmu *zjištění a vyhodnocení stavu a vývoje území, jeho hodnot* je možno konstatovat následující (Vorel et al., 2014). V případě jevů č. 17 a 18 (oblast krajinného rázu a jeho charakteristika, místo krajinného rázu a jeho charakteristika) se jedná o identifikaci znaků přírodní, kulturní a historické charakteristiky a o zjištění jejich hodnot (formou hodnotové klasifikace). K těmto

² Návrh podmínek prostorového uspořádání, včetně základních podmínek ochrany krajinného rázu (například výškové regulace zástavby, intenzity využití pozemků v plochách). Formulací podmínek prostorového uspořádání může ÚP zafixovat základní kompoziční členění území (např. při dohodnuté potřebě ochránit historicky cenné krajinářské úpravy apod.) či stanovit standardy pro preventivní ochranu krajinného rázu dohodnuté s příslušným orgánem ochrany přírody a krajiny. Bylo by vhodné stanovit standard pro plošné a prostorové uspořádání a pro podmínky ochrany krajinného rázu potřebné pro dohodu s orgánem ochrany přírody a současně, aby byl vytvořen odpovídající prostor pro tvůrčí přístup při zpracovávání konkrétních projektů. Standardy pro vyjadřování ochrany krajinného rázu na úrovni ÚP bude nutno dohodnout tak, aby byla na jedné straně zajištěna ochrana jednoznačných hodnot území a na straně druhé byl ponechán dostatečný prostor pro invenci a kreativitu při řešení podrobnější dokumentace (RP apod.) autorizovanými architekty (VOREL – SKLENIČKA – POLÁČKOVÁ, 2011).

poznatkům lze dospět provedením preventivního vyhodnocení území z hlediska krajinného rázu podle užívaných metodických postupů.

Jev č. 17. podkladu pro RURÚ obce bude obsahovat vymezení (delimitaci) hranic oblasti krajinného rázu a definici znaků krajinného rázu a jejich hodnotovou klasifikaci za účelem definování hodnot krajinného rázu.

Jev č. 18 podkladu pro RURÚ obce bude obsahovat vymezení (delimitaci) hranic místa krajinného rázu a definici znaků krajinného rázu a jejich hodnotovou klasifikaci za účelem definování hodnot krajinného rázu.

Pojem „*zjištění a vyhodnocení stavu a vývoje území, jeho hodnot*“ je třeba chápat tak, že budou identifikovány a klasifikovány znaky a hodnoty jednotlivých charakteristik. V územně analytických podkladech obce nejsou explicitně definovány ochranné podmínky k ochraně identifikovaných znaků a hodnot krajinného rázu. Způsob ochrany krajinného rázu v zastavěném území řeší územní nebo regulační plán na základě dohody s orgánem ochrany přírody. V případě, že podmínky nebylo možno dohodnout, je k umístování a povolování staveb jakož i k dalším činnostem, které by mohly změnit či snížit krajinný ráz nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody.

S tím souvisí i pojetí krajinného rázu jamko limitu využití území. Podle Ústavu územního rozvoje je v seznamu limitů, v části 5 „Ochrana přírody a krajiny“ pod položkou 5.1.107 zařazena „Ochrana krajinného rázu“. Ochrana krajinného rázu představuje limit využití území, a proto územní nebo regulační plán musí zakotvit ochranu krajinného rázu do podmínek plošného a prostorového uspořádání vyplývajících z urbanistické koncepce a koncepce uspořádání krajiny. Orgán ochrany přírody rozhoduje o respektování ochrany krajinného rázu jakožto limitu využití území.

Důvod limitu spočívá v ochraně krajinného rázu v daném místě nebo oblasti před činnostmi snižujícími jeho estetickou a přírodní hodnotu a v tom, že zásahy do krajinného rázu mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování VKP, ZCHÚ, kulturních dominant krajiny, harmonického měřítko a vztahů v krajině. Limit je vyjádřen souhlasem orgánu ochrany přírody (§ 12, odst. (2) Zák. č. 114/1992 Sb. – *souhlas orgánu ochrany přírody je nezbytný k umístování a povolování staveb jakož i k dalším činnostem, které by mohly změnit či snížit krajinný ráz*).

2 Závěr

Pozornost věnovaná tématu ochrany krajinného rázu se postupně vyvíjela od diskusí k pojmům a jejich použití, k metodickým postupům identifikace klíčových znaků krajinného rázu a k příkladům dobré (i špatné) praxe v použití §12 zákona č. 114/1992 Sb. v praxi ochrany přírody a krajiny. Od případových hodnocení se pozornost postupně přesouvá k prevenci v ochraně krajinného rázu a k zakotvení dostatečných opatření k jeho ochraně a rozvinutí v plánovacích nástrojích. Dnes je již zřejmé, že v pozornosti

věnované kulturní (historické) krajině je nutno nacházet shodu v cílech postupů a snažení památkové péče a ochrany přírody a krajiny a v průmětech těchto oborových zájmů do nástrojů územního plánování.

Preserved fragments and structures of the landscape architecture, originating during the long period, are typical for a certain landscape and create its specific image. The object of attention is a spatial structure – arrangement – composition – of visually perceptible spaces and material components – natural and civilization elements and their structures. Originality and individuality of the landscape is a common cultural historical and aesthetic quality. These properties and values of the landscape are protected both by monument protection and protection of nature and landscape and are also embodied in the content of territorial planning documents. Application of views of the state protection of monuments and the state protection of nature as limits for exploitation of the territory together with a possibility to embody the protection of landscape values development to the planning documents and conceptions of territorial planning represents a way to the effective protection of the composed cultural landscape character.

Příspěvek byl vytvořen za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

Literatura:

- (1) *Evropská úmluva o krajině*. Rada Evropy; ETS 176, 2000.
- (2) *Limity využití území*. ÚÚR Brno, aktualizace k 06/2013, dostupné: <http://www.uur.cz>.
- (3) Zákon š. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.
- (4) Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.
- (5) Vyhláška č. 420/2008 Sb., kterou se stanoví náležitosti a obsah plánu ochrany památkových rezervací a památkových zón.
- (6) Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon).
- (7) Vyhláška č. 500/2006 Sb. o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti

- (8) <http://www.ochranaprirody.cz/obecna-ochrana-prirody-a-krajiny/krajiny-raz-a-vystavba/>
- (9) SKLENIČKA, P. – VOREL, I. (eds.) (1999). *Péče o krajinný ráz cíle a metody*. Praha: ČVUT.
- (10) VOREL, I. – SKLENIČKA, P. – POLÁČKOVÁ, V. (2011). *Metodický rámec koncepce uspořádání krajiny (KUK) jako součásti územního plánu; pracovní verze*. Praha: MŽP
- (11) VOREL, I. – KUPKA, J. – ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, K. – ŠVECOVÁ, S. (2014). *Plzeň – územní studie preventivní hodnocení krajinného rázu v Plzni, údaje pro ÚAP pro území města Plzně – jev 17 a 18. ÚKR města Plzně*.

Kontakty:

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice, e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

Ing. arch. Simona Švecová

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice, e-mail: simona.svecova@fsv.cvut.cz

Úloha územního plánování v tvorbě a ochraně krajiny – možnosti a problémy

(Land-use planning part in landscape protection, management and planning - potential and problems)

Dagmar SAKTOROVÁ

Ochrana krajiny je zákonem svěřena zejména ochraně životního prostředí, ale také památkové péči a územnímu plánování. Každý z těchto rezortů chápe ochranu krajiny svým vlastním způsobem, každý má však svá omezení. Územní plánování přistupuje k území z mnoha různých hledisek a má tedy největší šanci hájit hodnoty krajiny komplexně a plánovat její rozvoj v souladu s požadavky ochrany přírody, kulturního dědictví a v neposlední řadě jejích obyvatel.

1 Ochrana krajiny podle zákona o ochraně přírody a krajiny a zákona o státní památkové péči

Orgány ochrany životního prostředí jsou z hlediska ochrany krajiny „první na řadě“. Už z druhého odstavce §2 zákona č. 114/1992 Sb, o ochraně přírody a krajiny, je zřejmé, že předmětem zájmu je zde zejména „živá“ příroda, tj. ochrana rostlin a živočichů včetně jejich stanovišť, dále ochrana vodního režimu, ekologických systémů a horninového prostředí. Zmíněna je sice také spoluúčast v procesu územního plánování a stavebního řízení s cílem prosazovat vytváření ekologicky vyvážené a esteticky hodnotné krajiny, ale orientace na přírodní složku krajiny výrazně převládá. Problematický je výklad §12, jehož předmětem je krajinný ráz a jeho ochrana. Definice krajinného rázu, kterým je podle zákona zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je poněkud mlhavá. S potřebou zachování významných krajinných prvků a zvláště chráněných území se příslušný orgán ochrany přírody vypořádá snadno, větší problém je s poněkud neurčitými a v legislativních předpisech nedefinovanými pojmy jako jsou kulturní dominanty krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině. Také díky tomu, že k tomuto paragrafu nebyla za dobu platnosti zákona vydána vyhláška, vzniklo široké spektrum odborných názorů, výkladů a přístupů. Jednou krajní polohou je názor, že problematiku, která nemá jednoznačné významy, má velký podíl subjektivních hledisek a poskytuje proto různé možnosti výkladu, nelze legislativně uchopit a neměla by být řešena zákonem. Takový názor je podpořen nekonzistentním přístupem orgánů ochrany přírody k rozhodování ve věci ochrany krajinného rázu a též využívání §12 pro záležitosti, které s krajinným rázem nemají nic společného. S tím souvisí i kritické výhrady vůči odbornému vybavení orgánů ochrany přírody a jejich kompetenci k posuzování otázek estetiky krajiny a kulturněhistorických hodnot. Na opačné straně

spektra stojí (v praxi uplatňované) postoje, v jejichž důsledku pracovníci orgánů ochrany přírody a krajiny zasahují do řešení staveb – tedy do problematiky, která je výhradně v kompetenci autorizovaných osob (Vorel, 2006).

Krajina je vždy s výjimkou pralesa více nebo méně ovlivněná člověkem, více nebo méně antropomorfní neboli kulturní, přírodní čili divoká (Cílek et al., 2005). Přitom nelze paušálně konstatovat, že čím je krajina méně antropomorfní, tím je hodnotnější a naopak. Krajina je ve smyslu Evropské úmluvy o krajině (ETS 176, 2000) prostředím života lidí a lidé mají právo v ní zanechat svou stopu, ale měla by to být v každém případě stopa „kulturní“.

Kulturní krajinu chrání také orgány památkové péče. Přestože krajinu a sídla od sebe nemůžeme oddělit, sídlo je součástí krajiny a krajina je součástí sídla, zaměřuje se zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, především na ochranu jednotlivých objektů a jejich souborů – městských a vesnických památkových rezervací a zón. Památková péče sice zahrnuje i kategorii krajinných památkových zón, bylo na celém území české republiky vyhlášeno dosud pouze 24 památkových zón (z toho 5 v poslední době) a s vymezování nových se příliš nespěchá, zejména z obavy před administrativní zátěží – požadavku správního řízení, jež by mělo být zahajováno pro jakékoli úpravy všech nemovitostí na území těchto zón (Kučová – Stroblová – Weber, 2013). V praxi pak dochází k bizarním stavům, kdy jsou např. chráněna jednotlivá zastavení – sochy na křížové cestě, a ne významná křížová cesta jako celek, která je emblematickým prvkem v krajině. Může pak snadno nastat situace, kdy si vlastník pozemku postaví mezi zastavení křížové cesty stánky s občerstvením nebo nechá zalesnit vršek kopce s významnou kulturní dominantou. Naštěstí existují i pozitivní příklady – areál poutního kostela Panny Marie Pomocné na Uhlířském vrchu u Bruntálu je chráněn jako kulturní památka včetně hodnotné čtyřřadé lipové aleje.

Obr. 1: Kulturní dominanta v krajině – poutní kostel na Uhlířském vrchu u Bruntálu (Foto: archiv MSK, 2013)

2 Možnosti ochrany a tvorby krajiny v územním plánování

2.1 Nástroje územního plánování a ochrana krajiny

Územní plánování chrání krajinu podle stavebního zákona (č. 183/2006 Sb.). Ve veřejném zájmu chrání a rozvíjí přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Přitom chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti. Nástroji územního plánování jsou politika územního rozvoje ČR, zásady územního rozvoje, územní plán, regulační plán, územní studie a územně analytické podklady.

Politika územního rozvoje České republiky (PÚR ČR) je celostátní koncepcí územního plánování, která koordinuje územně plánovací činnost krajů a obcí. Tento dokument má i nadnárodní přesah, zajišťuje implementaci dokumentů Evropské unie, vztahujících se k územnímu rozvoji¹. V republikových prioritách PÚR ČR je ve vztahu ke krajině například deklarována potřeba zachovat její jedinečný ráz jako živého, v čase proměnlivého prvku a požadavek na umísťování rozvojových záměrů do co nejméně konfliktních lokalit z hlediska možného negativního ovlivnění krajiny.

Zásady územního rozvoje (ZÚR) jsou územně plánovací dokumentací pro území kraje. Stavební zákon a prováděcí vyhlášky ukládají ZÚR vymezit specifické krajiny a stanovit jejich cílové charakteristiky, tj. stav, ke kterému by měl vývoj krajiny směřovat. Bohužel se díky absenci jednotné metodiky každý kraj vypořádal s tímto úkolem po svém a vyhodnocení území z hlediska krajinných hodnot není v jednotlivých krajích vzájemně srovnatelné. K nepochopení problematiky přispěl i nepřesný překlad Evropské úmluvy o krajině implementovaný do stavebního zákona, kde je v české verzi stanoven úkol „vymezit své vlastní typy krajiny na celém svém území“, kdežto v anglické verzi „to identify its own landscapes throughout its territory“, což lze spíše přeložit jako „vymezit vlastní (specifické) krajiny na svém území“. V prováděcím předpise² byl (do jeho novelizace účinné od 1.1.2013) díky nepřesnosti překladu uveden jako součást ZÚR „výkres oblastí se shodným krajinným typem“. Kraje v tomto duchu vymezily na svém území několik krajinných typů ve smyslu opakujících se „druhů krajiny“. Teprve v rámci aktualizací ZÚR jsou na podkladu pořízených územních studií napravovány chyby původních postupů.

Zásady územního rozvoje ve svém úsilí chránit hodnotnou krajinu narážejí na několik úskalí. Prvním je odpor některých obcí, které považují snahu o jakoukoli regulaci na svém území za zásah do svých kompetencí a neváhají se bránit soudně. Problém se

¹ např. Územní agenda EU, Lipská charta o udržitelných evropských městech, Evropská úmluva o krajině, Lisabonská/Göteborská strategie atd.

² Vyhláška č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti

v poslední době týká hlavně větrných elektráren, které, pokud jsou umístěny na hranici obce, jejím obyvatelům nemusí vadit (a znamenají příjem do obecního rozpočtu), ale sousední obce a okolní krajinu mohou významně negativně ovlivnit. Přitom je třeba si uvědomit, že kraje jiné území než území obcí nemají a pokud chtějí na svém území cokoli regulovat, nutně musí zasáhnout do území obcí. Dalším problémem je „zákaz“ podrobnosti územního nebo regulačního plánu v ZÚR nebo ve vyhodnocení jejich vlivů na udržitelný rozvoj území. Vysoká míra obecnosti zde může mít za následek příliš proklamativní znění zásad a tím jejich faktickou nefunkčnost.

Nejčtenějším druhem územně plánovací dokumentace je územní plán (územní plán obce). Ten má obsahovat koncepci uspořádání krajiny (územní systém ekologické stability, prostupnost krajiny, protierozní opatření, ochranu před povodněmi, rekreaci, dobývání ložisek apod.), ať už v rámci urbanistické koncepce nebo samostatně. Součástí územního plánu je také stanovení podmínek prostorového uspořádání, včetně základních podmínek ochrany krajinného rázu (například výškové regulace zástavby, charakteru a struktury zástavby, stanovení rozmezí výměry pro vymezení stavebních pozemků a intenzity jejich využití). Obdobně jako u ZÚR platí, že územní plán nesmí obsahovat podrobnosti regulačního plánu nebo územního rozhodnutí. Jaké podrobnosti to jsou, je zřejmé z ustanovení přílohy prováděcí vyhlášky pro regulační plán: podrobné podmínky pro vymezení a využití pozemků, podrobné podmínky pro umístění a prostorové uspořádání staveb veřejné infrastruktury, podrobné podmínky pro ochranu hodnot a charakteru území, podrobné podmínky pro vytváření příznivého životního prostředí atd. V zásadě tedy územní plán reguluje zástavbu, kdežto regulační plán stavby.

Obr. 2: Půdorysná stopa obce Brumovice – Císařské otisky stabilního katastru z roku 1836 (ČÚZK) a ortofotomapa z roku 2012 (Geodis Brno, spol. s r.o.)

Podkladem pro koncepci ochrany krajiny v územně plánovací dokumentaci jsou územně analytické podklady, průzkumy a rozborů a územní studie. Územně analytické podklady (ÚAP) by měly obsahovat nejen hodnoty chráněné zákonem (VKP, chráněná území), ale také „nepřirodní“ hodnoty kulturní krajiny, jako je např. hodnotné umístění sídla v krajině, hodnotná půdorysná stopa sídla, jeho silueta atd. Bohužel zde opět chybí

metodika a často také dostatečná odbornost pořizovatele ÚAP. Pro kvalitní návrh územního plánu se proto jeví jako nezbytné doplňující průzkumy a rozborů zpracované projektantem.

Územní studie jsou většinou zadávány odborníkům, a protože nejsou příliš svázány právními předpisy, umožňují řešit krajinu na různě velkém území v různé podrobnosti. Problémem je však opět chybějící metodika a nedostatek odborníků – krajinářů s přesahem do urbanismu a územního plánování.

2.2 Koncepce krajiny v územním plánu

Co může koncepce uspořádání krajiny v územním plánu řešit? V praxi se setkáváme s tím, že krajina je to, co zbyde, když se navrhnou zastavitelné plochy. Mimo ně a zastavěné území je navržen často pouze územní systém ekologické stability. Územní plán by však měl minimálně vytvořit podmínky pro zlepšení prostupnosti krajiny nebo alespoň zabránit jejich dalšímu zhoršování. Mnohé cesty v krajině díky kolektivizaci zemědělství zanikly a stálo by za to je obnovit, někdy ale takový záměr narazí na odpor vlastníků pozemků. Přesto pozitivní příklady existují – v malé obci Kelníky na Zlínsku se podařilo obnovit historickou cestu, která podstatně zlepšila dostupnost obce. Územní plán by měl také zlepšit nebo alespoň zachovat provázanost krajiny se sídlem a zamezit vzniku „sídelní kaše“, tj. stavu, kdy sídla ztrácejí pevné obrysy³ a zástavba se přelévá do volné krajiny, kterou postupně zaplňuje tak, že výsledkem je souvisle zastavěné území se vzájemně prorostlými sídly, tj. území, které není prostupné pro biotu ani pro člověka.

Prostorová regulace v územním plánu se týká hlavně regulace zástavby (viz výše) a měla by se používat výhradně tam, kde to má smysl, kde byly zachovány hodnoty sídla včetně jeho krajinného rámce, které stojí za to chránit a rozvíjet. Hodnotou může být například již zmíněný zachovalý půdorys kompaktní návesní nebo lesní lánové vsi (Láznička, 1956), silueta sídla, historické krajinné struktury v podobě hranic plužin, zapojení přírodního prvku do organismu města, kompozice veřejného prostoru atd. Zachování struktury zástavby (např. blokové, uliční, s orientací štítovou nebo okapovou do veřejného prostranství) by mělo být podmínkou všude tam, kde by například nevhodnou zástavbou proluk mohla být urbanistická koncepce vážně narušena. Pro architektonicky a urbanisticky cenná území by v územním plánu měla být stanovena podmínka pořízení regulačního plánu nebo alespoň územní studie. Naopak tam, kde žádná koncepce není patrná, zástavba nemá jiný než chaotický charakter a architektura staveb je jen výrazem dobových možností a vkusu stavebníků, nemá smysl za každou cenu regulovat a je třeba se spíše zaměřit na opatření proti nadměrnému úbytku volné

³ Charakteristickým rysem klasické střeoevropské krajiny byl kontrast mezi sídlem, zemědělskou půdou a lesem. Sídla byla sevřená, obklopená zónou zahrad, pak nastupovaly polnosti a pastviny (Cílek et al., 2004)

krajiny. Dále platí, že nové rozvojové plochy by měly být navrhovány pouze v rozsahu odpovídajícím velikosti sídla, nikoli s kapacitou, která by, pokud by byla naplněna, velikost sídla znásobila (Löw at al., 2009).

Obr. 3: Historické krajinné struktury – plužiny v Holčovicích (Foto: archiv MSK, 2013)

Volná krajina je hodnotou sama o sobě. To si uvědomíme při návštěvě velmi hustě zastavěných území, například v zemích Beneluxu. Možnost vyjít si po práci jen tak do přírody je hodnotou, kterou bychom měli zachovat i pro příští generace. Domnívám se, že to je také naplněním klíčové věty z preambule Evropské úmluvy o krajině: „(...) *krajina je všude důležitou součástí kvality života lidí: v městských oblastech a na venkově, v narušených oblastech stejně jako v oblastech vysoce kvalitních, v oblastech pozoruhodných i běžných.*“ Nelze dělit krajinu na hodnotnou (tu chráníme) a tu ostatní, ke které jsme lhostejní (Cílek et al., 2004).

Vážným problémem, na kterém má svůj kus viny i územní plánování, je pokračující zábor zemědělské půdy. Přesto, že obyvatel v českých zemích nepřibývá, zemědělská půda mizí závratným tempem⁴. Pro mnohé ochránce přírody není jedna z jejích složek - orná půda – významnou hodnotou. Koeficient ekologické stability (KES)⁵ ornou půdu řadí mezi nestabilní prvky, v podstatě na roveň s antropogenizovanými plochami, jako je např. betonové parkoviště nebo zástavba, přestože pole a parkoviště nebo průmyslová hala hrají v krajině docela jinou roli. Zájem na ochraně orné půdy před zastavěním má někdy pouze příslušný dotčený orgán ochrany zemědělského půdního fondu, který jen těžko odolává tlakům „restitučního urbanismu“, jenž je důsledkem stavu, kdy pro vlastníka není pronájem orné půdy hospodářícímu zemědělci zvlášť výhodný, zatímco

⁴ Rozsah zastavěných a ostatních ploch se v ČR meziročně v roce 2012 zvýšil o 2 204 ha, tedy o 0,26%, od roku 2000 o 26.366 ha, tj. o 3, % (Cenia – Klíčové indikátory životního prostředí 2013). Přitom počet obyvatel za stejné období vzrostl pouze o 2,3% (ČSÚ 2013)

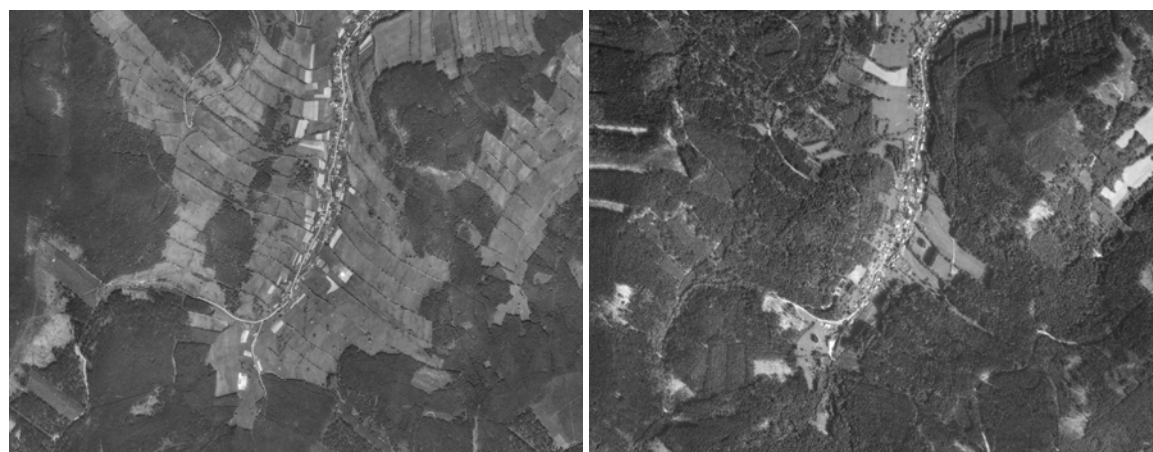
⁵ Koeficient ekologické stability (KES) je poměrové číslo a stanovuje poměr ploch tzv. stabilních a nestabilních ve zkoumaném území.

pomocí územního plánu nebo jeho změny se pozemky zdarma nebo vcelku levně mohou stát mnohem lukrativnějšími (Vaculíková, 2012).

Obr. 4: Příklad „restitučního urbanismu“ – nekoncepční zábor orné půdy (Ortofoto: Geodis Brno, spol. s r.o., Foto: archiv MSK)

Zvláštní pozornost je třeba věnovat také ochraně bezlesí. I u nás se setkáváme s tlakem na zalesňování míst, kde les neroste. Děje se tak pod praporem ozeleňování krajiny, ač jde mnohem spíš o zakládání plantáží na úkor biologicky cenného bezlesí. Veřejnost má pořád tendenci vnímat les jako tu pravou přírodu a nevidět přitom, že o pořádný les (s přirozenou druhovou skladbou) často nejde a bezlesí je často cennější – přinejmenším proto, že v našich zeměpisných šířkách je ohroženější (Storch, 2014).

Obr. 5: Přírůstek lesa na úkor bezlesí – Petrovice – letecký snímek z roku 1955 (Ortofoto: Cenia, VGHMÚř Dobruška) a z roku 2012 (Ortofoto: Geodis Brno, spol. s r.o.).

Bezlesí je součástí kulturní krajiny, historicky doprovázelo každé vznikající sídlo i samotu, protože zemědělství bylo i ve vyšších polohách nezbytným zdrojem obživy. Mezi lety 2000 až 2007 vzrostla plocha lesních pozemků v ČR o 14 tis. ha, zatímco plocha

zemědělské půdy poklesla za stejné období o 31 tis. ha⁶. Přitom úbytek bezlesí (přirozenou sukcesí i plánovanou výsadbou) můžeme pozorovat už od padesátých let srovnáním tehdejších leteckých snímků s dnešními. Někteří projektanti územních plánů si již tyto skutečnosti uvědomují a v podmínkách využití území např. stanovují potřebu ochrany nezalesněných pozemků, které tvoří spolu s lesem charakteristickou mozaiku podhorské krajiny.

3 Závěr

Územní plánování teprve hledá cestu k tvorbě a ochraně krajiny, ale tuto snahu by rozhodně nemělo vzdávat právě kvůli šanci komplexního přístupu k problematice, přístupu, který dokáže zahrnout historické souvislosti vzniku kulturní krajiny, ochranu přírody, ochranu architektonických a urbanistických hodnot i potřeby lidí, kteří v krajině žijí.

By Czech legal system, the landscape protection is entrusted to the Environmental Protection authorities, but also to the Heritage Preservation and Land Use Planning administration as well. The landscape protection is interpreted by each branch in its own particular way and with its own set of limitations. Land Use Planning deals with a land from different points of view and therefore it has the best opportunity to perform it in most complex manner, planning a development in compliance with demands of environment protection, heritage preservation and human well-being, as well.

Literatura:

- (1) VOREL, Ivan (2006). Krajinový ráz a jeho ochrana. *Ochrana přírody* 61, č. 9, 10.
- (2) CÍLEK, Václav – DRESLEROVÁ, Dagmar – HÁJEK, Pavel – POKORNÝ, Petr – SÁDLO, Jiří (2005). *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála.
- (3) KUČOVÁ Věra – STROBLOVÁ, Lenka – WEBER, Martin (2013). Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu v České republice prostřednictvím institutu krajinových památkových zón (SWOT analýza). *Zprávy památkové péče* 73 (4).
- (4) LÖW & SPOL., s.r.o. (2009). *Urbanistický manuál sídel na území NP Šumava*. SFŽP.

⁶ Zpráva o stavu lesa a lesního hospodářství ČR v roce 2010, MZe ČR.

- (5) CÍLEK, Václav – MUDRA, Pavel – LOŽEK, Vojen – ŠPRYŇAR, Pavel. (2004). *Vstoupit do krajiny. O přírodě a paměti středních Čech*. Praha: Dokořán.
- (6) VACULÍKOVÁ, Marie (2012) *Vliv územního plánu na ochranu přírody a krajiny*. Ekocentrum Koniklec.
- (7) STORCH, David (2014): Věda z Marsu. Úskalí ekologie podle Google Earth aneb Jak je důležité neplést si sóju s pralesem. *Respekt*, roč. 25 (č. 26).
- (8) LÁZNIČKA, Zdeněk (1956). *Typy venkovského osídlení v Československu*. Práce brněnské základny ČSAV, sešit 3, spis 338, ročník XXVIII.

Kontakt:

Ing. arch. Dagmar Saktorová

Krajský úřad Moravskoslezského kraje, 28. října 117, 702 08 Ostrava
e-mail: dagmar.saktorova@kr-moravskoslezsky.cz

Krajina chráněných krajinných oblastí často vyniká osobitostí a nezaměnitelností krajinné scény tkvící v prolnutí znaků přírodní i kulturní charakteristiky. Fotografie zachycují CHKO Český kras. (Foto: J. Kupka, 2008; I. Vorel, 2008)

Krajinný ráz – předmět ochrany v CHKO

(Landscape character – subject of protection in the Protected Landscape Areas)

Vladimír MIKEŠ

Chráněné krajinné oblasti (CHKO) jsou vyhlášovány za účelem souhrnné ochrany hodnot, které z velké části odpovídají zákonné definici krajinného rázu. Zonace CHKO, jako silný nástroj ochrany, zohledňuje především přírodní hodnoty území. Správy CHKO mají dostatek podkladů pro diferencovaný přístup k ochraně krajinného rázu, především díky zpracovaným studiím preventivního hodnocení krajinného rázu. Příspěvek se zabývá možnostmi, jak s informacemi o diferenciaci přírodních i kulturně-historických hodnot v rámci území pracovat, s důrazem na nástroje územního plánování. Územně plánovací dokumentace by měla zohledňovat skutečnost, že krajiný ráz je de facto jedním z předmětů ochrany v CHKO.

1 Pohled do minulosti: účel zřizování CHKO

Vyhlašování velkoplošných zvláště chráněných území v České republice (a dříve i v Československu) probíhá již řadu desetiletí. Nejstarší chráněnou krajinnou oblastí (dále také „CHKO“) je Český ráj, v původních hranicích vyhlášený již v roce 1955. Většina dalších CHKO byla zřízena od šedesátých do počátku devadesátých let minulého století, tedy ještě před vznikem a schválením současného zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (dále také „zákon o ochraně přírody a krajiny“). Pohledem do zřizovacích listin jednotlivých CHKO¹ lze snadno ověřit fakt, že na charakteristické či typické hodnoty území, které je třeba chránit, bylo pohlíženo jako na celek sestávající jak z hodnot přírodních, tak z hodnot vzniklých v důsledku lidské činnosti. Ve zřizovacích listinách CHKO se objevují formulace odkazující také na kulturně historické hodnoty oblastí, např. na objekty lidové architektury nebo zachovanou urbanistickou strukturu. Tyto kulturně historické hodnoty – stejně jako hodnoty čistě přírodní – jsou ve zřizovacích listinách CHKO zmiňovány proto, že pro danou oblast typické, charakteristické. Platný zákon o ochraně přírody a krajiny definuje chráněnou krajinnou oblast jako „rozsáhlé území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů, s dochovanými památkami historického osídlení“ (§25 odst. 1 zák. 114/1992 Sb.). Zřizovací listina pro CHKO Český les, která byla připravována a vyhlášena již v době platnosti stávajícího zákona o

¹ Zřizovací listiny všech CHKO (s výjimkou CHKO Šumava) je možné nalézt na stránce: <http://www.ochranaprirody.cz/statni-sprava/legislativa/zrizovaci-listiny-chko/>.

ochraně přírody a krajiny (rok vyhlášení 2005), uvádí, že „*Posláním oblasti je... zachování typického charakteru krajiny...*“. Nová zřizovací listina CHKO Český ráj z roku 2002 (vydaná v souvislosti s rozšířením oblasti) rovněž obsahuje sdělení, že posláním oblasti je zachování typického charakteru krajiny. Navíc listina odkazuje také přímo na pojem „krajinný ráz“, když říká, že „*Oblast tvoří rozsáhlé území s harmonicky utvářenou krajinou, pískovcovým reliéfem a skalními městy, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů, četnými rybníky, potoky a kulturními památkami, které dotvářejí charakteristický krajinný ráz.*“ Chráněné krajinné oblasti byly tedy vždy v minulosti vyhlášovány za účelem souhrnné ochrany přírodních i kulturních hodnot určitého území.

1.1 Zonace a bližší ochranné podmínky CHKO

Zákon o ochraně přírody a krajiny se věnuje v části třetí zvláště chráněným územím i konkrétně chráněným krajinným oblastem, na jejichž území ukládá hospodářské využívání podle zón ochrany a určuje tzv. základní ochranné podmínky pro celé území CHKO i pro jednotlivé zóny. Zonace i ochranné podmínky pro CHKO jsou stanoveny především s ohledem na ochranu přírodních hodnot území. Kulturně historické hodnoty tedy nelze prostřednictvím základních ochranných podmínek ochránit. Některé chráněné krajinné oblasti mají však ve svých zřizovacích listinách, v tzv. bližších ochranných podmínkách uvedené zásady, sdělující, že „*investoři a projektanti staveb na území oblasti musí dbát toho, aby architektonické řešení nových staveb nebo změn bylo v souladu s charakterem oblasti z hlediska estetického a ekologického začlenění staveb do krajiny*“ a že „*je nutné stavební činnost sladit s posláním a zájmy oblastí*“². Tyto zásady týkající se nové výstavby v chráněných krajinných oblastech v podstatě pouze jinými slovy rozvíjejí základní teze o zachování stávajícího typického charakteru oblastí.

1.2 Krajinný ráz v CHKO: obecná či zvláštní ochrana?

Část druhá platného zákona o ochraně přírody a krajiny se věnuje nástrojům obecné ochrany přírody a krajiny, mezi něž patří také ochrana krajinného rázu. Obecná ochrana přírody a krajiny se uplatňuje i ve velkoplošných zvláště chráněných územích, což platí také pro ochranu krajinného rázu. Porozumění vztahu mezi ochranou *typického charakteru* území chráněných krajinných oblastí a mezi obecnou ochranou *krajinného rázu* na území celé České republiky je klíčové pro srozumitelnost rozhodovacích procesů na území chráněných krajinných oblastí ve vztahu k potenciálním rozvojovým záměrům a jejich investorům.

² Viz zřizovací listiny CHKO Blanský les, CHKO Broumovsko, CHKO Litovelské Pomoraví, CHKO Poodří a CHKO Železné hory.

2 K obsahu pojmů „krajinný ráz“ a „typický charakter krajiny“

Přestože stávající zákon o ochraně přírody je v platnosti již více než 20 let, k ustanovení §12 o ochraně krajinného rázu nebyl dosud vydán výklad, který by sjednotil postup orgánů veřejné správy při jeho aplikaci. Byla sice publikována řada teoretických prací i metodických návodů, avšak nikdy nedošlo k uznání či certifikaci konkrétního postupu ze strany příslušného ústředního orgánu státní správy, tedy Ministerstva životního prostředí. I v současnosti je tak možné se setkat s velmi různorodými přístupy k ochraně krajinného rázu, vycházející z různé míry pochopení významu základních pojmů resp. z různých úhlů pohledu na danou problematiku. Jednoduchá definice pojmu krajinný ráz v zákoně o ochraně přírody a krajiny říká, že je to „*zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti*“. Definice byla podrobena mnoha analýzám, sledujícím zejména potřebu praktické využitelnosti výsledného nástroje. Vztah mezi pojmy „charakter krajiny“ a „krajinný ráz“ popsali např. Vorel a Kupka (2011), kteří zmiňují také analogické pojmy z anglického a německého jazyka a u zákonného termínu „krajinný ráz“ zdůrazňují význam vizuálního projevu a estetické hodnoty krajiny.

Definice jednotlivých pojmů, které se vyskytují v souvislosti s ochranou krajinného rázu v zákoně o ochraně přírody a krajiny, obsahuje *Metodický postup posouzení navrhované stavby, činnosti nebo změny území na krajinný ráz* (Vorel et al., 2004), kde jsou podrobně popsány jednotlivé charakteristiky (přírodní, kulturní, historická) a také souhrnně „charakteristika krajinného rázu“, která je „*dána druhem a uspořádáním krajinných složek, prvků a jevů nebo jejich souborů, které se podílejí na vzniku rázu krajiny; jedná se o charakteristiky přírodní, kulturní a historické, které vnímáme jako soubor typických znaků*“. Výklad pojmu „krajinný ráz“ lze tedy teoreticky redukovat rozložením na jednotlivé „charakteristiky“ (zmiňované rovněž přímo v příslušném zákonném ustanovení). Celek ale nemusí být prostým „součtem“ částí, neboť jednotlivé charakteristiky spolu souvisejí, nejsou myslitelné samy o sobě. Ostatně, i uvedený metodický postup (Vorel et al., 2004) říká, že „*Krajinný ráz je vyjádřením vztahů přírodních, socioekonomických a kulturně-historických vlastností dané krajiny*.“ Literárně znějící pojem „krajinný ráz“ zahrnuje širší obsah, než je možné postihnout pouze s využitím exaktních metod a postupů reagujících na jednu zákonnou definici. Přesto dává pojem smysl i mimo úzkou komunitu specialistů, neboť určitým způsobem vyjadřuje potřebu souhrnné ochrany vizuálně vnímaného přírodně kulturního prostředí, ve kterém žijeme.

2.1 Význam pojmů ve vztahu k legislativě Spolkové republiky Německo

Výše zmíněný metodický postup (Vorel et al., 2004) doslova uvádí, že „*Pojmu „krajinný ráz“ odpovídá pojem „charakter krajiny“ (Landscape Character, Landschaftscharakter), vyjádřený především morfologií terénu, charakterem vodních toků*

a ploch, vegetačního krytu a osídlení.“ V novější práci již Vorel a Kupka (2011) takovou analogii neuvádějí, neboť uvedené cizojazyčné ekvivalenty mají v našich podmínkách poněkud jiný význam. Např. v sousední Spolkové republice Německo není ochrana věcného obsahu pojmu „Landschaftscharakter“ legislativně zakotvena takovým způsobem jako v České republice ochrana krajinného rázu. Na celostátní úrovni německý stavební zákon ani německý zákon o ochraně přírody a krajiny³ s pojmem „Landschaftscharakter“ nepracují, v obou předpisech se vyskytuje pouze z hlediska ochrany hodnot blízký, ale významově přece jen poněkud odlišný pojem „Landschaftsbild“ (krajinný obraz). Pojem „Landschaftscharakter“ se v německé legislativě vyskytuje pouze ve speciálních předpisech pro konkrétní chráněná území. Dílčí analýzu pojmů „krajina“, „krajinný obraz“ a „krajinný ráz“ na příkladu užití v Evropské úmluvě o krajině a v německém i českém zákoně o ochraně přírody a krajiny, potvrzující odlišnost jednotlivých přístupů, provedla ve své disertační práci Langarová (2010), která se daným tématem zabývala i ve svém příspěvku ve sborníku k jedné z předchozích konferencí (2011).

Pojmy z legislativy různých států nejsou přenositelné bez znalosti místního kontextu. Příklad užití dvou různých pojmů v legislativě sousedního Německa však potvrzuje, že snaha odlišit „běžnou“ ochranu krajinného rázu na území celé republiky od „speciální“ ochrany krajinného rázu v chráněných územích není pouze specifikem České republiky. Při hledání přesného českého ekvivalentu německého pojmu „Landschaftscharakter“ se nabízí možnost nahlédnout – ostatně také podle německého vzoru – opět do zřizovacích listin chráněných krajinných oblastí. Formulace „typický charakter krajiny“, která se nachází ve zřizovací listině CHKO Český les z roku 2005, splňuje tento účel zřejmě nejlépe, mimo jiné i proto, že přídavné jméno „typický“ ukazuje jednoznačnou vazbu na konkrétní území.

2.2 Vazba pojmu „krajinný ráz“ na konkrétní část území

Pojem „krajinný ráz“ se v zákonném znění vztahuje k „místu či oblastí“ a i v praktickém hodnocení krajinného rázu (jak preventivním, tak případovým) je rovněž vždy specifikováno konkrétní území. Příslušnost konkrétní úlohy ke konkrétní lokalitě je jistě logická a předpokladatelná, nicméně může vést až k otázce (která je v úřední praxi skutečně příležitostně pokládána), zda „je krajinný ráz přítomen“ všude, nebo jen někde. Možné pochybnosti o celeoplošné platnosti ustanovení §12 zákona o ochraně přírody a krajiny vycházejí také např. z názvů územně analytických podkladů obcí – jevů č. 17 „Oblast krajinného rázu a její charakteristika“ a č. 18 „Místo krajinného rázu a jeho charakteristika“ uvedených v příloze č. 1 vyhlášky č. 500/2006 Sb., o územně

³ Předpisy jsou dostupné on-line na oficiální stránce spravované Spolkovým ministerstvem spravedlnosti: <http://www.gesetze-im-internet.de/>

analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, v platném znění (dále také „vyhláška 500/2006 Sb.“). Snadnou a samozřejmou odpovědí na tyto pochybnosti je fakt, že každé místo či oblast, ať již je vymezeno jakýmkoli způsobem, má nějakou přírodní, kulturní či historickou charakteristiku,⁴ tudíž lze hovořit o krajinném rázu na celém území republiky. Z praktických důvodů se krajinný ráz neposuzuje např. v kompaktní zástavbě měst nebo v rozsáhlých průmyslových areálech, nicméně obecně a teoreticky tomu nic nebrání. Rozdíl však není v přítomnosti, či nepřítomnosti krajinného rázu, ale v tom, zda se v daném území krajinný ráz posuzuje, či nikoli.

2.3 Vztah ochrany krajinného rázu k požadavkům Evropské úmluvy o krajině

Zásady formulované v Evropské úmluvě o krajině⁵ vycházejí z jiných předpokladů, jiných základních pojmů a jejich definic, než ochrana krajinného rázu, nicméně existuje jistý společný úběžník, kterým je zachování přírodních i kulturně historických hodnot v krajině. Evropská úmluva o krajině pracuje – v oficiálním českém překladu – s pojmem „cílová charakteristika krajiny“. V anglicky publikované verzi textu se objevuje výraz „landscape quality objective“, proto se objevují pochopitelné tendence překládat výraz jako „cílové kvality krajiny“. Úmluva také používá za účelem zdůraznění lokálních specifik často termín „krajina“ v množném čísle („landscapes“), který byl v českém překladu dokumentu převeden na termín „krajinné typy“. V minulých letech docházelo k pokusům implementovat principy Evropské úmluvy o krajině do územně plánovací dokumentace, zejména do zásad územního rozvoje krajů, skrze typologii krajiny⁶, případně skrze vymezování oblastí se shodným krajinným typem a následné stanovení cílových charakteristik krajiny. Jak dokazuje např. Švecová (2012), která svým způsobem shrnula praxi v této oblasti do roku 2012, takový způsob implementace Evropské úmluvy o krajině nezohledňuje dostatečně individuální hodnocení konkrétních typů krajín, ale především nijak nekoordinuje zájmy ochrany hodnot v krajině – konkrétně nijak nezohledňuje zájem ochrany krajinného rázu. V současné době jsou cílové charakteristiky krajiny stanovovány i jinými sofistikovanými způsoby,⁷ nicméně dochází tím k zavádění dalších odborných termínů, k vymezování dalších „krajinných oblastí“ v území, což nepřispívá k obecné srozumitelnosti řešené problematiky. Přínos jakékoli metody a

⁴ Zásadní vliv *charakteristiky* místa či oblasti (bez ohledu na způsob vymezení) na ochranu hodnot je podrobněji popsán v příspěvku, který je součástí sborníku z předchozího ročníku konference (Mikeš, 2013).

⁵ Evropská úmluva o krajině, SEV č. 176, Rada Evropy, 20.10.2000

⁶ V roce 2005 byla zpracována Typologie české krajiny (LÖW & SPOL., s.r.o., Projekt VaV/640/1/03, Brno 2005), kterou některé krajské úřady využily jako územně analytický podklad pro zpracování zásad územního rozvoje.

⁷ Viz např. Cílové charakteristiky krajiny Moravskoslezského kraje, Atelier T-plan, s. r. o., 2013.

koncepce na úrovni kraje lze odpovědně vyhodnotit až poté, co je zahrnuta do územních plánů jednotlivých obcí a její výsledky jsou prakticky uplatněny při rozhodování v území.

Při stanovování cílových charakteristik krajiny se řeší obdobný typ problémů jako při ochraně krajinného rázu. Také je klíčové vztáhnout charakteristiku ke konkrétní lokalitě. Také jde o to, zachytit „typický charakter krajiny“. Vztah mezi ochranou krajinného rázu a cílovými charakteristikami krajiny dobře vystihuje závěr Švecové (2012): *„Existuje mnoho politik, sdružení i státních organizací, které chrání krajinu, její nepostradatelné funkce pro člověka a koordinují další zásahy do krajiny jako takové především z hlediska udržitelného rozvoje území. Problémem zůstává, že názorů na způsob takové ochrany je nespočetně a vzhledem k tomu, že se jedná o komplexní multidisciplinární problematiku, je velmi obtížné najít správný a jednotný směr.“*

Vyhlašování chráněných krajinných oblastí nikdy v minulosti nemělo nic společného s cílovými charakteristikami či kvalitami krajiny ve smyslu Evropské úmluvy o krajině (mimo jiné i kvůli tomu, že naprostá většina chráněných krajinných oblastí byla vyhlášena před ratifikací úmluvy). Pokud ale existuje společný jmenovatel či úběžník v podobě ochrany určitých hodnot, pak má smysl i v terminologii a formulacích cílů zdůrazňovat spíše podobnosti a společné zájmy, než rozdíly.

3 Specifika charakteru krajiny v CHKO

Pod zákonnou definicí CHKO jako *„rozsáhlých území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů, s dochovanými památkami historického osídlení“* je možné si představit různé krajiny, ale vždy půjde o území, které v sobě kromě přírodních znaků nese prvky dlouhodobé a stabilní přítomnosti člověka v krajině v podobě kultivace zemědělských ploch a přizpůsobení osídlení potřebám hospodářského využívání krajiny. Rozdíl oproti národním parkům, které tvoří dle zákona o ochraně přírody a krajiny (§ 15 odst. 1) *„rozsáhlá území, jedinečná v národním či mezinárodním měřítku, jejichž značnou část zaujímají přirozené nebo lidskou činností málo ovlivněné ekosystémy, v nichž rostliny, živočichové a neživá příroda mají mimořádný vědecký a výchovný význam“*, je zřejmý. Národní parky jsou zřizovány zejména kvůli výjimečným přírodním hodnotám. Chráněné krajinné oblasti jsou vyhlášovány za účelem ochrany harmonické krajiny, ve které není přírodní složka v důsledku lidské činnosti výrazně potlačena, ale naopak obě složky jsou ve vzájemném souladu. Stávající charakter krajiny vychází z dlouhodobého vývoje – nemusí se vázat přímo ke konkrétnímu historickému období, ale je zřejmé, že krajina, včetně sídelní struktury se zásadně neproměnila v důsledku industrializace či přechodu na intenzivní zemědělské hospodaření. Jeden z obrazů, které vyvolá asociace na pojem „chráněná krajinná oblast“ může vypadat např. takto: roztroušené venkovské chalupy na svahu mezi loukami, pastvinami, solitérními stromy, případně jasně zřetelnými hranicemi plůžiny, to vše ohraničené lesními porosty. Krajinná idyla.

Obr. 1: Jedna z možných představ „ideální“ krajiny v CHKO. Kuklík, Žďárské vrchy (Foto: V. Mikeš, 2011)

Co se stane, pokud vstoupíme do chráněné krajinné oblasti na její hranici? Poznáme, že se změnil charakter okolní krajiny? Hranice CHKO jsou často vedeny podél komunikací či jiných linií, kde je lze snadno vyznačit. Za informační cedulí tedy nezačíná jiná krajina, pouze území spadající do kompetence rozhodování jiného správního orgánu – zjednodušeně a s nadsázkou řečeno.

Pokud nelze poznat rozdíl mezi krajinou v chráněné krajinné oblasti a mimo ni přímo na hranicích, dalo by se čekat, že v rámci celé chráněné krajinné oblasti se alespoň nesetkáme s významnými zásahy do převažujícího charakteru území. Ani tento předpoklad však neplatí. Na území chráněných krajinných se vyskytují průmyslové zóny, panelová sídliště, velkokapacitní lomy, dálkové trasy produktovodů i další stavby či zařízení, jejichž vliv na přírodní i estetické hodnoty krajiny je minimálně problematický. Na jednu stranu se zdá pochopitelné, že řadu průvodních znaků současné (post)industriální krajiny lze pozorovat i přímo v chráněných krajinných oblastech, protože nejde o žádné skanzeny či jinak zakonzervovaná území. Na druhou stranu však takový stav vyvolává i otázky mířící až ke smyslu vyhlašování chráněných krajinných oblastí. Klíčem k uspokojivým odpovědím na tyto otázky je přístup ke kulturně historickým hodnotám na území chráněných krajinných oblastí.

Obr. 2: Za cedulí se charakter krajiny nemění. Nové Město pod Smrkem. (Foto: V. Mikeš, 2014)

3.1 Kulturně historická charakteristika krajiny v CHKO

Ačkoli zřizovací listiny chráněných krajinných oblastí obsahují zmínky o kulturních hodnotách, tato velkoplošná zvláště chráněná území jsou reálně vyhlášována převážně kvůli ochraně charakteristických přírodních hodnot. I v případě přijetí předpokladu, že je chráněná krajinná oblast vyhlášena za účelem ochrany „*harmonicky utvářené krajiny*“, bude téměř vždy silnějším argumentem „*charakteristický reliéf*“ a „*významný podíl přirozených ekosystémů*“, než „*dochované památky místního osídlení*“. Zatímco reliéf a ekosystémy jsou pro zařazení území do chráněné krajinné oblasti nepostradatelné, památky osídlení jsou doplňkem, třeshičkou na dortu, sdělením, že v této krásné přírodě blízké krajině také po staletí žili lidé. Praktickou stránku uvedeného přístupu představuje vymezování nových chráněných krajinných oblastí tak, aby obsahovaly co nejméně sídel, což usnadňuje zejména projednání hranic chráněného území se zástupci obcí. Příkladem může být opět CHKO Český les, která zahrnuje minimum stávajících sídel a dokonce byla vymezena ve dvou částech tak, aby neobsahovala koridor dálnice D5. Paradoxem je, že se v CHKO nachází řada zaniklých vesnic, které představují doslova „*památky místního osídlení*“, ačkoli tak úplně „*dochované*“ nejsou. S obnovou sídel se nepočítá, neboť od doby zániku sídel došlo

k posílení přírodní složky prostředí a často i ke vzniku nových přírodních hodnot. Kulturní hodnotu zdejší krajiny představují stopy historického, nikoli současného osídlení.

Specifikem chráněných krajinných oblastí tedy není samotná přítomnost kulturně historických hodnot, např. typické venkovské struktura osídlení a objektů lidové architektury, ale umístění těchto kulturních hodnot do krajinného rámce s charakteristickými přírodními znaky a hodnotami. Na otázku, čím se chráněné krajinné oblasti liší z hlediska kulturně historických hodnot krajiny od zbytku území republiky, lze sice obecně odpovědět: zasazením těchto hodnot do mimořádného přírodního prostředí. Pak ale neříkáme nic o tom, že je třeba chránit i zmíněné kulturní hodnoty – stačí ochránit přírodní prostředí.

Chráněné krajinné oblasti se vyznačují odlišným způsobem rozhodování, který je založen na podrobnějších informacích o území a jeho typickém charakteru. Správy CHKO mají k dispozici například studie preventivního hodnocení krajinného rázu, které obsahují popis znaků a hodnot krajinného rázu, diferenciaci území s návrhy ochrany krajinného rázu i další informace využitelné pro rozhodování v území jak na úrovni územně plánovací dokumentace, tak na úrovni jednotlivých záměrů. Obsah studií preventivního hodnocení krajinného rázu zadávaných ředitelstvím Agentury ochrany přírody a krajiny ČR byl podrobně představen během minulých ročníků konference (Kosejk – Heinzlová, 2010; Mikeš, 2013).

4 Specifika rozhodování v CHKO

Dlouhodobá praxe, vycházející ze znění §44 odst. 1 zákona o ochraně přírody a krajiny, spočívá v tom, že se správy CHKO snaží prostřednictvím závazných stanovisek zajistit, aby se nové stavby přizpůsobily stávajícímu typickému charakteru zástavby v daných oblastech. Taková praxe je již v současné době problematická, a to ze dvou téměř protichůdných důvodů. Za prvé, poslední novelizace §44 zákona o ochraně přírody a krajiny změnila jeho znění takovým způsobem, že jej nelze uplatňovat „v zastavěném území měst“, přičemž takové území lze definovat pouze podle zákona o obcích – jedná se o čistě správní členění, které nijak nesouvisí s tím, zda jde o území městského jádra či správně přidružené horské samoty. Z hlediska ochrany hodnot v krajině nelze na základě věcných kritérií obhájit „přísnější režim“ tam, kde je možné ustanovení §44 odst. 1 zákona o ochraně přírody a krajiny uplatnit, a „méně přísný“ tam, kde uplatnit nelze. Za druhé, ustanovení §44 zákona o ochraně přírody a krajiny říká sice, že správy CHKO vydávají závazná stanoviska, ale vždy je třeba uvádět, jaký konkrétní zájem, resp. zákonný předmět ochrany je stanoviskem sledován. Pokud se závazné stanovisko týká ochrany krajinného rázu, pak je třeba odkazovat rovněž na ustanovení §12 zákona o ochraně přírody a krajiny. Klíčovou otázkou při rozhodování představuje míra podrobnosti požadavků, které by měly stavební záměry v chráněných krajinných oblastech splňovat.

Které znaky a hodnoty krajinného rázu jsou nezbytné pro zachování typického charakteru krajiny v chráněných krajinných oblastech? V předchozím textu bylo mezi termíny „krajinný ráz“ a „typický charakter krajiny“ záměrně vloženo rovnítko a zároveň bylo řečeno, že jde o pojmy pracovní, jejichž plný význam je širší než umožňuje exaktní definice. Úřední praxe, jakkoli představovaná konkrétními lidmi, není schopna plně obsáhnout např. problematiku, která se týká identity krajiny, „genia loci“, paměti krajiny nebo duchovního významu místa. Tyto pojmy, v souvislosti s problematikou ochrany krajinného rázu vysvětlené např. Vorlem a Kupkou (2011) a běžně užívané v odborné a populárně naučné literatuře,⁸ vyjadřují natolik subtilní a multidisciplinární záležitosti zasahující navíc významně do oblasti společenských věd, že by bylo intelektuálně nepoctivé pokoušet se celé téma spoutat několika zákonnými ustanoveními. Typické členění fasády a výzdoba u objektů lidové architektury sice nepochybně souvisejí s typickým charakterem krajiny, ale z pragmatického pohledu takové detaily nejsou v souvislosti s ochranou krajinného rázu úředně uchopitelné. Už jen z toho důvodu, že hodnocení architektonického výrazu konkrétních současných staveb často přesahuje možnosti i kompetence příslušných pracovišť a navíc se obtížně objektivizuje. Vhodné řešení z hlediska úřední praxe proto představuje stanovení podmínek ochrany krajinného rázu pro určité plochy v územně plánovací dokumentaci, která je projednána se všemi dotčenými subjekty. Podrobnost podmínek ochrany krajinného rázu pak odpovídá podrobnosti příslušné územně plánovací dokumentace.

4.1 Územní, či regulační plán?

Podrobnost územního plánu za určitých okolností může stačit k zachování typického charakteru krajiny v chráněných krajinných oblastech. Zvláště po poslední novelizaci vyhlášky č. 500/2006 Sb. je možné do územního plánu zahrnout řadu podmínek, jejichž dodržení dostatečně zajistí ochranu krajinného rázu – kromě výškové regulace a intenzity zástavby jde také o podmínky vycházející z popisu „struktury a charakteru“ stávající *zástavby* (podrobnost takových podmínek ovšem nesmí dosáhnout úrovně regulačního plánu). Územní plán je nástrojem, který dokáže elegantně vyřešit otázku posuzování krajinného rázu ve větších sídlech městského charakteru. Stanovením výškové regulace zástavby, která patří mezi základní a nezpochybnitelné podmínky prostorového uspořádání v územním plánu, lze dosáhnout např. zachování typického obrazu sídla v krajině či omezit zásahy ovlivňující charakteristickou morfologii terénu v sídle. Pokud územní plán takovou podmínku neobsahuje, nejde o systémovou chybu v podrobnosti dokumentace, ale pravděpodobně o (ne)zájem některých subjektů, které se na pořízení, zpracování, projednání a schválení územního plánu podílejí. Mohou také nastat

⁸ Např. autory jako jsou Václav Cílek, Jiří Sádlo, Pavel Hájek, ale také Christopher Day či Christian Norberg-Schulz a další.

případy, kdy je stanovení výškové regulace nesmyslné či pro nové záměry diskriminující z důvodů existujícího stávajícího narušení hodnot krajinného rázu výškovými objekty.

Obr. 3: Zatímco z východní strany si město Broumov zachovalo charakteristickou siluetu, kterou je možné ochránit mj. i prostřednictvím výškové regulace v územním plánu, ze severozápadní strany bude důležitější spíše přechod sídla do volné krajiny (Foto: V. Mikeš, 2008 a 2013)

Pro území se soustředěnými urbanistickými hodnotami, které dotvářejí typický charakter krajiny, je vhodné pořídit regulační plán. Tato územně plánovací dokumentace umožňuje stanovit podmínky prostorového uspořádání pro *jednotlivé stavby* v podrobnosti, která by měla dostačovat pro ochranu krajinného rázu i v těch nejcennějších plochách na území chráněných krajinných oblastí.⁹ Na rozdíl od územního plánu, který má zpracována většina obcí na území České republiky, je u regulačního plánu klíčová samotná otázka pořízení této dokumentace. Zjednodušeně řečeno, kdo stojí o pořízení regulačního plánu (ať už jde o samotnou obec, či o jiný subjekt, např. správu chráněné

⁹ Krajinný ráz může být narušen i v důsledku úprav, které překračují podrobnost regulačního plánu – např. může jít o výraznou a netypickou barevnost či využití reflexních materiálů. Možnost takových úprav se však ve srovnání s koncepčním přístupem regulačního plánu k prostorovému uspořádání staveb jeví jako marginálie, už jen vzhledem k nižší životnosti povrchových materiálů oproti stálosti tvaru objektů.

krajinné oblasti), měl by jej také zaplatit. Řešením, které čeká na uvedení do praxe, je možnost financování regulačních plánů – alespoň v chráněných krajinných oblastech – z dotačních programů. Alespoň finanční argument proti pořizování regulačních plánů by tak ztratil relevanci.

4.2 Nejasnosti a krajní polohy ve výkladu legislativy

Nový stavební zákon z roku 2006 s sebou přinesl i novelizaci zákona o ochraně přírody a krajiny ve vztahu k ochraně krajinného rázu. Ustanovení §12 odst. 4 zákona o ochraně přírody a krajiny říká, že *„krajinný ráz se neposuzuje v zastavěném území a v zastavitelných plochách, pro které je územním plánem nebo regulačním plánem stanoveno plošné a prostorové uspořádání a podmínky ochrany krajinného rázu dohodnuté s orgánem ochrany přírody“*. Na první pohled jde o ustanovení, které má zjednodušit výkon státní správy tam, kde se příslušné subjekty na takovém zjednodušení dohodnou. Během doby platnosti tohoto ustanovení se však v praxi uplatňuje celá řada možných přístupů, vycházejících z různých výkladů této pasáže zákona. Často neexistuje oboustranná vůle ke skutečné dohodě o podmínkách krajinného rázu, a proto jedna či druhá strana hledá formální důvody, jak „dohodu“ uzavřít, nebo neuzavřít. Existují různé pohledy na to, zda je třeba „dohodu“ výslovně v územním plánu zmiňovat, či zda „dohoda“ vzniká automaticky schválením územního plánu.

Pořizovatelé územně plánovací dokumentace se někdy během zpracování a projednání územního plánu snaží o minimalizaci podmínek ochrany krajinného rázu v územním plánu a po jeho schválení trvají na tom, že krajinný ráz se dále posuzovat nebude, neboť existuje územní plán se zapracovanými (a vzhledem k projednání celého dokumentu i „dohodnutými“) podmínkami ochrany krajinného rázu. Takový přístup je ukázkou účelového výkladu ustanovení § 12 odst. 4, který má sloužit k tomu, aby byli potenciální investoři územním plánem co nejméně omezováni ve svých rozvojových aktivitách.

Správa CHKO zase může trvat na tom, že podmínky nelze dohodnout v potřebné podrobnosti, tak aby byla zajištěna dostatečná ochrana hodnot krajinného rázu. V praxi pak dochází k tomu, že do územního plánu se stanoví nějaké základní,¹⁰ snadno projednatelné podmínky, přičemž se odkazuje na nutnost dodržování dalších podmínek, vztahených přímo ke konkrétní lokalitě i záměru a vycházejících např. z bližších ochranných podmínek ve zřizovací listině chráněné krajinné oblasti, ze závěrů oborového dokumentu – preventivního hodnocení krajinného rázu, nebo obecně z charakteru okolní stávající zástavby. Nutno říci, že takový postup rovněž nevyjadřuje zřejmý „původní“

¹⁰ Ostatně vyhláška č. 500/2006 Sb. v platném znění hovoří u územního plánu o „základních podmínkách ochrany krajinného rázu“ (viz příloha 7 vyhlášky), zatímco u regulačního plánu hovoří o „podmínkách ochrany krajinného rázu“ (viz příloha 11 vyhlášky).

smysl ustanovení § 12 odst. 4 zákona o ochraně přírody a krajiny, nicméně naznačuje, že ke konkrétním plochám je třeba přistupovat individuálně a s rozdílnou podrobností podmínek ochrany krajinného rázu.

4.3 Diferencovaný přístup k plochám řešeným územně plánovací dokumentací

Základním předpokladem k tomu, aby bylo možné v praxi smysluplně uplatnit ustanovení § 12 odst. 4 zákona o ochraně přírody a krajiny, je diferencovaný přístup k jednotlivým plochám v rámci územního či regulačního plánu. Podmínky ochrany krajinného rázu by měly vycházet z popsaných hodnot stávající zástavby na konkrétní ploše, nikoli z účelového přístupu, za kterým stojí v pozadí zájem konkrétního investora, nebo naopak pracovníka úřadu, který se bojí, že jej zjednodušení agendy připraví o práci. Správy CHKO mají k dispozici – v rámci studií preventivního hodnocení krajinného rázu, ale i vlastní odborné činnosti – podrobné informace o tom, které části krajiny jsou krajinářsky cennější než jiné, která sídla nebo jejich části mají nejlépe zachovanou typickou urbanistickou strukturu, které části území mají charakter městské nebo průmyslové zástavby. Takové informace je možné poskytnout jako podklady o území (územně analytické podklady) pro pořízení územně plánovací dokumentace. Správy CHKO mají dostatek podkladů pro to, aby mohly sdělit pořizovatelům a zpracovatelům územně plánovací dokumentace informace, na kterých plochách postačí jako podmínka ochrany krajinného rázu výšková regulace (pohledově exponované části městských sídel apod.), nebo naopak které části krajiny resp. sídel jsou natolik krajinářsky cenné, že je třeba stanovit v rámci podmínek ochrany krajinného rázu podrobné prostorové uspořádání, které lze zajistit pouze regulačním, nikoli územním plánem. Správy CHKO mají také dostatek informací k vymezení ploch, kde je možné a účelné dosáhnout „dohody“ o podmínkách ochrany krajinného rázu na úrovni územního plánu, a kde naopak taková „dohoda“ možná není. Obecně lze říci, že při vstřícnosti zainteresovaných subjektů lze efektivní „dohody“ dosáhnout na většině ploch i v rámci chráněných krajinných oblastí. Přesto zde ale existují sídla nebo jejich části, kde je k ochraně urbanistických hodnot potřeba větší podrobnosti, než nabízí územní plán. Charakter sídla nebo jeho části může být jednoznačně určen tvarovými parametry staveb včetně typického sklonu střech. Pevně daná uliční čára rovněž určuje vzhled celého sídla. Speciální případ pak představují lokality s rozptýlenou zástavbou a samostatně stojící stavby nebo jejich soubory, které jsou vizuálně oddělené od zbytku sídla.

Jestliže je krajinný ráz jedním z hlavních předmětů ochrany chráněných krajinných oblastí a správy CHKO mají dostatek informací pro stanovení diferencovaných podmínek ochrany krajinného rázu v územně plánovací dokumentaci, pak by se tyto skutečnosti měly projevit na kvalitě i podrobnosti této dokumentace.

Obr. 4: Tvar střech a uliční čára určují celkový vzhled sídla, ale jako podmínky prostorového uspořádání by patřily až do regulačního plánu. Mníšek, CHKO Třeboňsko (Foto: V. Mikeš, 2014)

Protected Landscape Areas (PLA) have been promulgated for the purpose of protecting the summary values, which largely correspond to the legal definition of “landscape character”. Zoning PLA as a powerful protection tool takes into account the particular nature values in the region. The PLA authorities have sufficient evidence for a differentiated approach to the protection of the landscape character, especially processed through the prophylaxis of landscape character assessment. The paper deals with the possibilities of how information about the differentiation of natural and cultural-historical values within the work, with an emphasis on planning tool. Planning documentation should take into account the fact that the landscape character is de facto one of the objects of protection in the PLA.

Literatura:

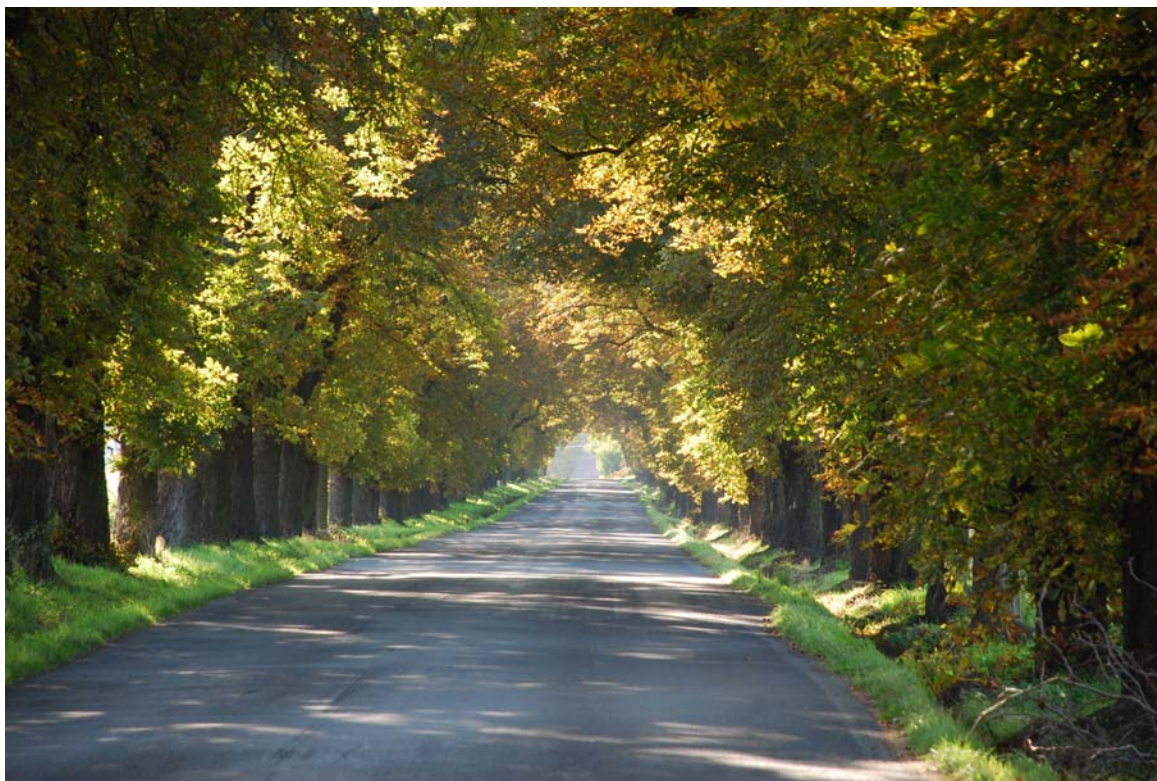
- (1) VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (2011). *Krajinný ráz. Identifikace a hodnocení*. Praha: ČVUT.
- (2) VOREL, Ivan – BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr – CULEK, Martin – SKLENIČKA, Petr (2004). *Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz – metodický postup*. Praha: ČVUT.
- (3) LANGAROVÁ, Kristina (2010). *Bewertung des Landschaftsbildes im Landkreis Zlin: Ein Methodenvergleich*. (disertační práce na „Institut für Landespflege, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg“).
- (4) LANGAROVÁ, Kristina (2011). *Nové výzvy krajinnému rázu*. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (eds.). *Krajinný ráz v sídlech. Sídla v rázu krajiny*. Praha: ČVUT.
- (5) MIKEŠ, Vladimír (2013). *Aktuální metodika preventivního hodnocení krajinného rázu pro CHKO a její vazba na územní plánování*. In: ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, Kateřina – KUPKA, Jiří (eds.). *Ochrana kulturní krajiny. Hledání cílů, možností a pravidel*. Praha: ČVUT.
- (6) ŠVECOVÁ, Simona (2012). *Možnosti využití územně plánovací činnosti k zajištění dostatečné ochrany krajiny jako kulturní identity naší země*. In: HOLUBEC, Pavel – VODNÝ, Roman (eds.). *Perspektivy území: udržitelné vazby, střety a rozvoj*. Praha: ČVUT.
- (7) KOSEJK, Jaromír – HEINZELOVÁ, Hana (2010). *Studie preventivního hodnocení krajinného rázu v CHKO a některé další činnosti AOPK ČR v oblasti ochrany krajiny*. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (eds.). *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. Praha: ČVUT.

Kontakt:

Ing. Vladimír Mikeš

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR

Kaplanova 1/1931, 148 00 Praha 11 – Chodov, e-mail: vladimir.mikes@nature.cz

Pro území krajinné památkové zóny Osovsko jsou aleje a stromořadí emblematickým krajinným prvkem spoluvytvářejícím osobitost zdejší kulturní krajiny. Osovská alej památných stromů zde vytváří hlavní osu historické krajinné kompozice. (Foto: J. Kupka, 2013)

Identifikace a zachování genetického potenciálu alejových dřevin v Čechách

(The identification and preservation of genetic potential of alley species in Bohemia)

Jan HENDRYCH – Jiří OBDRŽÁLEK – Jiří ŽLEBČÍK

Problematika alejí v Čechách je chápána nejen z hlediska jejich genetického potenciálu, ale i stran významu kulturního, historického, památkářského, estetického a v neposlední řadě i s ohledem na jejich uplatnění a často nepostradatelný význam v tradičním obrazu české krajiny. Popisovaný projekt je přínosný svým rozsahem, komplexností zvolené tematiky, mezioborovým charakterem a přesahy. Je kladen důraz jak na teoretické (rozsáhlá mapová dokumentace a databáze alejí), tak na praktické aspekty (přemnožování alejových stromů). V současné době v rámci projektu evidujeme více než tři tisícovky alejí a stromořadí, které odpovídají výše uvedeným charakteristikám. Geneticky, kulturně, historicky a esteticky významné stromy z těchto alejí a stromořadí jsou průběžně identifikovány a podrobovány přemnožování pro zachování jejich genofondu.

1 Úvod

Pro českou krajinu spoluutvářenou činností člověka je typické ostrůvkovité rozložení hájů, lesů, pastvin, polí a lidských sídel. Nejlépe to můžeme pozorovat při leteckém pohledu. Zde mezi menšími prvky zeleně výrazně vynikají různě dlouhé linie alejí. Ty často determinují nebo dotvářejí samotný charakter krajiny, míst krajinného rázu. Aleje krajinu zabydlují, vnášejí do ní lidský řád a spoluvytváří krajinu kulturní. Nakonec odrážejí i přirozenou snahu člověka po uspořádaném prostoru. Mnohé aleje jsou ukryty v okolí zámků, v parcích, oborách, lesích a ve městech (Hendrych et al., 2011a,b). Účelem těchto výsadeb bylo také poskytnout stín a osvěžení pěším poutníkům a povozům, stejně jako zpevnění a zvýraznění cest a usnadnění orientace. Se stoupajícími dopravními nároky a požadavky na šířku komunikací aleje z naší krajiny postupně, leč vytrvale, mizí. Přitom právě nyní by měly značný význam nejen pro zachování mnohých rostlinných i živočišných druhů a vytváření prostupných koridorů a nik mezi kulturními loukami a biologicky málo hodnotnými poli. Dodnes nedoceněný je jejich význam pro místní mikroklima, retenci vody a další důležité aspekty (Hendrych, 2003), které jsou předmětem řešení tohoto projektu.

Aleje často ukrývají stromy značného stáří, z nichž některé jsou evidovány jako památné a státem chráněné stromy. Tyto dřeviny jsou našim klimatickým poměrům dobře přizpůsobeny a překonaly i mnohé extrémní situace, kterých nyní stále přibývá;

příkladem mohou být i stromy, jež jsou součástí městské zeleně či doprovázejí rušné dopravní komunikace, musí navíc ve zvýšené míře tolerovat i zabetonování a vydláždění okolí, utužení půdy, odvod srážek do kanalizací, zasolení půdy, exhalace a další stresory (Hendrych, 2010a). Je zřejmé, že na mnoha místech v těsné blízkosti významnějších dopravních komunikací nelze aleje zachovat v jejich původní historické podobě, ale na druhé straně vznikají i nová stanoviště vhodná pro výsadby, či dochází k novým výsadbám na lokalitách, kde v minulosti aleje a stromořadí již existovaly. Je lépe při nich dát přednost potomstvu z osvědčených populací před sazenicemi alejových stromů importovaných z teplejších jižních či přímořských oblastí. Také věk stromů, i když výrazně přesahuje ten lidský, je omezen. Je proto třeba zachovat genetický potenciál našich alejí pro kulturní krajinu a pro příští generace. Naše práce z obecného hlediska tedy z části spočívá v nalezení a popsání cenných alejí a jejich dřevin. Z těch pak lze optimálními postupy přemnožovat vybrané vhodné jedince.

2 Materiál a metodika

Z hlediska výběru druhů stromů pro naše současné a budoucí aleje je nutno si uvědomit, že ne všechny dřeviny jsou ideální. Za perspektivní považujeme jak dřeviny autochtonní, tak některé zdomácnělé (včetně ovocných), neodmyslitelně spjaté s českou krajinou. Mezi těmito tradičními druhy figurují další, které byly po staletí v českých alejích vysazovány (jírovce, pyramidální topoly), především však jde o tradiční lípy, duby, jilmy, javory a v menší míře pak jasany, topoly, platany či břízy, občas i buky, olše, či dokonce vrby. Z ovocných stromů vyniknou zvláště vysokokmenné hrušně a třešně, jeřáby *Sorbus domestica* a *S. aucuparia*; význačné jsou i jejich další druhy jako *Sorbus torminalis*, *S. aria*, *S. intermedia* aj. Tyto stromy rozšiřují druhovou pestrost a plní řadu funkcí v různých podmínkách (Hendrych, 2010b). Naproti tomu introdukované druhy s doloženým potenciálem nechtěného šíření do krajiny (mj. *Acer negundo*, *Fraxinus pennsylvanica*, *Robinia pseudoacacia*, *Quercus rubra* apod.) nejsou žádoucí. Pochopitelně nebudeme vysazovat ani druhy s nevhodnou stavbou koruny (jako jsou různé globózní a převislé formy), keře, dřeviny nedostatečně mrazuvzdorné nebo krátkověké, či s rizikem odpadávání větví.

2.1 Identifikování alejí v krajině

Alej, termín odvozený z italské *Viale* a francouzské *Alée*, je především cesta a prospekt, orámovaný výhled k nějakému cíli, dominantě, stromový doprovod cesty a později i silnice. Má daný rytmus a opakování (spon stromů), šíří a perspektivu pohledu (rozteč řad výsadeb), otevřenost či uzavřenost (zaklenutost). Nejstarší aleje v podobě „stromových cest“ italských renesančních zahrad (které vycházely z autorů, v čele s Vitruviem, popisujících aleje klasického světa), byly často přísně tvarované jako loubí (*Lecce*) stálezelených dubů (*Quercus ilex*) a dalších dřevin (Hendrych – Ličeníková, 2011). Používání zahradnických metod designu při výsadbě a úpravách stromů postupem

doby nalezlo uplatnění v krajině; dvou a víceřadé aleje a jednořadá stromořadí se staly důležitými doprovody cest i mimo šlechtická sídla, v otevřené a urbanizované krajině. Stinný tunel pod přísně upravovanými korunami stromů se během staletí proměňoval do otevřených a nakonec až rozvolněných a neformálních podob (například „anglická alej“, romantická a jakoby nahodilá kompozice doprovázející cestu a nabízející sekvenci vyhlídek na okolní panoramata).

Přísné geometrické linie francouzských klasicistních alejí, nebo romantické zaklenuté přitmy pod prastarými velikány? Přísně pravidelně vysazované stromové linie, nebo (záměrně či mnohdy samovolně zánikem jednotlivých stromů v aleji) rozvolněné skupiny a solitéry, skýtající panoramatické výhledy na okolní krajinu? To jsou aleje v různých podobách, které mají své hodnoty umělecké, přírodní, botanické a mnohé další (Hendrych, 2012). Zachycení těchto aspektů a jejich dokumentace je těžištěm naší práce. Ta spočívá v mapování, v kompozičních analýzách, v evidenci, dokumentaci, ve zvažování vhodných konzervátorských opatření a postupů, v popularizaci tematiky, vzdělávání a osvětě. To vše je zpracováváno v kontextu s funkcemi alejí v kulturní krajině a s jejím současným využíváním, včetně problematiky negativních vlivů provozu na dopravních komunikacích.

Vlastní územní průzkumy a analýzy probíhají ve dvou rovinách. Jednak na základě indikací historických alejí a stromořadí, vzešlých z postupující systematické analýzy mapových podkladů (historická vojenská mapování) a zároveň na základě indikací z podkladů k památným stromům (AOPK), mezi nimiž figurují mnohé význačné aleje a stromořadí. V roce 2013 proběhla analýza alejí na Müllerově mapě Čech (1720) a pokračuje analýza linií na mapových listech I. vojenského mapování (1764–1768), která je zpracovávána jako zvláštní mapová vrstva. Dokončuje se také analýza alejí na mapových listech II. vojenského mapování (1806–1869). Existence alejí (jejich změn) je podle potřeby ověřována ještě na mapách III. vojenského mapování (1869–1885), případně na mapách stabilního katastru (Hendrych – Storm – Pacini, 2010) a na podrobných historických leteckých snímcích (1950–1956).¹ Tyto snímky zachycují stav sledovaných prvků těsně po konci období jejich tradiční dlouhodobé a průběžné správy a údržby, na prahu velkých změn v krajině. Proměny stavu (zánik, úbytek, nárůst) alejí jsou zřetelné na průmětech uvedených historických map a fotografií s mapami a fotografiemi (ortofotomapami) současnými (Hendrych – Storm – Pacini, 2013). Dalším důležitým aspektem, který byl v roce 2013 využit a doplnil metodiku projektu, je detekce alejí za pomoci družicového snímkování povrchu země, s možností průmětu zcela nové pozemní fotodokumentace, v současnosti v podobě interaktivního prostředí *Google Earth* a *Google Earth Streetview*. Pro zjišťování vybraných parametrů alejí a doplňkových informací (katastr nemovitostí, výskyt na starých mapách) je používán také GIS software Quantum

¹ VGHMÚř Dobruška, zdroj: <http://kontaminace.cenia.cz>

GIS – Qgis (v současnosti verze 2.0.1. Dufour). Metodika projektu byla doplněna také o nové mapové zdroje (tematické vrstvy), uvolněné pro veřejné použití na portálech (ČÚZK, CENIA).

Přímo v terénu sledujeme, zda je alejemi v krajině vytvořen prostorový řád, zda aleje plní funkci kulturně historických dominant v krajině, zda určují či dotvářejí prostorovou scénu (Vorel, 2010). Hodnotíme druhové zastoupení stromů, spon, rozteč, u reprezentativních jedinců obvod kmene ve výčetní výšce, vitalitu, uzavřenost či zaklenutost aleje a vůbec účín alejí v krajině s ohledem k obrazu krajiny (který dotváří, výrazně dotváří, determinuje, či naopak se v něm silněji neprojevuje). Pozornost je věnována interiéřům alejí, pořizují se snímky v různých ročních dobách. Některá z dat jsou získávána i za pomoci současných počítačových aplikací. Práce probíhá dle metodiky sledování a dokumentace alejí v krajině (VÚKOZ, v. v. i.). Mimo mapové zpracování a publikace bude problematika identifikace alejí v Čechách širěji prezentována výstavou a webovými stránkami.

2.2 Přemnožování

V rámci projektu se uplatňují následující metody množení dřevin:

a/ generativní množení výsevem osiva

b/ vegetativní množení, které se dále dělí na **autovegetativní** množení řízkováním a **heterovegetativní** množení roubováním nebo očkováním na vhodné podnože. V použité metodice jsou respektovány vypracované a na školkařském pracovišti (VÚKOZ, v. v. i. Průhonice) ověřené technologické postupy množení a dopěstování významných taxonů dřevin, publikované formou certifikovaných metodik a vědeckých článků (Obdržálek – Jílková, 2006; Obdržálek – Frýdl – Novotný, 2009; Obdržálek – Žlebčík, 2009). Byly vytipovány mimořádně vitální či jinak významní jedinci alejových stromů jako zdroje výchozího množitelského materiálu pro zachování jejich genofondu a autenticity.

2.2.1 Generativní množení

Generativní rozmnožování je nejpřirozenější cestou umožňující získání značného množství potomstva při malých nákladech. Zachovává se variabilita rostlinného materiálu daná jak genotypem jedince, tak opylovacími poměry v jeho okolí. Z potomstva takto vypěstovaného lze někdy selekcí získat nové pozoruhodné formy. Pokud se změny týkají vzrůstu nebo tvaru či zbarvení listu (sem patří některé perspektivní formy dřevin), můžeme je nalézt za dva či tři roky (tedy v čtyřletém rámci projektu) a podstatně dříve než změny v květu a plodu. U semenáčů bývá zaručeno prorůstání apikálního pupenu i zakotvení kořenů do odpovídající hloubky. Získání standardního výsadbového materiálu z výsevů je sice pomalejší než např. u roubování, ale generativně množené dřeviny jsou pak na stanovišti maximálně dlouhověké. Mimo jiné je to způsobeno tím, že nehrozí možnost

fyziologických problémů daných nerovnoměrným růstem podnože a roubu, ani případné narušení místa srůstu houbovými chorobami. Nevyskytují se nežádoucí výmladky. Základním předpokladem pro úspěšné efektivní generativní množení je uspokojivá a vyrovnaná klíčivost semene bez přeléhání. Semenářství a školkařství je na vysoké úrovni propracováno u základních lesních dřevin. Mimo dostatečnou pozornost však zůstalo u dalších druhů důležitých dřevin vhodných pro plnění ekologických a sadovnických funkcí vegetace v krajině.

Zdaleka není každý rok u dřevin semenný. Plody se tedy často mohou vyskytovat v daném roce (či oblasti) v množství kriticky omezeném nebo dokonce nejsou žádné (např. buk). Na tvorbu základů květů má vliv fyziologický stav rostliny. Často také dochází k vyčerpání z přeplození. Pokud dřevina už kvete, může dojít k poškození mrazem nebo nemusí dojít k opylení. Vývoj mladých plodů je pak ovlivněn zejména výskytem chorob a škůdců a dostatkem vláhy. Sklizni je potřeba věnovat náležitou pozornost. Nelze se spoléhat, že sběr se podaří při první návštěvě stanoviště, jak jsme si také ověřili v průběhu řešení projektu. Sledujeme proto morfologii a velikost vyvíjejících se plodů. V každém případě je potřeba provést sklizeň dřevin v optimálním termínu. Ten do určité míry závisí na stanovišti stromu, jeho oslunění, ba i na oslunění jednotlivých větví. Pro většinu druhů byla vhodná doba pro sklizeň ve dnech, kdy nastával opad plodů a zárodek byl již vyvinut, o čemž jsme se přesvědčili řezem. U některých druhů kvalitní plody (např. žaludy) klesají ve vodě ke dnu (toto ovšem neplatí u semen vyschlých); odpad je u hladiny.

Plody dělíme na dvě velké skupiny; tedy suché a dužnaté. U suchých plodů, kterých je mezi stromy vhodnými pro aleje většina, je posklizňové čištění celkem jednoduché. Spočívá v ručním přebrání, prosévání; případně profukování. U dužnatých plodů bývá žádoucí uvolnit semena, aby se zabránilo působení látek v dužnině, které inhibují klíčení. Toho se dá docílit kvašením po dobu týdne za občasného promíchání při teplotě alespoň 20°C. Někdy se plody prostě také jen nechávají vyhnívat ve vlhkém prostředí a následně promývají proudem vody. My jsme volili metodu tření s pískem. Mezi alejovými stromy mají dužnaté plody zejména jeřáby (*Sorbus*), jabloně (*Malus*), hrušně (*Pyrus*), třešně a slívy (*Prunus*), hlohy (*Crataegus*), moruše (*Morus*), mišpule (*Mespilus*). Pokud by bylo potřeba posoudit kvalitu většího množství osiva, je vhodné před testem klíčivosti v laboratoři, nebo vzcházivosti v polních podmínkách, zvážit hmotnost 1000 semen. Pro dřeviny se používají různé způsoby výsevů, tedy zejména přímé podzimní výsevy těsně po sklizni, podzimí výsevy po předchozí teplé stratifikaci v různé době trvání, jarní výsevy suchého osiva, jarní výsevy po různě dlouhé studené stratifikaci, různé kombinace stratifikačních teplot včetně zařazení mrazu (Bartels, 1982; Gordon – Rowe, 1982; Mac Donald, 1996; Krussmann, 1997; Žlebčík, 2006; Obdržálek – Žlebčík, 2009).

V našem výzkumném řešení jsme se vzhledem k cennému rostlinnému materiálu rozhodli provádět výsevy v říjnu a listopadu v podmínkách studeného skleníku. Teploty

zde v zimě neklesají pod $+2^{\circ}\text{C}$. Je vyloučen přístup hlodavců, dobře kontrolovatelné jsou případné houbové choroby. Optimalizuje se zálivka a větrání. Pro výsevy alejových dřevin byl použit kůro-rašelinový substrát typu A.² Při přípravě se dává 1 kg superfosfátu a 3,5 kg mletého vápence na 1 m^3 . Neutrální půdní reakce i obsah živin jsou vhodné pro všechny druhy alejových dřevin. Podle velikosti jsou semena překrývána čistým nesléhavým pískem ve vrstvě 1 až 4 cm. Výsevní nádoby byly voleny dle velikosti semen a předpokládané intenzity růstu. Použity byly sadbové jednotky Quick Pot (QP), normalizované přepravky (NP) a kontejnery (KO). Část semen byla stratifikována ve vlhkém perlitu a teplotě $+4^{\circ}\text{C}$ v mikroténových sáčcích pro výsevy v jarním období. Hodnocení výsevů bylo prováděno po vegetační sezóně, tedy v září. Sledována byla výška rostlin po terminální pupen a průměr kořenového krčku. Relativně malá množství semenáčů z jednotlivých sledovaných stromů a různorodost získaného materiálu zatím neumožňuje významnější statistické hodnocení.

2.2.2 Vegetativní množení

U neplodících cenných druhů a odrůd je roubování, očkování a u nemnohých druhů i řízkování jedinou metodou, která umožňuje co nejefektivněji rozmnožit geneticky vysoce hodnotný materiál. Dopěstování výpěstků dřevin probíhá pak ve volné půdě nebo v kontejnerech (Bartels, 1982; Gordon – Rowe, 1982; Mac Donald, 1996; Krussmann, 1997; Žlebčík, 2006; Obdržálek – Žlebčík, 2009; Obdržálek – Pinc, 1996; Obdržálek – Jílková, 2006; Obdržálek – Frýdl – Novotný, 2009).

Roubování a podnože. U ekotypů a kultivarů stromů je vhodné především zimní roubování pod sklem. Rouby byly odebírány v průběhu prosince 2012, ledna až března 2013, prosince 2013 a ledna 2014. Jako podnože byly použity 1–2leté semenáče odpovídajících druhů stromů, předpěstované v jednotkách QP, zakoupené v lesních školkách či z vlastních zdrojů. Původ osiva je ze semenářského podniku LČR Týniště nad Orlicí nebo z alejových stromů evidovaných a dokumentovaných v rámci naší výzkumné práce.

K roubování byly připraveny rouby s vyzrálým jednoletým a dvouletým dřevem, vždy se dvěma až třemi vyvinutými pupeny. Podle síly roubů a podnoží byl užít nejvhodnější způsob roubování – kopulací, do rozštěpu nebo plátováním. Roubovance byly umístěny v zastíněném množárenském skleníku s potřebnou regulací teploty a vlhkosti. Od konce května byly přesazovány do 3 až 3,5 l kontejnerů a pak vystaveny na venkovních záhonech pod stíněním. Po dvouletém pěstování (dvou vegetačních obdobích), jako tří až čtyřleté výpěstky, budou dřeviny připraveny pro výsadby na trvalé stanoviště, nebo k vyškolkování do volné půdy, jako základ pro pěstování pyramidálních

² Substrát typu A: pH 6,2; vodivost EC 0,86 mS/cm; N-NH₄ 16 mg/100 g; N-NO₃ 9 mg/100 g; P 50 mg/100 g; K 71 mg/100 g; Ca 1079 mg/100 g; Mg 25 mg/100 g

a kmenných tvarů stromů. V průběhu pěstebních cyklů jsou u semenáčů a roubovanců dřevin uplatňovány systémy optimální výživy a integrované ochrany rostlin, šetrné k životnímu prostředí, při použití profesionálních substrátů pro pěstování dřevin v kontejnerech (typ B, Agro Česká Skalice).

Řízkování. Zdrojem pro odběr zimních řízků byly vybrané zdravé a vitální stromy rostoucí v městských podmínkách. Výhony, odebrané v prosinci, byly skladovány v PE rukávcích v chladárně s teplotou +4 °C. Dřevité řízky topolů s jednoletým dřevem, upravené na délku 15–17 cm se dvěma až čtyřmi pupeny, byly píchány do rašelino-písčitého substrátu v lednu. U platanů a topolů byl použit způsob přímého zakořenění zimních dřevitých řízků v sadbovačích QP 15T pod kontaktním mikrotenem ve studeném skleníku. V srpnu byly přesazeny do 2–3,5 l kontejnerů a umístěny na venkovní záhon k dopěstování.

3 Výsledky a diskuse

3.1 Identifikace alejí

Do této chvíle bylo na území Čech identifikováno přes tři tisíce alejí a stromořadí, které svým charakterem a kvalitou odpovídají stanoveným zájmovým parametrům. Především jde o uplatnění alejí v obrazu krajiny, jejich historii a autentičnost a přítomnost významných dřevin. Více než čtyři sta alejí či stromořadí bylo fyzicky navštíveno (některé lokality i vícekrát, např. za účelem odběru roubů, sběru semen, pořízení fotodokumentace) a provedena základní dokumentace parametrů, které jsme uvedli výše. Na těchto lokalitách a v jejich okolí byly vytipovány hodnotné stromy, ze kterých byl odebrán materiál k přemnožování. U dalších lokalit bylo mimo výrazné vizuální rozlišitelnosti linií v krajině zjištěno druhové zastoupení stromů a postupně se doplňují další sledované parametry, včetně účinku v obrazu krajiny. V průběhu řešení projektu jsou tyto lokality dále ověřovány, u významných z nich pak dochází ke komplexnímu doplnění všech sledovaných parametrů *in situ* a k vytipování stromů, které jsou vhodné k přemnožování a další kultivaci.

S ohledem na identifikaci linií pomocí mapových podkladů, leteckých a družicových snímků je sledován zdravotní stav alejových porostů v obecné rovině, v souladu s široce užívanou metodou posouzení procenta jejich defoliace. Pro tyto účely je posuzováno snímkování pořízené v různých ročních obdobích (vegetačních fázích). Převážná většina sledovaných porostů tak vykazuje hodnoty zdravotního stavu v rozmezí kategorií 1–3 (1–25, 26–50 a 51–75 % defoliace). Kategorie 4 a 5 jsou obtížně rozlišitelné na podkladech snímkování a jedná se zpravidla již jen o relikty alejí či stromořadí, jejich rozpadající se fragmenty (zbylé solitérní stromy, jejich výmladky atp.). Takovým příkladem může být alej topolů bílých na hrázi rybníka u Boru u Březnice, podobně jako další přestárlé aleje, obtížně rozlišitelné v porostech náletů. Důležité je proto posouzení

zdravotního stavu během průzkumů na lokalitě, kdy může být posouzena řada dalších indikátorů u jednotlivých stromů (Shigo, 1990). Na jejich základě pak může dojít k výběru hodnotných a zdravých dřevin, které jsou určeny k přemnožování.

V současnosti je zpracováváno mapové schéma alejí indikovaných na mapách I. vojenského mapování (na podkladu současné základní mapy), rozvíjí a doplňuje se mapové schéma územního průmětu alejí na podkladu družicového snímkování, které je postupně převáděno do kompatibilního prostředí GIS. Dílčí výsledek (specializovaná mapa) projektu bude tyto mapové vrstvy vhodným způsobem prezentovat. Průběžně je doplňována databáze v prostředí ACCESS, získaná prostřednictvím počítačových aplikací (viz výše) a vlastním terénním výzkumem. V současnou chvíli čítá na 3.500 položek.

Obr. 1: Ilustrační foto systému jírovcových alejí na Ploskově u Lán, který výrazně dotváří místo krajinného obrazu bývalého Fürstenberského vzorového hospodářství. (Foto: J. Hendrych, 2013).

3.2 Přemnožování

3.2.1 Generativní množení

Osivo 12 druhů a kultivarů dřevin bylo odebráno z 27 lokalit. Uspokojivého vzcházení (nad 40%) bylo dosaženo u převážné většiny vzorků osiva. *Aesculus hippocastanum* 93%, *Quercus petraea* 86%, *Q. robur* 84%, *Q. cerris* 62%, *Juglans nigra* 58%, *Ulmus glabra* 56%, *Sorbus torminalis* 42%. Nižší vzcháživost (38%) byla zaznamenána u druhu *Acer campestre*, což patrně způsobilo vysušení semen. Plně vyžralá semena habru a lip často přeléhají a klíčí až v následujících letech (*Carpinus betulus*,

Tilia cordata, *T. platyphyllos*). Celkem bylo vyseto 2513 semen, z nichž vzešlo do konce vegetačního období roku 2013 1682, což je 67%.³ Také kvalita semenáčů orientačně zjišťovaná výškou rostliny po terminální pupen a šířkou kořenového krčku, byla velmi uspokojivá. U dubů v mnoha případech výška výrazně převyšovala 40 cm.

3.2.2 Vegetativní množení

Roubování. Na desítkách lokalit byly odebrány rouby v letech 2012–2014. Z vytipovaných hodnotných alejových stromů bylo provedeno celkem 468 roubování (včetně klonů a kultivarů), s ujmavostí jednoletých roubovanců u 2 cv. *Fraxinus excelsior* (33 a 88%), u 4 ekotypů r. *Prunus* (0 až 93%), u 3 ekotypů r. *Pyrus* (20 až 73%), u cv. *Sorbus torminalis* (70%), u 5 ekotypů *Tilia cordata* (87 až 100%) a u 8 ekotypů *Tilia platyphyllos* (0 až 87%). V srpnu 2013 byly kvalitní roubovance přesázeny do 2–3,5 l kontejnerů a umístěny na venkovní záhon k dopěstování. Sběr roubů pokračoval i v zimě 2013–2014.

Řízkování. U přemnožovaných topolů (*Populus alba*, *P. nigra*) bylo dosaženo vyrovnaného uspokojivého (60 až 63%) zakořenění. U platanů (*Platanus x acerifolia*), jejichž rozmnožování je náročnější a problematičtější, pak 13% zakořenění.

Druh	Výsevy	Roubováním	Řízkováním
<i>Acer campestre</i>	x		
<i>Acer platanoides</i>	x		
<i>Acer pseudoplatanus</i>	x		
<i>Aesculus hippocastanum</i>	x		
<i>Carpinus betulus</i>	x		
<i>Fraxinus excelsior</i>		x	
<i>Fraxinus ornus</i>	x	x	
<i>Juglans nigra</i>	x		
<i>Malus sylvestris</i>		x	
<i>Platanus x acerifolia</i>			x
<i>Populus alba</i>			x
<i>Populus nigra</i>			x
<i>Prunus avium</i>		x	
<i>Prunus cerasus</i>		x	
<i>Pyrus communis</i>		x	
<i>Pyrus pyraister</i>		x	
<i>Quercus cerris</i>	x	x	

³ V současnou chvíli ovšem zaznamenáváme uspokojivou klíčivost i u všech vzorků, které vyklíčily druhým rokem po výsevech a jejichž konečná klasifikace bude provedena během roku 2014.

<i>Quercus petraea</i>	x	x	
<i>Quercus robur</i>	x		
<i>Sorbus aria</i>	x	x	
<i>Sorbus domestica</i>		x	
<i>Sorbus torminalis</i>	x	x	
<i>Taxus baccata</i>	x		
<i>Tilia cordata</i>	x	x	
<i>Tilia platyphyllos</i>	x	x	
<i>Ulmus glabra</i>	x		x – hřížením

*Přehled úspěšně přemnožených druhů perspektivních alejových stromů během let 2012–2014.
(Zpracovatelé: J. Žlebčík, J. Obdržálek, J. Hendrych, 2012–2014)*

4 Závěr

Význačné aleje jsou významné z hlediska genetického potenciálu, kulturního, historického, památkářského, estetického, z hlediska tradičního rázu české krajiny. Problematika alejí v Čechách nebyla nikdy takto komplexně řešena, včetně přemnožování alejových dřevin (jako dílčí lze uvést dokumentaci alejí v Meklenbursku–Pomořansku,⁴ při universitě v Kasselu probíhá přemnožení historických stromů⁵). Projekt je u nás z velké části jedinečný a přínosný svým rozsahem, komplexností zvolené tematiky, mezioborovým charakterem a přesahy. Je kladen důraz jak na teoretické aspekty, tak na praktické a aplikované výsledky pro záchranu a zachování konkrétních prvků i celých systémů kulturního dědictví krajiny a jeho následné využití.

Součástí výzkumného řešení je mimo jiné zpracování mapové dokumentace a databáze jednotlivých alejí (v současné době evidujeme přes tři tisíce alejí a stromořadí), což může být dobrým východiskem pro srovnávání v časovém odstupu. Výsledky výzkumu budou součástí metodiky, mapy a dílem jsou průběžně publikovány. Přemnožování alejových stromů nám umožňuje zachovat do budoucna jejich genetický potenciál. Podařilo se zatím získat 54 taxonů (druhů, kultivarů a odlišných klonů; 27 výsevy, 23 roubováním, 4 řízkováním), 2144 mladých rostlin.⁶ Takto obsáhlý soubor nám již nyní umožňuje vyselektovat jedince, kteří optimálně odpovídají požadavkům výsadby do krajiny (dlouhověkost, odolnost) a naleznou uplatnění i v krajině sídelní, nebo mají cenné estetické vlastnosti (tvar a zabarvení listů, struktura atp.), popřípadě jsou genetickými potomky prastarých stromů s významnou historií.

⁴ http://strassenbauverwaltung.mvnet.de/cms2/LSBV_prod/LSBV/de/vi/Sehenswerte_Alleen/index.jsp

⁵ http://www.uni-kassel.de/hrz/db4/extern/JungeRiesen/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=21

⁶ Mimo rostlin vzešlých na jaře 2014. Během tohoto roku bude provedena jejich klasifikace. Pro přehlednost a účely tohoto příspěvku neuvádíme všechny kultivary a klony daných druhů.

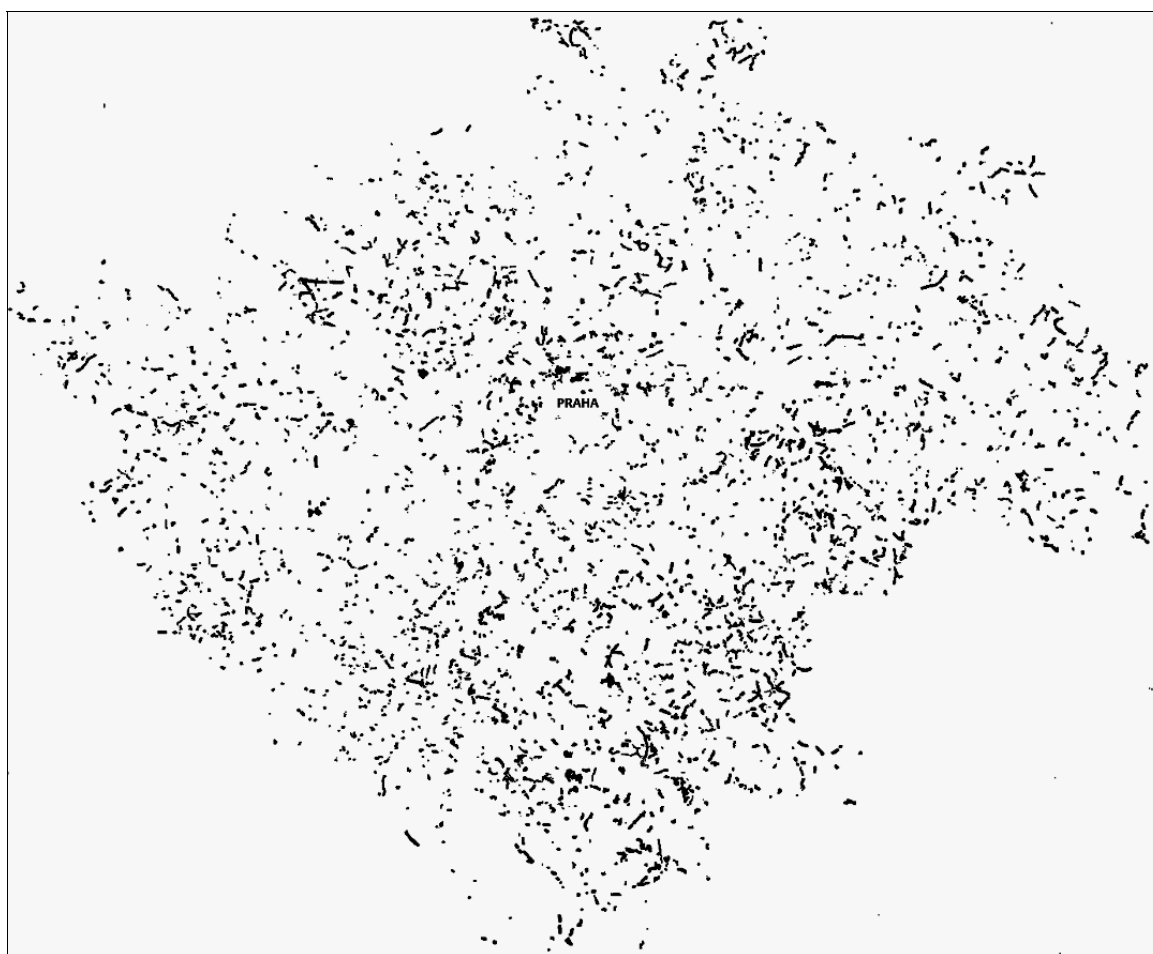
dbb.30.534 - kopie: Databáze (Formát souborů aplikace Access 2002 - 2003) - Microsoft Access

ID	367
JMÉNO:	Lemberk
LOKALITA:	Lvová, zámek Lemberk
KRAJ:	Liberecký
OKRES:	Liberec
OBVOD:	646 cm
ROZTEČ:	7
SPON:	6
SPON VÝSADBY:	pravidelný
MÍSTO KRAJINNĚHO OBRAZU:	Dotváří
PRŮMĚRNÁ VÝŠKA ALEJE:	25
STAV:	2

ODKAZ NA MAPU:	http://www.mapy.cz/?x=14.786907&y=50.774668&z=15&id=15&id
I voj MAPOVÁNÍ:	http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?x=14.786907&y=50.774668&z=15&id=15&id
II voj MAPOVÁNÍ:	http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?x=14.786907&y=50.774668&z=15&id=15&id
MÜLLEROVA MAPA ČECH:	-
PŘEMNOŽUJE SE:	Vegetativně Tíla, 504634785, 14471335V
DRUH:	Tilia cordata
PŮVOD:	Hendrych Jan
DĚLKA ALEJE:	712
POZNÁMKA:	alej ke kapli
FOTODOKUMENTACE:	ano, 2012, letceky 2013

ID	JMÉNO	ODKAZ NA MAPU	I voj	II voj	OKRES	KRAJ	OBVOD	ROZTEČ	SPON	SPON VÝSADBY	MÍSTO KRAJINNĚHO OBRAZU	PŮVODNÍ	STAV	POZNÁMKA	FOTODOKUMENTACE	MÜLLER	PŘEMN	DRUH	DĚLKA
358	Dlouhá Ves, zám	http://www.mapy.cz/	-	-	Klatov	Písecký	150	8	7	pravidelný	Dotváří	20	2	zámecká alej	-	-	-	Quercus robur	277
359	Divišov, Quercus	http://www.mapy.cz/	-	-	Klatov	Písecký	150	8	7	pravidelný	Dotváří	20	2	při silnici na Suš	-	-	-	Quercus robur	277
360	Mariánské Lázně	http://www.mapy.cz/	-	-	Benetov	Středočeský	200	6	5	střídavý	Dotváří	20	3	součástí kompoz	-	-	-	Tilia sp., Quercus	395
361	Konopiště-Mariá	http://www.mapy.cz/	-	-	Benetov	Středočeský	200	6	5	střídavý	Dotváří	20	2	součástí kompoz	-	-	-	Tilia sp., div.sj	1000
362	Suchbát, výhled	http://www.mapy.cz/	-	-	Prachatice	Jihočeský	250	6	5	pravidelný	Dotváří	15	3	urb. kompozice	-	-	-	Tilia sp., div.sj	1000
363	Netolice, Opatov	http://www.mapy.cz/	-	-	Prachatice	Jihočeský	250	6	5	střídavý	Dotváří	20	1	součástí alejí v	-	-	-	Q. robur., div.sj	520
364	Plánice-Nicov, Tl	http://www.mapy.cz/	-	-	Klatov	Písecký	565	12	12	pravidelný	Výrazně dotváří	10	1	kompozitní osa	ano	-	-	Tilia platyphyl	866
365	Suchbát, Kosova	http://www.mapy.cz/	-	-	Hlavní město	Praha	450	6	5	pravidelný	Dotváří	20	2	urb. kompozice	-	-	-	Tilia sp.	
366	Lázně Kynžvart	http://www.mapy.cz/	-	-	Chab	Karlovarský	450	6	5	střídavý	Dotváří	25	2	součástí krajinní	ano	-	-	Acer pseudop	1680
367	Lemberk	http://www.mapy.cz/	-	-	Liberec	Liberecký	646 cm	7	6	pravidelný	Dotváří	25	2	alej ke kapli	ano, 2012,	-	-	Vegetativně	712
368	Lemberk, Lvová	http://www.mapy.cz/	-	-	Liberec	Liberecký	300	7	6	pravidelný	Výrazně dotváří	20	2	alej ke statku	ano	-	-	Tilia cordata	
369	Lemberk, Lvová	http://www.mapy.cz/	-	-	Liberec	Liberecký	300	7	6	pravidelný	Dotváří	15	3	alej u rybníka	ano	-	-	Tilia cordata	
370	Čáslav, okr. Pr	http://www.mapy.cz/	-	-	Prachatice	Jihočeský	250	6	5-10	Dotváří	20	2	dominantní linie	ano	-	-	Acer platanoid		
371	Mariánské Lázně	http://www.mapy.cz/	-	-	Klatov	Středočeský	500	10	10	Dotváří	20	1	okraj lesa, přím	ano	-	-	Generativ		
372	Nalžovské Hory	http://www.mapy.cz/	-	-	Klatov	Písecký	180	14	11	pravidelný	Dotváří	10	2	mladší výsadby	ano	-	-	Tilia platyphyl	2700
373	Nalžovské Hory	http://www.mapy.cz/	-	-	Klatov	Písecký	200	div	div	Dotváří	20	2	aleje v lese, Bal	ano	-	-	Pseudotsuga	122	

Obr. 2: Příklad listu z databáze alejí ACCESS. (E. Malá, D. Jech, J. Hendrych, 2012-2014).

Obr. 3: Schéma distribuce alejí a stromořadí v Čechách, červen 2014. (J. Hendrych, 2014)

Práce, v tomto příspěvku popsané, byly uskutečněny v rámci projektu „Význačné aleje české krajiny“ (Identifikační kód DF12P01OVV050), jako součást výzkumného programu NAKI, Ministerstva kultury České republiky.

Poděkování patří i všem spolupracovníkům, kteří se na řešení projektu podíleli či podílejí, především Evě Malé a Davidu Jechovi, Lucii Bendíkové, Aleši Létalovi, Janě Petržilkové, Jiřímu Podrazilovi, Přemyslu Řezníčkovi, Vojtěchu Stormovi a Ivanu Vorlovi.

The topic of the tree alleys in Bohemia is evaluated not only in terms of their genetic potential, but also from the perspectives of the cultural, historic, aesthetic significance and of conservation praxis, and not least in terms of their application, and often of the indispensable importance in the traditional image of Czech countryside. The project is a unique and beneficial for its scope and the complexity of chosen theme, as well as for its interdisciplinary nature and bleeds. The emphasis is on both theoretical (extensive documentation, database and mapping of tree alleys), and on the practical aspects (propagation of selected alley trees). Currently the project works with over three thousand tree avenues and tree lines that correspond to the above characteristics of their prominence. Genetically, culturally, historically and aesthetically significant trees from these avenues and alleys are gradually documented and some are subjects of propagation to preserve their gene pool.

Literatura:

- (1) BÄRTELS, Andreas (1982). *Gehölzevermehrung*. Stuttgart: Eugen Ulmer Verlag.
- (2) GORDON, A. G. – ROWE, D. C. F. (1982). *Seed Manual of Ornamental Trees and Shrubs. Forestry Commission Bulletin 59*, HMSO London.
- (3) HENDRYCH, Jan (2003). Koncepce péče, ochrany a obnovy kulturně historického rázu krajiny v rámci programů péče o krajinu. In: TÁBOR, Ivo (ed.): *Metodické podklady pro navrhování a realizaci výsadbových opatření v rámci krajinotvorných programů*. Průhonice: VÚKOZ, v. v. i.
- (4) HENDRYCH, Jan (2010a). Vznik a historický vývoj alejí. In: ESTERKA, Jakub – SKALSKÝ, Martin (eds.). *Silniční stromořadí v české krajině. Koncepce jejich zachování, obnovy a péče o ně*. Praha: Arnika.
- (5) HENDRYCH, Jan (2010b). Aleje a stromořadí v kontextu klasické krajiny. *Acta Pruhoniciana* 95. s. 123-138.
- (6) HENDRYCH, Jan – KUPKA, Jiří – VOREL, Ivan – LÍČENÍKOVÁ, Michaela (2011a). *Great Parks and Gardens of Central Bohemia*. Praha: Foibos Books.

- (7) HENDRYCH, Jan – KUPKA, Jiří – VOREL, Ivan – LÍČENÍKOVÁ, Michaela (2011b). *Slavné zahrady a parky Středočeského kraje*. Praha: Foibos.
- (8) HENDRYCH, Jan – LÍČENÍKOVÁ, Michaela (2011). Les v zahradním umění. In: STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej – PEPRNÍK, Michal (eds.). *Kauza les. Environment jako estetický problém*. Olomouc: Vydavatelství University Palackého.
- (9) HENDRYCH, Jan (2012). Umění krajiny – krajinný design jako estetický proces. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica. Studia Sociologica XVI.*, s. 87-106. Praha: Karolinum.
- (10) HENDRYCH, Jan – STORM, Vojtěch – PACINI, Nikola (2010). Landscape restoration using a 1827 Cadastre map in the Křemže Basin, Czech Republic. In: *Living Landscape; the European Landscape Covention in Research Perspective*, Vol. I. Uniscap Firenze, Bandecchi & Vivaldi Pontedera (Pisa), s. 227–242.
- (11) HENDRYCH, Jan – STORM, Vojtěch – PACINI, Nikola (2013). *The Value of an 1827 Cadastre Map in the Rehabilitation of Ecosystem Services in the Křemže Basin, Czech Republic*. London, UK: Routledge, s.1–18.
- (12) KRÜSSMANN, Gerd (1997). *Die Baumschule*. Berlin, Hamburg: Verlag Paul Parey.
- (13) MAC DONALD, Bruce (1996). *Practical Woody Plant Propagation for Nursery Growers*. Vol. 1, Timber Press, Portland, Kreton.
- (14) OBDRŽÁLEK, Jiří – JÍLKOVÁ, Jana (2006). Winter grafting of oaks *Quercus* L. In: *Horticultural Science 33* (2), s. 61–69.
- (15) OBDRŽÁLEK, Jiří – FRÝDL, Josef – NOVOTNÝ, Petr (2009). *Metodika heterovegetativního množení buku lesního (Fagus sylvatica L.) a její uplatnění ve šlechtění dřevin*. VÚKOZ v. v. i., Výzkumný ústav lesního hospodářství a myslivosti, v. v. i., Lesnický průvodce č. 5.
- (16) OBDRŽÁLEK, Jiří – ŽLEBČÍK, Jiří (2009). *Metodika generativního a heterovegetativního množení jeřábu českého (Sorbus bohemica) a její uplatnění při záchraně dalších vzácných a ohrožených druhů jeřábů*. VUKOZ v. v. i. Půhonice.
- (17) OBDRŽÁLEK, Jiří – PINC, Miroslav (1996). Zimní roubování lípy *Tilia* L. *Acta Pruhoonica* 63. s.24–40.
- (18) SHIGO, Alex (1990). *New Tree Biology and Dictionary*. Shigo and Trees, Associates, LLC. 2012, Snohomish, Washington, USA.
- (19) VOREL, Ivan, (2010). Aleje, krajinný ráz a prostorový řád krajiny. In: *Zachování alejí jako typického prvku české krajiny*. Praha: Arnika, s. 5–15.
- (20) ŽLEBČÍK, Jiří (2006). Sledování kvalitativních parametrů jakosti osiva okrasných dřevin. *Acta Pruhoonica* 82, s. 43–64.

Kontakt:

Jan Hendrych, Int. ASLA

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.
Květnové nám. 391, 252 43 Průhonice.
e-mail: hendrych@vukoz.cz,

Ing. Jiří Obdržálek, CSc.

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.
Květnové nám. 391, 252 43 Průhonice.
e-mail: obdrzalek@vukoz.cz

RNDr. Jiří Žlebčík

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.
Květnové nám. 391, 252 43 Průhonice.
e-mail: zlebcik@vukoz.cz

Ochrana lužní krajiny

(Floodplain landscape protection)

Vladimír LÁZNIČKA – Barbora SOBOTKOVÁ

Tato kapitola je příspěvkem k problematice studia a ochrany lužní krajiny. Lužní krajina podél českých a moravských řek (Vltava, Morava, Dyje, Bečva ad.) je velmi specifická a jsou v ní zastoupeny osobité přírodní i kulturní prvky. Běžně používané nástroje a metody krajinářské architektury a krajinné ekologie, jako je zkoumání historických map, analýza vývoje využití krajiny (land use), popis struktury krajiny jsou potřebné, ale k optimálnímu plánování a managementu území niv nestačí. Na příkladu vybraných záplavových území (niva dolní Dyje a niva Bečvy) je dokladována nutnost detailního zkoumání a poznání dynamiky vodního režimu lužní krajiny. Mezi hlavní charakteristiky patří: spojitost (konektivita) s vodním tokem, intenzita a periodicitu povodní, kolísání hladin podzemní vody (jarní maximum, podzimní minimum) a rozsah zátopy povrchových vodních útvarů. Diskutována je otázka, do jaké míry je možné vhodným managementem upravit vodní režim lužní krajiny, aby byly účinně chráněny její preferované hodnoty (např. jarní zvodnění mokřadů Nejdeckého luhu, optimalizace úrovně hladiny podzemní vody v lužním lese podél Dyje a renaturace v nivě Bečvy).

1 Lužní krajina

Problematikou lužní krajiny se zabývá z různých hledisek řada domácích i zahraničních autorů. Z českých badatelů je potřeba uvést zejména Štěrbu (2008), který ve své knize Říční krajina a její ekosystémy podává ucelený pohled na řeku a její nivu v širokých souvislostech.

Jednotlivé lužní krajiny jsou specifické, unikátní a jedinečné. Pro přírodní lužní krajinu je charakteristická neustálá změna. Niva (údolní niva, říční niva, luh, floodplain) je zaplavována a formována povodněmi. Z geomorfologického hlediska se jedná o ploché rovinaté území, které je geologicky budováno říčními nánosy (štěrky a povodňovými hlínami). Řeka v nivě meandruje, mění trasu svého koryta a podílí se na vytváření charakteristických útvarů georeliéfu, jako jsou kolmé říční břehy, obnažené šterkové lavice, ostrovy ad. Specifické jsou také lužní biotopy (habitaty), jako je např. měkký a tvrdý luh. Přírodní lužní krajina je v Evropě i celosvětově velkou vzácností, neboť byla transformována v krajinu civilizovanou.

Přeměnu divokého lesnatého luhu v extenzivní zemědělskou oblast a následně odvodněnou příměstskou krajinu (s dálnicí a průmyslovou zónou) v průběhu pouhých dvou století dokumentuje Schaich (2012) na příkladu řeky Syr v Luxemburku. Uvádí také souvislosti mezi změnami využití krajiny (landuse) a politickou či ekonomickou situací

v Evropě (např. v období agrárního protekcionizmu). Schaich (2012) také zdůvodňuje potřebu studia historie landuse v lokálních segmentech unikátní lužní krajiny pro potřebné obnovení mokřadních biotopů (v tomto případě mokřých luk).

Schindler (et al. 2014) uvádí přehled hlavních zásahů, které mohou ovlivnit ráz lužní krajiny. Nejde jen o zásahy, které hodnotíme jako negativní např. prokopání meandrů, napřímení a kanalizaci vodního toku, ale i zásahy, které představují snahu obnovit jedinečnost a přirozenost luhu, např. revitalizace říčních systémů.

Lužní krajina plní řadu funkcí a poskytuje mnoho služeb, které někteří autoři nazývají jako ekosystémové. Funkce zadržení vody (rozliv vody v nivě a s tím související ochrana níže položených území před povodněmi) je souběžně s produkční funkcí uváděna jako nejvýznamnější. Přehled různých indikátorů pro ohodnocení ekosystémových statků a služeb poskytovaných nížinnými zemědělsky využívanými nivami podává Posthumus (et al., 2010). Pro každou funkci lužního ekosystému identifikuje jednotky ocenění a zavádí indikátory za účelem posouzení každé ekosystémové služby v rámci různých scénářů využití území. Zároveň upozorňuje na všeobecně známé konflikty např. mezi zemědělskou produkcí a ochranou některých mokřadních habitatů a druhů. Otázka stanovení priorit ve využívání lužní krajiny je široce diskutována (názory uživatelů krajiny – zemědělců, lesníků, rybářů, vodohospodářů ad. – se často liší). Následující kapitoly jsou příspěvkem k této diskusi.

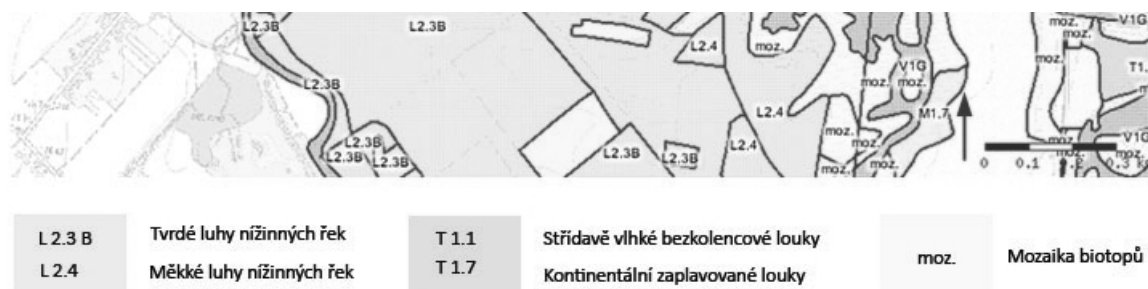
2 Poznámky ke struktuře lužní krajiny

Struktura krajiny je mnohoznačný, různě chápaný a zatím vědecky ne zcela probádaný, ale nicméně hojně užívaný pojem. V charakteristice lužní krajiny hraje popis její struktury významnou roli. V našem pojetí definujeme strukturu krajiny jako uspořádání zvolených prostorových jednotek. Krajina je natolik složitý systém, že vymezení univerzálních prostorových jednotek je nemožné. Proto mnozí autoři rozlišují různé typy struktur (ale většinou s použitím přesně definovaných jednotek), jako např. je geologické struktura. Můžeme si tedy vybrat určitou specifickou sféru lužní krajiny a zabývat se její strukturou např. struktura vegetace – to umožňuje velmi specifický pohled např. z hlediska hydraulické drsnosti, která ovlivňuje odtok vody. Vhodnými jednotkami pro charakteristiku lužní krajiny jsou různé typy vodních ploch. Změnu uspořádání vodních ploch v čase a prostoru popisuje Skokanová (2005) na příkladu dolního Podyjí. V průběhu posledních 100 let jsou tyto změny struktury výrazné.

Velmi hrubou, ale často používanou jednotkou struktury krajiny, je land cover (resp. land use: les, louka, pole, rybník ap.), která v mapovém průmětu v časové řadě

vyjadřuje přehledný obraz změn krajiny. Podrobnější členění umožňuje struktura jednotek mapování přírodních nebo civilizací výrazně pozměněných biotopů (habitatů).¹

Na území ČR se vykytuje 157 přírodních biotopů, definovaných publikací Katalog biotopů České republiky (Chytrý, 2001), které náležejí do osmi tzv. formačních skupin (vodní toky a nádrže, mokřady a pobřežní vegetace, prameniště a rašeliniště, skály, sutě a jeskyně, alpské bezlesí, sekundární trávníky a vřesoviště, křoviny, lesy).

Obr. 1: Struktura krajiny vyjádřená mapovým průmětem výsledků mapování přírodních biotopů – niva Dyje u Nejdku (Výřez z mapy AOPK ČR, 2011)

Při popisu struktur krajiny chápeme rozdíl mezi typem a unikátností krajiny. Zatímco lužní krajina obecně je typem krajiny (podobně jako krajina horská nebo krasová), konkrétní krajiny jsou unikátní (vhodné je použití regionální členění území s použitím místního názvu). Toto pojetí se odráží ve vnímání krajiny místními obyvateli: např. Lednický luh začíná v Lednici a končí v Nejdku, Nejdecký luh začíná v Nejdku a končí v Lednici (přitom se jedná o územně stejně vymezenou, konkrétní a unikátní krajinu). Podobně unikátní může být i struktura krajiny. Dobrým příkladem je lužní krajina Blanice (vodního toku Blanice a jejích přítoků), která umožňuje díky své specifčnosti existenci perlorodky říční (*Margaritifera margaritifera*). Perlorodka říční je sladkovodním dlouhověkým mlžem, který pro svoje přežití potřebuje nejen biotop živinami chudých (oligotrofních) horních úseků potoků a řek, ale celý další rozsáhlý souhrn krajinných faktorů, jako např. geologické podloží s nízkým obsahem vápníku a povodí, které je zdrojem pro nutričně bohatý detrit.

Výše uvedený příklad je upozorněním na nebezpečí zjednodušování a modelování krajinné struktury. Existuje výrazný totiž výrazný rozdíl mezi reálným vnitřním uspořádáním krajiny a modelem struktury krajiny. Realita je mnohem složitější, než model (nebo územní průmět v mapě), který zjednodušuje na základě zvolených prostorových jednotek. Zejména v krajinné ekologii se ujal přístup, založený na funkčních jednotkách plošek a koridorů v krajinném prostoru (*patch-corridor-matrix*

¹ V některých zemích je význam pojmů biotop a habitat odlišný. Habitaty se vztahují k druhům a populacím, biotopy ke společenstvům.

system). Tento přístup je podobný ekologickým sítím (respektive územnímu systému ekologické stability krajiny: biocentra, biokoridory a interakční prvky). Jedná se tedy o způsob modelu struktury, kde zvolenou jednotkou jsou unikátní nebo funkční segmenty krajiny.

3 Stručná charakteristika studijních ploch s výčtem vybraných znaků osobitosti lužní krajiny

Od roku 2005 jsme studovali mnoho lužních krajin, převážně v České republice, ale i na Slovensku a v Rakousku. V následující části této kapitoly uvádíme příklady vybraných segmentů lužních krajin. Přestože některé navzájem sousedí (např. Nejdecký luh, Pastvisko a krajinářský park u Lednice), jedná se o krajiny velmi rozdílné a jedinečné. U dolního úseku Dyje se jedná o příklad řeky v nížinné rovinaté nivě, u Bečvy jde více o podhorskou řeku, podobající se svým charakterem více šterkonosným řekám alpským jako je Dráva a Sáva.

3.1 Niva dolní Dyje

Niva dolní Dyje zahrnuje různorodé biotopy lužní krajiny od převážně přírodních, jako je tomu např. v oblasti Soutoku (Raňšpurk), ale také přírodních a civilizací pozměněných např. Lednický krajinářský park.

Raňšpurk je jedním z nejzachovalejších lužních pralesů v nivě Dyje. V minulosti zde byla problémem nedostatečná přirozená obnova lesa v důsledku vysokých stavů zvěře a okusu dřevin. Nyní je tato národní přírodní rezervace oplocena a je možné dokumentovat množství nárůstů, zejména jasanů.

Pastvisko bylo v minulosti (v době Lichtenštejnů) využíváno z velké části jako rybník. Nyní je unikátním mokřadem.

Lednický krajinářský park je podobně jako Pastvisko také mozaikou vody a vegetace, má ale více kulturní charakter. Je ukázkou toho, že obnova dřevinné vegetace, péče o staré stromy a ochrana netopýrů, ptáků a bezobratlých živočichů není neslučitelným problémem. Naopak staré stromy (veteráni) jsou součástí unikátního krajinného rázu Lednického parku. V letech 2012 – 2013 byla v parku provedena rozsáhlá arboristická opatření pro záchranu starých stromů (převážně dubů), což mělo velký význam i pro ohrožené a chráněné druhy živočichů, pro které jsou stromy veteráni součástí jejich ekologické niky.

Všechna výše uvedená území jsou součástí záplavového území rovinaté nivy Dyje. V lesnatém Nejdeckém luhu je hydraulická drsnost, daná vegetačním pokryvem, důležitá při protipovodňové ochraně. Zkušenost z povodně 2006 ukázala, že voda v luhu pomalu nastoupí, protéká nivou několik hodin až dní (vlivem terénních nerovností a překážek –

např. vyvýšených cest) a pomalu odtéká. Toto dlouhodobé zdržení vody v luhu, je významným pozitivním faktorem v ochraně města Břeclav před povodní.

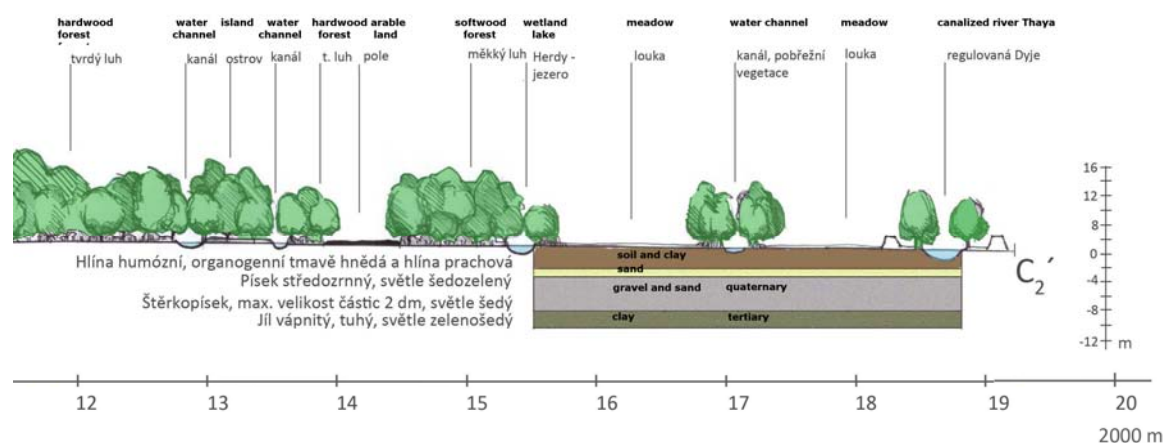
3.2 Niva v dolním úseku Bečvy.

Celý říční systém povodí řeky Bečvy má charakter horských toků. Plocha celého povodí je 1.626 km². Řečiště Bečvy před úpravami tvořilo zákruty a meandry, v nichž voda vymílala dno a vyhlubovala tůň. V korytě se vytvářely mělčiny, kamenné prahy a šterkové lavice. Úsek pod soutokem Rožnovské a Vsetínské Bečvy byl v několika etapách v celé délce 61,5 km vodohospodářsky upraven (tzn. koryto napřímáno, zúženo a prohloubeno, břehy opevněny a postaveny jezy). Po povodni v roce 1997 je možné na Bečvě vyčlenit pět úseků, kde proběhlo samovolné zpřirodňování. Z celkové délky je 9,1 km (14,8%) úpravy koryta více či méně zničeno. V některých úsecích (zejména pod jezy) došlo zároveň k výraznému zahloubení dna koryta až o několik metrů.

4 Poznatky a zkušenosti ze studia lužních krajín

4.1 Dolní Dyje a rozmanitost její nivy

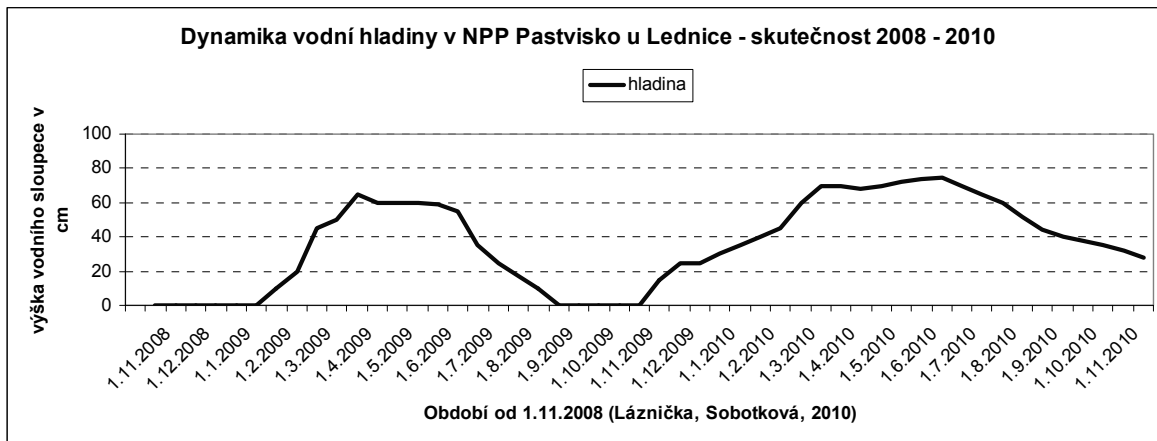
Lužní krajina dolní Dyje je velmi rozmanitá a zahrnuje rozdílné biotopy od přírodních (tvrdý a měkký luh např. na Raňšpurku, nad Pastviskem) až po civilizační silně ovlivněné (orná půda nebo topolové plantáže, ale i zástavba) ale také přírodně kulturní (např. krajinářská část Zámeckého parku v Lednici nebo Obora Obelisk).

Obr. 2: Struktura lužní krajiny vyjádřená průmětem struktury geologického podloží a landcover (vegetace, vodní plochy) do řezu – nivou Dyje u Nejdku.

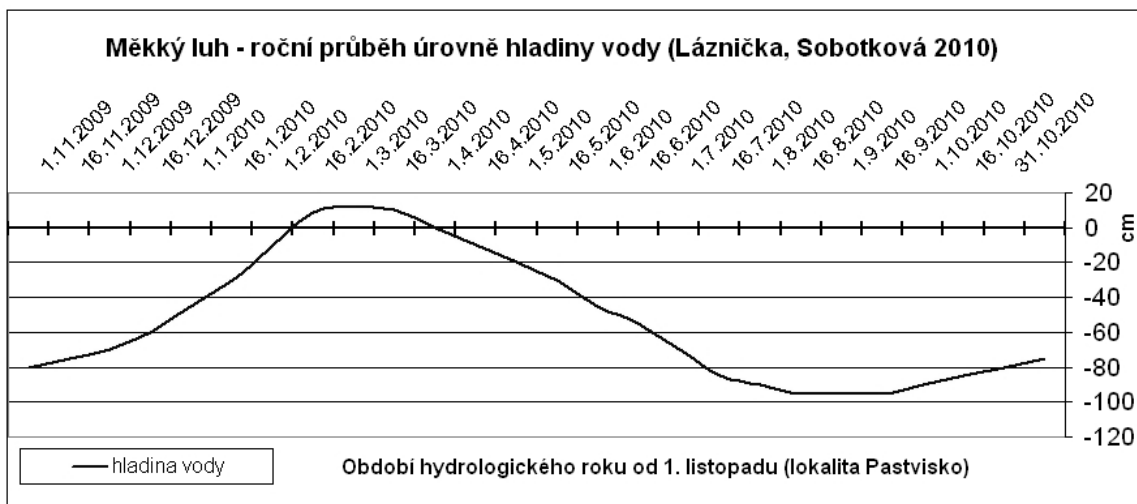
V rámci studia lužní krajiny jsme se zabývali různými aspekty a jedním z nich byla otázka vodního režimu Pastviska u Lednice. Národní přírodní památka (dále NPP) Pastvisko u Lednice je segmentem říční krajiny, pro kterou je důležitá optimalizace vodního režimu. Hlavním předmětem ochrany NPP jsou podle zřizovacího výnosu mokřadní biotopy pro vzácné druhy živočichů (obojživelníci a ptáci). Dynamika kolísání

úrovně hladiny vody v mokřadu je ovlivněna řadou vnitřních a vnějších faktorů. V území dochází i k extrémním stavům, například úplnému vyschnutí a tím k poškození předmětu ochrany. Řešení vodního režimu NPP Pastvisko u Lednice (dále Pastvisko) je nezbytnou a stěžejní součástí managementu tohoto území.

Obr. 3: Grafické vyjádření kolísání vodní hladiny na Pastvisku u Lednice – skutečnost 2008-2010.

Rozsah vodní plochy centrálního mokřadu na Pastvisku byl přímo úměrný hloubce vody a v období maxima dosáhl necelých 10 hektarů. V suchém období (září, říjen) naopak vodní plocha zcela zanikla. Vodní hladina a její vlastnosti (např. zarůstání vodními rostlinami ve vegetačním období) a rozsah jsou tedy významnou součástí osobitosti tohoto segmentu přírodní krajiny.

Obr. 4: Grafické vyjádření úrovně hladiny podzemní vody v měkkém (vrbovém) luhu nad Pastviskem u Lednice.

Aktuální vodní režim Pastviska je ovlivněn několika hlavními faktory: (a) přítokem vody kanály ze Zámecké Dyje, (b) dešťovými srážkami, (c) prouděním a úrovní hladiny podzemní vody, (d) manipulací na stavítkách, (e) výparem a (f) za extrémní povodňové

situace plněním a vypouštěním Lednického poldru v záplavovém území Dyje. Managementem je možné ovlivnit zejména faktory (a) a (d).

Podobně jako u mokřadů, hraje dynamika hydrologického režimu klíčovou roli u lužního lesa. Vhodným indikátorem je úroveň hladiny podzemní vody. Hladina vody v průběhu roku kolísá v rozsahu 100–150 cm. Měkký vrbový luh (na rozdíl od tvrdého s duby a jilmy) snáší i několikátý denní jarní zaplavení vodou nad úroveň terénu.

4.2 Bečva jako příklad postupné renaturace

Některé úseky Bečvy jsou ukázkovým příkladem postupné renaturace upravené, napřímené a kanalizované řeky podhorského (alpského) typu. K procesu renaturace může dojít při extrémních povodních, kdy bývají překročeny návrhové parametry upraveného koryta a dochází k destrukci vodohospodářského opevnění břehů, vzniku nátrží a tvorbě šterkových lavic a ostrovů. Upravené koryto může být opuštěno a vzniká nová paralelní trasa řeky. Ukazuje se, že řeka má schopnost postupně se vracet do přirozeného meandrujícího stavu. Výsledkem tohoto procesu je obnovení přirozené morfologie říčního koryta. Kromě změn koryta je možné zaznamenat také pozitivní vlivy na celou poříční zónu včetně vegetační složky. Tak např. v úseku u Lhotky nad Bečvou se koryto při povodni v roce 1997 výrazně rozšířilo a postupně se při obou březích vytvořila dvě dílčí ramena a vznikl tak centrální ostrov. V úseku u Milotic byl odnesen materiál nivy v celé mocnosti hloubky koryta. Dochází zde k nejvyšší migraci celého koryta, kdy posuny činí až desítky metrů za rok (např. při povodni v roce 2006 a v roce 2010). Řeka zde částečně protéká lužním lesem, přimyká se z levé strany ke svahu Hluzovské pahorkatiny a zároveň komunikuje s okolní nivou.

Obr. 5: *Obnova meandrů a přírodních lužních biotopů řeky Bečvy u Oseku nad Bečvou po povodni – výřez leteckého snímku (Seznam.cz, Geodis 2011).*

Na změny georeliéfu a vlhkostních poměrů reaguje i vegetace. Složitost těchto jevů zdokumentoval Lacina (2007) na profilu nivy Bečvy u Oseku nad Bečvou. Názorným příkladem velmi dynamického vývoje vegetačního krytu je situace na výzkumném profilu u Oseku nad Bečvou, kde byla sukcese na jednotlivých biotopech dokumentována opakovanými fytoecologickými snímky v průběhu let 1998 až 2007. V povodňovém

korytě Bečvy se vytvořila soustava liniových společenstev, prezentujících různá stadia sukcese, navíc často dynamicky proměnlivých v těsné závislosti na fluvialních procesech (Lacina, 2007). Zároveň pokračuje velmi dynamický vývoj povodňového koryta. Řeka se v něm přemísťuje směrem ke konkávním břehům a postupně vytváří meandrující úsek v délce 1 km.

5 Závěr

Lužní krajiny kolem řek jsou součástí národní kulturní identity a hrají významnou roli v životě občanů. Mají velký potenciál být krajinami přírodními a přinášet celou škálu ekosystémových služeb. Jejich studium a ocenění jejich unikátnosti a osobitosti je velmi potřebné a důležité.

Problematika možností obnovy a regenerace říční krajiny se v posledních několika desetiletích dostává do popředí oprávněného zájmu odborné a vědecké veřejnosti (Dufour – Piégay, 2009). Přes velké zkušenosti z výzkumu lužní krajiny a programu revitalizace říčních systémů však otázka, zda obnova může a má směřovat k předchozímu historickému stavu říčního aluvia, zůstává stále otevřená.

Provedené práce bylo možné uskutečnit a výsledky získat jen díky spolupráci s Lesy ČR, s. p., Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR, Moravským rybářským svazem MO Lednice a Obcí Lednice. Výzkum byl podpořen MK ČR – program NAKI – projekt DF11P01OVV019 – Metody a nástroje krajinářské architektury pro rozvoj území. Terénní průzkum byl podpořen Interní grantovou agenturou ZF Mendelu v Brně v rámci projektu: Management vodních prvků v lužní krajině (IGA 9/2012/591).

The distinctive natural and cultural features are an important part of alluvial landscapes along the Czech and Moravian rivers (Vltava, Morava, Dyje ad.). This chapter deals with the tools and methods of the study and protection of the floodplain landscape. Commonly used methods of landscape architecture and landscape ecology, such as the investigation of historical maps, analysis of the evolution of land use (land use), description of landscape structure, are needed, but for the fluvial area planning and management are not enough. The need for detailed research and understanding of the dynamics of the water regime of the floodplain landscape is documented. Examples are selected in floodplains of river Dyje and Vltava). The main characteristics are: floodplain connection (connectivity) with a watercourse, the intensity and frequency of floods, water table fluctuation (maximum in spring, the autumn minimum), and surface water bodies range. It is discussed, how is it possible to modify the water regime of the floodplain landscape in order to effectively protect its preferred values (such as flood control, irrigation of wetlands, groundwater level).

Literatura:

- (1) DUFOUR, Simon – PIÉGAY, Hervé (2009). From the myth of a lost paradise to targeted river restoration: forget natural references and focus on human benefits. *River Research and Applications* 25. s. 568–581.
- (2) CHYTRÝ, Milan – KUČERA, Tomáš – KOČÍ, Martin (2001). *Katalog biotopů České republiky*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny.
- (3) LACINA, Jan (2007). Desetiletý vývoj vegetačního krytu povodňového koryta Bečvy se zvláštním zřetelem na ekotony. In: MĚKOTOVÁ, J. (ed.). *Říční krajina 5*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- (4) POSTHUMUS, Helen et al. (2010). A framework for the assessment of ecosystem goods and services; a case study on lowland floodplains in England. *Ecological Economics* 69, s. 1510–1523.
- (5) SKOKANOVÁ, Hana (2005). Změny koryta dolní Dyje v období 1830-2001 způsobené antropogenní činností. *Geografie – sborník ČGS 110* (4), s. 271–285.
- (6) SCHAICH, Harald – KARIER, Jacques – KONOLD, Werner (2012). Rivers, regulation and restoration: land use history of floodplains in a peri-urban landscape in Luxembourg, 1777–2000. *European Countryside*.
- (7) SCHINDLER, Stefan et al. (2014). Multifunctionality of floodplain landscapes: relating management options to ecosystem services. *Landscape Ecol* (2014) 29. s. 229–244.
- (8) ŠTĚRBA, Otakar a kol. (2008). *Říční krajina a její ekosystémy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Kontakt:

Ing. Vladimír Láznicka Ph.D.

Ing. Barbora Sobotková

Zahradnická fakulta MENDELU, Lednice

e-mail: vladimir.laznicka@gmail.com

Naše kulturní krajina je kombinovaným dílem přírody a člověka. Fotografie zachycují kulturní krajinu Branžovského hvozdu. (Foto: J. Kupka, 2010)

Krajinný ráz a jeho interpretace z grafických výstupů

(úvaha o uplatňování ochrany krajinného rázu při změnách měřítka)

*(Landscape character and its interpretation from a graphical outputs –
consideration of use of landscape character protection process during change of scale)*

Kateřina ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ – Jan ŠLEMR

V rámci této kapitoly poukazujeme na možné nástrahy, které vznikají při záznamu preventivního hodnocení krajinného rázu do mapových děl. Tvrdíme, že vzniklé hodnocení má platnost nad měřítkem, ve kterém vzniklo. V případě změny měřítka na vyšší podrobnost dochází rovněž ke změnám zaznamenaných prvků krajinného rázu. Zaznamenané prvky krajinného rázu se v mapovém díle při změně jeho měřítka nechovají jako fraktál, tedy v dílčí části se nezračí celek, ale nejčastěji jako fuzzy množiny, kdy sledovaný jev na mapovém díle většího detailu ztrácí zřetelné kontury a stává se nejasným, ačkoliv se může milně předpokládat, že má svou původní přesnost.

1 Kde je problém?

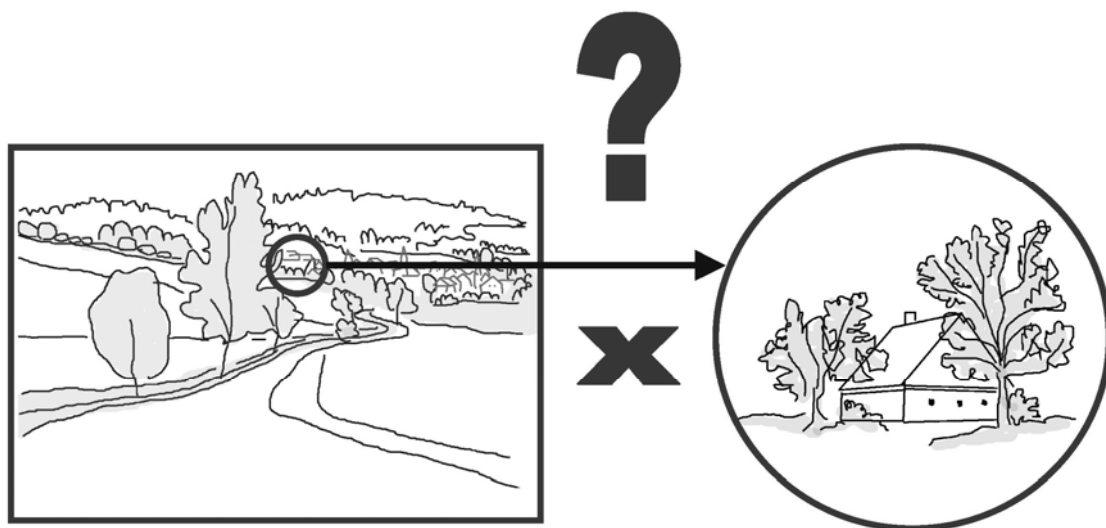
Krajinný ráz je v praxi České republiky uchycen a definován §12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, podle kterého je možno každou krajinu popsat pomocí přírodní, kulturní a historické charakteristiky. Zmíněný paragraf zapadá do konceptu obecné ochrany, proto má platnost na celém území ČR. Cílem preventivního hodnocení krajinného rázu, ke kterému se bude naše úvaha zejména vztahovat, je vytvoření odborného podkladu, který slouží k vydávání souhlasů a stanovisek orgánů v oblasti ochrany přírody a krajiny, slouží jako podklad pro tvorbu územních plánů a také jako podklad při posuzování dalšího využití a změn v území. To se projevuje například v podobě identifikace jevů obsažených v územně analytických podkladech (ÚAP). Preventivní hodnocení krajinného rázu je tedy použitelné při pořizování územně plánovacích podkladů (ÚPP) a územně plánovací dokumentace (ÚPD).¹

Typově odpovídá zadání úloh preventivního hodnocení krajinného rázu na úrovni kraje měřítku 1 : 50.000. Výstupy jsou určeny především pro koordinaci územně analytických podkladů kraje a obcí. U obcí s rozšířenou působností (ORP) odpovídá měřítko 1 : 25.000 podkladu pro tvorbu územních a regulačních plánů. Stejně měřítko je pak v zadání pro vyhodnocení krajinného rázu u chráněných krajinných oblastí (CHKO).

¹ Vyhláška č.500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti.

Tyto výstupy preventivního hodnocení pak slouží nejčastěji pro metodickou a odbornou činnost CHKO.

Častým problémem je skutečnost, že objednavatelé výstupu ve výše uvedených měřítcích implicitně vyžadují a předpokládají zakres sledovaných jevů do katastrální mapy (měřítko 1 : 1.000, 1: 2.000, dříve 1: 2.880). Představa bývá taková, že sice bude měřítko výstupu (tisku) 1 : 10.000 a bude obsahovat jevy a znaky krajinného rázu zjištěné v tomto měřítku, ale zároveň bude uchycené na katastrální mapě. Princip, na kterém tato úvaha stojí, je takový, že části krajiny (například náhodně vybrané sídlo s navazujícími lesy a poli) v sobě zahrnují tu samou přírodní, kulturní a historickou charakteristiku jako prostorová jednotka o řád vyšší (tedy třeba deset lesů, mnoho polí i s potoky a křovisky). Stejně se chovají geometrické fraktály.

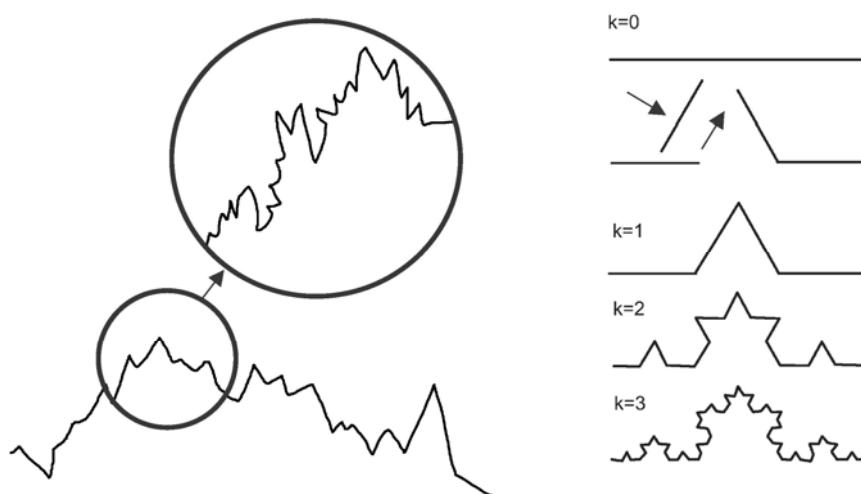
Obr.1: Zahrnuje v sobě „vybraná část krajiny“ stejnou přírodní, kulturní a historickou charakteristiku, jakou má i prostorová jednotka o řád vyšší?

2 Fraktál a krajinný ráz

Fraktální geometrie se používá k popisu složitých strukturovaných útvarů, které mohou být jak matematického, tak v našem případě i přírodního původu. Charakter změněných strukturovaných objektů se nemění při určitém zvětšení, nebo zmenšení. (Forman, 1995). V našem případě by to znamenalo, že oblast znaku krajinného rázu zakreslená nad měřítkem kraje je stejně přístupná a sdělná i při přiblížení na lokální měřítko. Toto má jistou logiku a výstupy hodnocení krajinného rázu by byly návodnější pro rozhodování v území. Proč by nebylo možné sledovaný znak, který je ohraničený, přenést i na lokální úroveň ve smyslu fraktální geometrie?

Pokud by byl problém pouze v rovině geometrické transformace mapových zákresů mezi měřítky, pak plně platí analogie k fraktální geometrii. Šlo by například přírodní

dominantu zakreslit do jedné mapy a pak vyžadovat její ochranu v mapě jiné. Jenže problém měřítek v krajinném rázu má mimo rovinu čistě geometrickou také rovinu sémantickou. Ta znamená především identifikaci tzv. oblastí krajinného rázu a míst krajinného rázu, která vzniká nad určitým měřítkem a v kontextu okolí a jevů zachycených tímto měřítkem. Rovněž pak oblast krajinného rázu ani místo krajinného rázu není de facto geometrický útvar přesně geodeticky vytyčitelný. Transformace zmíněného záznamu je prakticky nemožná, nebo přinejmenším postrádá smysl.

Obr. 2: Například hranice CHKO má při pohledu na výkres v měřítku 1 : 10.000 určitý tvar. V případě přiblížení do měřítka 1 : 1.000 se však objeví tvar rozdílný.^{2,3}

Je nemožné prvky identifikované jako znaky harmonického měřítka krajiny v mapovém dokumentu CHKO přiblížit na měřítko katastrální mapy. Ztrácí se tak předmět ochrany. V katastrální mapě neexistují vztahy, které jsou patrné, čitelné a zaznamenatelné na mapě CHKO. Představte si, že se podíváte z okna vaší chalupy a sídlo v krajině před ní by bylo dle nesprávně transformovaného poznatku o harmonickém měřítku v mapě pro CHKO na mapu katastrální rozpůleno na část, kde JE harmonické měřítko a kde NENÍ (Obr.4).

² Obdobný obrázek byl využit pro popis přírodního fraktálu na příkladu pobřežní linie. Jednalo se o pohled na kamenné pohoří, kdy při pohledu z dálky bylo možné sledovat hory, kopce a vyvýšeniny. V případě přiblížení bylo možné vidět jednu horu, která byla taktéž strukturovaná. Po dalším jejím přiblížení bylo možné mimo jiné vnímat kamení, které taktéž bylo strukturované. Jednalo se tedy o tzv. "strukturu na struktuře" (Princip obvodové metody, měření délky pobřežní linie Velké Británie).

³ Matematické fraktály, které vznikají matematicky definovanou geometrickou transformací lze popsat pomocí tzv. Kochovy křivky (iniciátor-generátor).

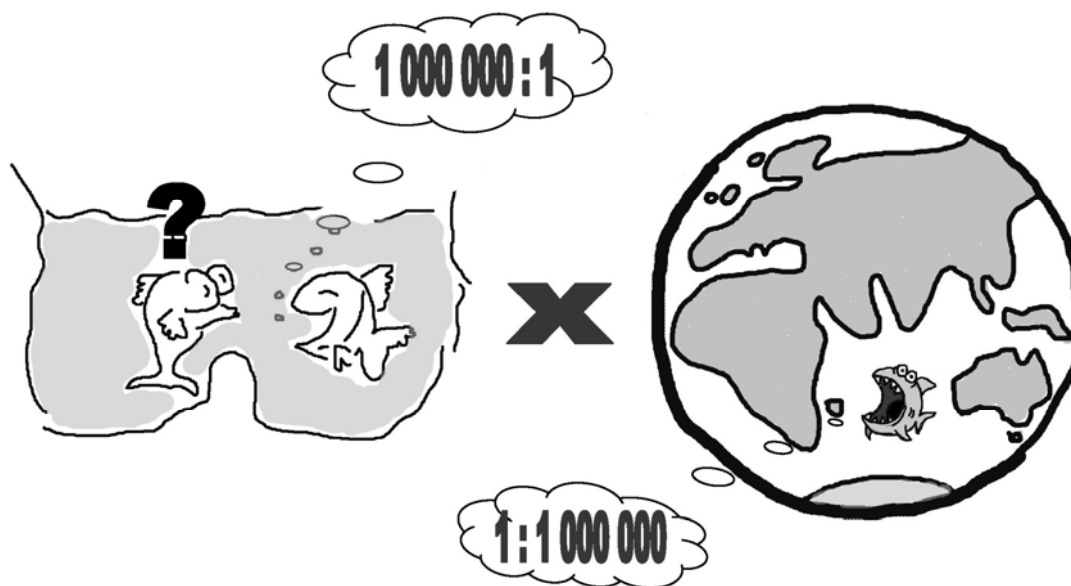
Obr. 3: Zatímco v mapě vyšší prostorové jednotky má smysl popis sledovaného jevu (např. harmonické měřítko), tak při doslovné transformaci na lokální úroveň může docházet k výše uvedenému paradoxu.

3 Různé úrovně, jiné problémy

Tato situace je již mnoho let známa v ekologii, kde se používá termín hierarchické teorie. Výzkumníci, kteří se zabývají mikroorganismy *Mycorrhiza* si pokládali otázku, zda je možné závěry z pozorování v malém měřítku aplikovat na globální úroveň chování této mikroskopické kolonie. Definovali tato tři pravidla: (1) Naše pozornost se vždy musí zaměřovat na měřítko, ve kterém se daný jev projevuje, (2) Neexistuje univerzální měřítko pro studium krajiny či ekosystému, (3) Pokud změníme měřítko, procesy a vztahy, které sledujeme, se mohou zásadně změnit (O'Neill et al., 1991).

V našem případě tedy platí, že pokud je jev identifikován a zakreslen do mapy uvedeného měřítka, tak jeho existence a následná interpretace je platná pouze z mapy uvedeného měřítka. Použitím funkce v GIS „zoom to layer“ se vyskytneme ve zcela jiné mapě, pro kterou nebyl jev identifikován a linie popřípadě oblast na tomto měřítku nemá zpřesněný, konkretizovaný význam. Navzdory výše uvedenému se přesto při aplikaci funkce „zoom to layer“ nějaká linie v prohlížeči objeví. Zde je ovšem velké úskalí vektorových dat, protože působí exaktně v jakémkoli měřítku. Pokud bychom chtěli za každou cenu interpretovat linii vzniklou transferem měřítka, tak jediná schůdná analogie je v aparátu fuzzy proměnných.⁴

⁴ Tím se nemění fakt, že měřítkovým transferem některé sledované esenciální hodnoty zkrátka zmizí nenávratně. Mezi takové znaky patří například harmonické měřítko.

Obr. 4: Pokud změním měřítko, procesy a vztahy, které sledujeme, se mohou zásadně změnit. „Dialog“ dvou živočichů na mikro úrovni nezakládá analogii pro komunikaci kolonií živočichů v měřítku celého oceánu.

4 Fuzzy množiny

Výsledkem následující úvahy je kategorické rozhodování, které se omezuje pouze na výroky ANO / NE. V řeči datových typů se to dá nazvat *boolean*, tedy že hodnota je buď pravda (1), nebo nepravda (0). Analogie na náš případ je pak následující – zmíněný výsek zemského povrchu je buď na území, které obsahuje jistý sledovaný znak krajinného rázu (1), nebo tento znak neobsahuje (0).

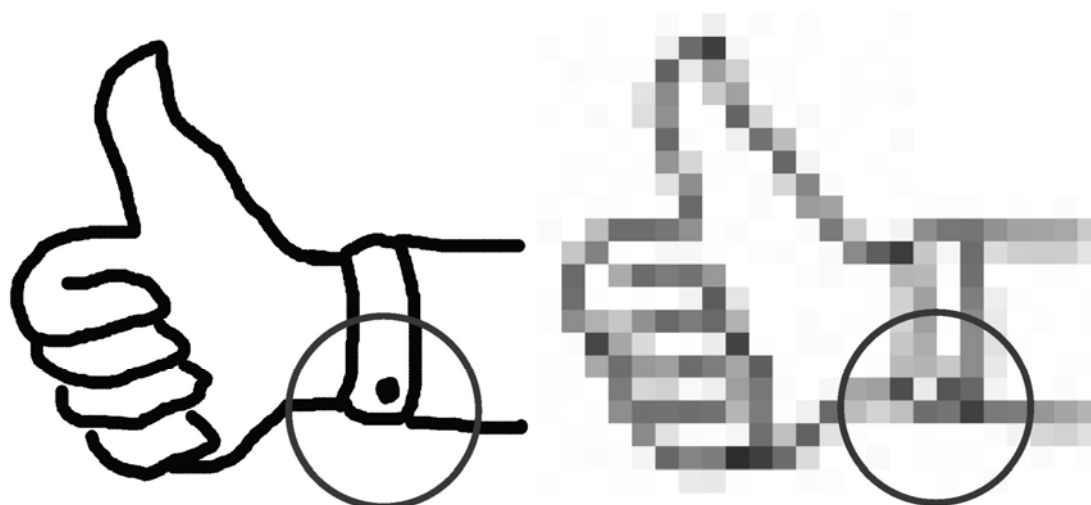
V některých případech lze změnu měřítka použít bez ztráty smyslu, ovšem za cenu nemožnosti jednoznačně učiněného výroku pomocí booleanovských hodnot 0 nebo 1. Co se totiž stane s oblastí označenou například na mapě 1 : 50.000 když ji přiblížíme například na 1 : 10.000? Vytratí se veškerá informace? Kam zmizí?

Změnou mezi měřítka směrem dolů (např. od 1 : 50.000 k 1 : 10.000) dochází k „rozmáznutí“ původně jasně definovaných hranic. Je to jev podobný zvětšování fotografie s původně jasně čitelnými konturami, která se po několikerém zvětšení stane rozmazanou. Není pak možné s jistotou říci, kde končí rukáv a kde začíná na fotografii ruka, ač na původní nezvětšené fotografii to bylo zcela zřejmé (Obr. 5). Z booleanovsky jasného světa se stává svět, kde informace je ukryta ve fuzzy množině.⁵ Tato množina neurčuje pravdu a nepravdu tvrzení, ale ukazuje pravděpodobnost, s jakou zmíněný jev nastane (v našem případě existuje). Fuzzy měřítko se pak stává nástrojem umožňujícím

⁵ Fuzzy = rozmazaný, neurčitý

vytvářet vazby mezi informativním tvrzením (např. částečně zasahuje, ovlivňuje v omezené míře) a kvantifikovatelnými jevy (Benoit – Foulloy, 2013).

V praxi by aplikací fuzzy množin docházelo k „rozmazání“ daných oblastí výskytu jevu krajinného rázu do sféry, kde místo jasného verdiktu 0 nebo 1 je verdikt v rovině pravděpodobnosti. Například hranice stavební parcely se nacházejí částečně v oblasti krajinného rázu a částečnost se dá vyjádřit číslem 0,35. Jenže na co je informace, že místo, pro které se musí zaujmout stanovisko, se nachází tam, kde oblast s jistou charakteristikou nabývá hodnoty 0,63259?

Obr. 5: Změnou mezi měřítky směrem dolů dochází k „rozmáznutí“ původně jasně definovaných hranic.

5 Závěr

Jevy vyhodnocované v preventivním hodnocení krajinného rázu vznikají vždy nad mapovým podkladem, který má měřítko odpovídající pro smysluplné zachycení sledovaných jevů v kontextu vyšetřované prostorové jednotky (ORP, CHKO apod.). Pokud chceme interpretovat jevy obsažené v tomto mapovém dokumentu, tak výrok typu pravda / nepravda (nachází se /nenachází se) je platný a smysluplný pouze v měřítku, ve kterém byly jevy zaznamenány tvůrcem.

This contribution points out possible threats coming out from recording of the landscape character evaluations data into to the map works. We claim the actual landscape character evaluation is valid only for the area scale it was intended to. In case of scale change to a higher resolution also individual landscape character items are being changed. Items recorded in the landscape area evaluation map work do not behave like a fractals during the scale change, but they are more a fuzzy set, when observed item in map with higher resolution loses clear outline and becomes less readable although it might be wrongly presumed that the item has its original accuracy.

Literatura:

- (1) BENOIT, E. – FOULLOY, E. (2013). The Role of Fuzzy Scales in Measurement Theory. *Measurement* 46, s. 2921–2926.
- (2) FORMAN, R. T. T. (1995). *Landscape Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions*. Cambridge University Press.
- (3) O'NEILL, E. G. – O'NEILL, R. V. – NORBY, R. J. (1991). Hierarchy theory as a guide to mycorrhizal research on large-scale problems. *Environmental Pollution* 73 (3–4), s. 271–284.
- (4) Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny
- (5) Vyhláška 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti

Kontakt:

Ing. arch et Ing. Kateřina Štréblová Hronovská

Fakulta životního prostředí ČZU v Praze, Katedra biotechnických úprav krajiny
Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchbátka, e-mail: streblova@fzp.czu.cz

Ing. Jan Šlemr

Fakulta životního prostředí ČZU v Praze
Katedra aplikované geoinformatiky a územního plánování
Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchbátka, e-mail: slemr@fzp.czu.cz

editoři: Kateřina Štréblová Hronovská – Jiří Kupka – Ivan Vorel
název: Osobitost kulturní krajiny – od rozpoznání k ochraně
vydalo: České učení technické v Praze
zpracovala: Fakulta stavební ČVUT, Thákurova 7, Praha 6
vytiskla: Tiskárna nakladatelství ČVUT, Zikova 4, Praha 6
počet stran: 176
náklad: 200
Vydání první

návrh obálky: Ivan Vorel, Jiří Kupka (Foto: I. Vorel, 2014)
grafická úprava: Jiří Štrébl, Kateřina Štréblová Hronovská, Jiří Kupka

© České vysoké učení technické v Praze
Praha 2014

ISBN 978-80-01-05607-3